düş söylemleri

pierre sorlin

AYRINTI YAYINLARI

PIERRE SORLIN

Université Sorbonne Nouvelle Paris III'te medya ve sosyoloji konularında çalışmalar yürütmüş bir profesördür. Ayrıca, Bologna'daki Istituto Ferruccio Parri'de bir süre bölüm başkanlığı yapmıştır. Özellikle Fransız Devrimi ve Dreyfus vakası konularında odaklanan belgesel ve tarihsel film projeleri üzerine çalışmıştır. Medya, güzel sanatlar, estetik, sinema tarihi, ulusal sinemalar ve Avrupa sinemasının gelişimi gibi konulardaki çalışmalarının bakış açısını oluştururken, uzmanlık alanı olan antropoloji ve sosyolojiden yararlanmıştır. Başlıca eserleri: *Sociologie du Cinéma: Ouverture pour l'Histoire de Demain* (1997), *Film in History: Restaging the Past* (1998), *European Cinema, European Societies, 1939-1990* (1991), *Mass Media* (1994), *L'Art Sans Regles, ou Manet contre Flaubert* (1995), *Italian National Cinema 1896-1996* (1996), and *Fils de Nadar: le Siécle de l'Image Analogique*'dir (1997). Son dönem eserleriyse: *L'Immagine e l'Evento* (1999), *Persona. Du Portrait en Peinture* (2000) ve *Dreamtelling*'dir [Düş Söylemleri]. Sorlin'in yazıları *Cinéfocus, Franco-Italia, Série d'histoire Littéraire, Paragraph: A Journal of Modern Critical Theory*, and *Hors Cadre: Le Cinéma a Travers les Champs Disciplinaires* dergilerinde yayımlanmıştır.

Ayrıntı: 415
Lacivert kitaplar dizisi: 20

Düş Söylemleri
Pierre Sorlin

İngilizceden çeviren
Süha Sertabiboğlu

Yayına hazırlayan
Başak Ergil

Kitabın özgün adı
Dreamtelling

Reaktion Books/2003
basımından çevrilmiştir

© Pierre Sorlin

Bu kitabın Türkçe yayım hakları
Ayrıntı Yayınları'na aittir.

Kapak illüstrasyonu
Sevinç Altan

Kapak düzeni
Deniz Çelikoğlu

Düzelti
Ayten Koçal

Baskı ve cilt
Sena Ofset (0212) 613 38 46

Birinci basım *2004*
Baskı adedi *2000*

ISBN 975-539-406-0

AYRINTI YAYINLARI
www.ayrintiyayinlari.com.tr & info@ayrintiyayinlari.com.tr
Dizdariye Çeşmesi Sk. No.: 23/1 34400 Çemberlitaş-İst. Tel.: (0 212) 518 76 19 Faks: (0 212) 516 45 77

Pierre Sorlin

Düş Söylemleri

İçindekiler

— GİRİŞ 7
A. Düşler 8
B. Düşler, kültür ve toplum 11
C. Bin bir gece 16

I. DÜŞLER VE İMGELEM 24
A. Başıboş dolanan ruhlar 25
B. Düşlerimizdeki gibi bir hayat 32
C. Sözlerin ötesinde 41

II. DÜŞLERİN NE OLDUĞUNU KİM SÖYLEYEBİLİR BİZE?... 54
A. Bilincin zayıflaması mı sadece?... 55
B. Düşler, yani içerdeki düşman... 61
C. "Uçuyorum, irademin dışarı sızmasıyla doğarak"... 71
D. Bir tanrı mı, yoksa imgelemimiz mi?... 75
E. Hiç bitmeyen bir muamma... 82

III. DÜŞ SÖYLEMLERİ: BİR RETORİK DENEMESİ... 84
A. "Kardeşlerine anlatma"... 89
B. Viyana, 1900... 95
C. Uydurmanın dayanılmaz çekiciliği... 102
D. Düş görüp uyanan kişi... 105
E. Betimleme kalıpları... 111

IV. DÜŞ ANLATIMLARI DÜNYASINI KEŞİF... 117
A. Düşün içeriği denen muamma... 118
B. Günden kalanlar... 123
C. Uyuyanların girmekten korkmadığı yer... 131
D. "Tıpkı gömlek değiştiren çıkan bir yılan gibi"... 141
E. Düş temaları / düş anlatımları... 146

V. DÜŞ YORUMCULARININ GÜCÜ... 148
A. Menekşe rengi bir çalışma... 149
B. Kâhinler... 151
C. Profesyoneller... 160
D. Paranın mı peşindeler?... 169
E. Safları kandırmanın mı peşindeler?... 172

— SONUÇ... 177

— Dizin... 190

Giriş

Düş sözcüğü genellikle, halihazırda var olmayan bir şeyi ifade etmek için kullanılır. Bir umut, bir dilek, bir özlemdir o. Everest'e tırmanmayı ya da Nobel ödülü kazanmayı *düşleyebilirim* ama, böyle bir şeyi başarmanın benim harcım olmadığını bilirim. Diğer bazı şeyler pekâlâ başarılabilir gerçi; bunlar gerçeğe dönüşebilir. Tümüyle düşüncelerimize kapılıp gittiğimiz zaman düş kurduğumuzu söyleriz genellikle. Kapalı bir kasım günü, yaz tatilimi güneşli bir kumsalda geçirmeyi gönlümden geçirebilirim mesela. O zaman hülyalara dalmışımdır. Düşler, olmasını istediğimiz şeyi zihnimizin hayal etme gücünü gösterir. Platon, ilk önce *Politeia*'da [Devlet], sonra *Nomoi*'de [Yasalar] olmak üzere iki kez, olabilecek en iyi kenti, bedenle kafanın ideal birliğini, "düşlerimizin rafine bir

yaratısını" tasarlar. Belki de son örneği "Amerikan rüyası" olan bu tür ütopyalar, herkese zenginlik vaat eden kusursuz bir devletin gelecekte varacağı mükemmelliğin, sınırsız olanaklar sağlayacak bir ülke düşüncesinin hayalini taşır. Bu tür düşler akla aykırı değildir; mantıklı düşünceler içerir.

A. DÜŞLER

Ama *düş* sözcüğü, çok farklı bir anlamı ifade etmek için de kullanılır. Aynı zamanda, uyku sırasında kafadan geçen düşünceler, imgeler ve duygular dizisi demektir. Bazı düşler çok görseldir. Bazılarınınsa pek görsel bir içeriği yoktur. Bazı düşler insanı rahatlatır, bazılarıysa insanı umutsuzluğa düşürür. Wordsworth'un, *The Prelude* [Prelüd] adlı yapıtına değinerek söylediği gibi "korkunç umutsuzluk zuhurlarına" kapılabilir; ya da tam tersine, Coleridge'in, arkadaşı Robert Southey'e yazdığı gibi, "genel olarak duyguların yoğunluğuna denk düşen bir tür görsel ihtişama varabiliriz."[1] Bazen uyku sırasında, çok önemli bir şeyi anladığımıza kesinkes emin oluruz. Çok güç bir sorun, yahut belki de yaşamın kendisinin anlamı ansızın açıklığa kavuşuverir tam anlamıyla. Bu ayan oluştan, daha sonra, en iyi şekilde yararlanacağımıza inanırız. Aslında bu tür yaşantılar sırf bir izlenimden ibarettir; duygusal, coşkun bir ruh halinin sonucudur ve uyandığımızda yok olup gider: Coleridge'in *The Picture* [Resim] adlı yapıtında dediği gibi, "O zaman bütün o büyü / Bozulur – tüm o harika hayalet-dünya / Kaybolur, ve binlerce halkacık yayılıp gider..."

Bir düş

Odanın bir köşesinde üç siyah siluet var. Erkek, kesinlikle. Yüzleri ya da belli bir kişilikleri yok. Beni bekliyorlar, onları bir yere götürmem için. Sabahlığımı giyiyorum, yıkanmam gerek. Bir kişi daha var şimdi, bir kadın, ekose bir ceket giymiş, gözünde gözlük var. Otuz yaşlarında

1. S. T. Coleridge, *Collected Letters*, 6 cilt, der.: E. L. Griggs, Oxford, 1966. (14 Ağustos 1803)

olsa gerek. Hepsi sabırsız görünüyor ama burada yıkanamam, bu kadının önünde, dışarıdaki bir banyoya gitmem gerek. Koridorda banyolar var; orada, sağ tarafta. Koridorda yürüyorum, Oxford'daki Bodleian kütüphanesi bu; bir sürü gencin yanından geçiyorum. Duvarlarda harika resimler var, durup onlara bakmalıyım ama daha önce yaptığımı hatırlıyorum bunu. Banyo yok, küçük çalışma odaları var sadece. Sağa dönüyorum. Yürümekteyim hâlâ, bir sahil burası, sahil boyunca yürüyoruz, çocuklar var yanımda. Kocaman bir müstakil eve yaklaşıyoruz. Bayana, "Bu ev sizin mi?" diye soruyorum. Kadın bir duvarı gösteriyor: "Hayır, benimki şu."

Bu düşü gören kişinin adını bilmiyoruz. Hatta erkek mi kadın mı olduğunu bile pek anlayamıyoruz. Ama düşün içeriği yine de tanıdık geliyor. Düşünde, iyi giyimli kişiler arasında hafif giysilerle dolaştığını, içinden gelen şiddetli bir dışarı çıkma isteğine karşı direndiğini, uzun bir koridordan geçtiğini, deniz kıyısında yürüdüğünü görmemiş kişi var mıdır? Bu düşün her ânı kısa bir öykünün başlangıcı gibidir. Kafka'nın, *Tagebücher*'de [Günlükler] dediği gibi, bir masalın sadece ilk cümlesi bile imgelemimizde koskoca bir dünyayı canlandırabilir.

Antik dönemlerden günümüze dek ortaya sürülmüş hipotezlerin sayıca çokluğu, düşlerin kesin, tam anlamıyla tatmin edici bir açıklamaya pek elvermediğini kanıtlar. Düş görme hakkındaki teorilerin birçoğu insanı bu konuda düşünmeye teşvik eder. Bu konuda bilhassa, düşlerimizin pek fark edilmemiş yönlerine dikkatimizi çeken ve basite indirgeyici açıklamalara kanmamızı engelleyen Freud ve Jung'a çok şey borçluyuz. Ama Freud'la Jung'un fikirleri birbiriyle çelişir; zaten her türlü fikri kapsayan bir açıklama bulma yolundaki hiçbir girişimin başarı şansı yok gibidir. Düş görme sırasında zihin aynı anda birçok farklı şeyle uğraşır; birbiriyle tamamen ilgisiz ayrıntılar ya tek bir imgede bir araya gelir ya da gündüzki hayallerin mantıksal düzenine hiç uymayan görsel ve duyusal algılamalar dizisi halinde birbirine eklenir. Bu nedenle, düşlerin başkalarına anlatılması kolay değildir. İnsan bir düşünü anlatmaya kalktığında kafasını kurcalayan başka konular –anılar, fanteziler, arzular, endişeler, başıboş çağrışımlar, sansürleme ve bir şeyin yerine

başka bir şey koyma eğilimleri– devreye girer. Düşlerin tümüyle kişisel, ilk elden yaşanacak ve bu nedenle de bireysel psikoloji kategorisine girecek bir şey olduğunu düşünmek daha doğru olmaz mı? Ama psikanalistler düşlerin açıklanabilir olduğunda direterek onları yorumlamaya kalkışıyorlar. Onlara göre, bireyin yaşamsal deneyimleri sonucu, o yaşamla ilgili birtakım anlamlar taşıyan düşler ortaya çıkar.

Eski Mısırlılar, Yunanlılar ve Araplar çok eski zamanlardan beri düş hakkında bilgi edinmeye çalışmıştır ama sistematik araştırmalar ancak 1950'lerde, Chicago Üniversitesi'nden Profesör Kleitman ve Dr. Aserinsky'nin, uyku sırasında hastaların gözlerinin hareket ettiğini fark etmesiyle başlar. Hastaların gözlerinin çevresine yerleştirilen ve elektroensefalografa bağlanan elektrotlar sayesinde, uykunun birbirinden farklı aşamaları keşfedilmiştir. Bir gece boyunca uyunan uyku, uykuya dalıştan derin uykuya doğru tek ve kesintisiz bir süreç değildir; bir hafif, bir derin uykudan oluşan kısa bölümlere ayrılır. Hafif uykularda hızlı, derin uykulardaysa yavaş göz hareketleri vardır ve böylece, uyku o zamandan beridir herkesçe kabul edilen REM ve NREM* aşamaları olarak ayrılmıştır. REM uykusu "çelişik" olarak bilinir, çünkü bu faz esnasında beden en gevşek halinde, fakat beyin aktiftir. Özenle ele alınan örnekler, bu aşamada düşlerin özellikle yoğun ve halüsinasyonlarla dolu olduğunu göstermiştir ama, uykunun "ortodoks" uyku denen diğer bölümlerinde de, bu kadar sık olmamasına karşın, düşsel beyin faaliyetleri ortaya çıkar. REM ve NREM aşamaları gece boyunca nöbetleşe oluşur; REM aşamaları bir gecede toplam yaklaşık doksan dakikayı bulur. Ortalama bir insanın, yaşamının yaklaşık altı yılını düş görerek geçirdiği hesaplanmıştır. Ama çoğu düş, uyanınca hatırlanmaz. Ancak bazen düşlerimizin bazı kısımlarını hatırlarız; bu da genellikle, çarpıcı içerikleri nedeniyledir.

1960'larda, Amerikalı gönüllülerle çalışan Dr. W. C. Dement, gönüllüleri REM aşamasına her girdiklerinde uyandırdı; ama rahat bırakılır bırakılmaz yine REM aşamasına girdiklerini ve düş gör-

* Rapid eye movement = Hızlı göz hareketi.
Non-rapid eye movement = Hızlı olmayan göz hareketi (ç. n.).

düklerini gözlemledi. Deney günlerce sürdüğünde bu denekler ciddi biçimde rahatsızlık duyarken, sadece NREM sırasında uyandırılan diğer gönüllülerse yorgundu fakat rahatsızlık duymuyorlardı. Dement'in bundan çıkardığı sonuç, düş görmenin gelişigüzel, olmasa da olur bir etkinlik değil, hayati bir bedensel işlev olduğudur. Köpeklerle kedilerin uyku sırasında irkilmesi ve gözlerini oynatması nedeniyle, birçok gelişmiş hayvan türünün de düş gördüğü, zaman zaman iddia edilmiştir. Fakat düşlerin derindeki doğasını yakalayabilen bir bilimsel açıklama hâlâ yoktur; öznel deneyimlerimizle, olası her tür nesnel açıklamanın arasında, kapanmamış bir boşluk vardır.

B. DÜŞLER, KÜLTÜR VE TOPLUM

Ve düşler her zaman esrarengiz olmadıkları gibi, sırf kişisel sorunlardan ibaret de değildirler. Sadece hayali şeylere değil, tamamen somut bir şekilde var olan durumlara ve daha da önemlisi, kişiyi kuşatan dünyanın koşullarına da bağlıdırlar. İş, maaş, boş vakit uğraşları gibi –hepsi de gerek grupları gerekse bireyleri ilgilendiren– konularla bağlantılıdırlar. Ayrıca, farklı kişiler aynı durumu ya da gerçeği düşlerinde görebilir. Bu da bize, düşlerimizin kısmen, kişisel yaşantı sınırlarının ötesine de uzandığını gösterir. 1914-1918 arasındaki Birinci Dünya Savaşı'nda her iki tarafın da cephedeki siperlerde yaşayan ve ansızın gelecek ölümün sürekli tehdidini yaşayan askerleri, tamı tamına aynı tip düşler görüyordu. Dolayısıyla, farklı düşleri yaratan durumlar kadar, onları gördüğümüz sırada içinde bulunduğumuz koşullar da önemlidir. Kültür –yani burada, farklı sosyal gruplar tarafından paylaşılan ortak yaklaşımlar, tavırlar, değerler ve gelenekler olarak yorumlanan kültür– bizim inıgelemimizin bu konuyla doğrudan ilgili bir yönüdür. Çevremize bağımlı olduğumuz inkâr edilemez, zaten uyku sırasındaki imge oluşumu da dahil olmak üzere birçok zihinsel durumun doğasının çevremizle bir ilişkiyi gerektirdiğini hatırlamak gerekir.

Düşler toplumsal ve kültürel fenomenler olduğundan, onların

toplumsal temelini sorgulamanın iki yolu vardır. İlk olarak, farklı kültürel toplulukların zihinsel alışkanlıklarına ve beklentilerine; yani düşleri, irade, fantezi, bellek ve delilik gibi diğer bilinçli ya da bilinçdışı etkinliklerden nasıl ayırdıklarına bakabiliriz. Farklılık gösteren bir örnek verelim. Muhammed'in Kuran'da toplanmış vahiylerine göre, düşle zuhur [vision] arasında çok kesin bir ayrım yoktur. Bunların ikisi de işitsel ya da görsel yaşantılar olabilir. Bunların mistik değeri, zuhuru görenin ruhani ve dinsel tekâmülüne bağlıdır. Ama Hindu geleneğinde dünya sadece bir yanılsama, Tanrı'nın tahayyül ettiği bir imge olarak kabul edilir; insanlar sahte görüntülerin arasında gezer durur; ancak düş sırasında kozmik evrene ulaşabilir ve gerçeğin iç yüzünü kavrayabilirler. Düşler, maddi görüntülerden daha evrensel ve otantik bir hakikate açılan pencerelerdir. Düşler ve düş görme konusunda bu farklı anlayışlar, Müslüman ve Hinduların birlikte yaşadığı Hindistan toprağında bir arada varlığını sürdürür. Müslümanlara göre, ruhsal bir sezgiyi anlatma ve yorumlama hakkı, kutsanmış bir azınlığa has bir ayrıcalıktır. Hindulara göreyse, çileci görenekler ve meditasyon yoluyla yogi olabilme kapasitesine sahip herkes bilinçli bir düş görme haline girebilir. Diğer manevi sistemleri kolayca sınıflandırabilir, düşleri kendi koşullarına göre tasnif edebilir ve sonuçları da karşılaştırmalı bir araştırmada kullanabiliriz. Ama bu, kültür anlayışını "dondurmamıza" yol açar ve bizi, geleneklerin sürekli değişim halinde olduğunu unutmaya götürür. Ortaçağda Müslüman tefsirciler daha küçük çapta peygamberlerin Tanrı tarafından gönderilen mesajlar aldığı düşleri, daha büyük peygamberlere layık görülmüş uyarıcı tanrısal zuhurlardan ayırdılar. Kutsallığın derecesini ölçmeye yarayan algının doğası, içeriğinden önemliydi.

Gerek düşler, gerekse teoriler, yani yorumcuların açıklamalarının nesneleri, düş gören kişilerin içinde yaşadığı bağlamın –yani nesnelerin, binaların, doğal çevrenin ve hatta onlarla ilgili, önemsiz birtakım şeylerin ve yaşamlarını etkileyen güncel olayların– etkisinde kalmıştır açıkça. Diğer bir yaklaşım ise, antik dünyadan günümüze dek, rüya tabirleri konusunda birbirinin ardı sıra gelen sistemleri takip etmektir. Her tarihsel dönemin egemen dinsel ya da

bilimsel düşünce sistemi, bilginin kiplerine bir bütünlük kazandırır. Düşler kültürel arka planın oluşturduğu bir ortamda biçimlenir. Bu bilgi bizim, farklı çağlarda yaşayan insanların düşleri nasıl algıladıklarını, nasıl anlattıklarını ve uyurken hangi görüntüleri "gördüklerini" anlamamıza yardımcı olabilir. Antik, çoktanrılı toplumların zihinsel temsillerinde, tanrılar ya insanüstü güçler ya da insan varlığına müdahale edebilecek yaratıklardı. Yunanlıların çoğu, düş gibi şeylere bir kişilik atfeder, uyku sırasında bedenlerinin kozmik güçlere açık olduğuna inanırdı. *İlyada*'da (II, 5), Zeus Agamemnon'a bir düş gönderir ki bu düş aynı zamanda düşü taşıyan *habercidir*: "Böyle dedi, Düş onu duydu, çıktı yola, / Akhaların tezgiden gemilerine vardı çarçabuk, / gitti Atreusoğlu Agamemnon'a doğru, / uyur buldu onu barakasında. / Sarmıştı dört yanını ölümsüz uyku. / Durdu tepesinde, girdi Neleusoğlu Nestor'un kılığına, / Agamemnon, yaşlılardan Nestor'u sayardı en çok. / Tanrısal Düş benzedi ona, dedi ki..."* Bu materyalist düşünce evrensel değildi ama, bunu paylaşmayanlar da düşleri bağımsız şeyler olarak görürdü. Platon'a göre (*Phaedo,* 60, e), Sokrates, kendisini tekrar tekrar "ziyaret edip her seferinde aynı şeyleri söyleyen" bir düşten söz ederdi. Kitabı Mukaddes döneminde ve sonrasında, yani Yahudi-Hıristiyan ve Müslüman dünyalarda, düşlere yarı bedensel bir varlık niteliği atfedilmez ve düşler doğrudan Tanrı ya da Şeytan tarafından gönderilen mesajlar olarak algılanırdı. Avrupa'nın Modernlik Çağı'nda, yani kabaca XV. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar hüküm süren dönemde bir bütüncül benlik anlayışı vardı ve bu bütüncül benliğin kimliğinin ve içgörü kapasitesinin, yaşamın gerek uyanık gerek uykuda geçen bölümlerinde bir süreklilik arz ettiği varsayılırdı. "Bir düş gördüm!/ Nedir bunun anlamı?" diye soruyordu William Blake, *Songs of Experience* adlı yapıtındaki şiirlerinden biri olan "Melek"te; yanıtıysa düşün oluşumuyla kişinin aracılığı arasındaki bağlantıyı vurguluyordu; gördüğü hoş zuhur, gençliğin verdiği şevki simgeliyordu; nitekim "gençlik vakti geçip de / Beyaz saçlar belirince başımda" düşlerin kesildiğini söylüyordu. XIX. yüzyıl pozitivizmi, düşleri bireyin düşüncelerini açığa çıkartmaya elverişli bir

* *İlyada*, çev. Azra Erhat ve A. Kadir, Can Yay., İstanbul, 1992.

süreç şeklinde görmek yerine, düşlerin fizyolojiyle ilişkileri hakkında teori üretme yönünde bir ilgiye yol açtı. Düş görme, diğer bütün fonksiyonlar gibi çözülmeliydi çünkü buradan zihin sağlığı hakkında bazı bilgilerin çıkartılması mümkündü. Pozitivizm, tıbbi ve bilimsel çevrelerdeki düş araştırmalarını canlandırdı. Bu konuda birçok önemli kitap yazıldı ama kanımca bunlar daha çok analitik konular üzerineydi; klinik vakalar dikkatle tanımlanıyor ve büyük teoriler oluşturma hevesine kapılmaktan kaçınılıyordu. Düşlerin rastlantısallığından etkilenen birkaç bilim adamı –benliğin bütünlüğü hipotezine karşı– bilinçle bilinçaltı arasında bir ikilik hipotezini ortaya attı. Bilinçaltının kökeni neydi? Tümüyle zihinsel mi yoksa fizyolojik miydi? Freud, düşlerin bir arzunun yerine getirilmesi ya da bilinçaltımızdan bir mesaj olduğunu ileri sürene dek fizyologlarla psikologlar bu konuda sert tartışmalara girdiler. Freud'un *The Interpretation of Dreams* (1900) [Düşlerin Yorumu] adlı yapıtı bu tartışmanın gidişatını değiştirdi, çünkü bu yapıt insanların (aslında, çoğunlukla Batılı erkeklerin) tüm psikolojik yapısıyla ilgili geniş kapsamlı kurallar ve düşleri çözümleme konusunda tam bir metodoloji sunuyordu. Kitap çabucak bir klasik haline geldi ve böylece herkes düşler hakkında bir görüşün yanı sıra, bu görüşlerini savunacak bir dizi kural ve dayandıracak teorik bir model edinmiş oldu.

Düşleri yorumlama girişimleri daima şiddetli tartışmalara kaynaklık etmiştir; bu tartışmaların tarihsel gelişimini izlemek zor değildir. Ama tarih, önemli değişimlerin incelenmesidir; bir entelektüel, siyasi yahut iktisadi sistemden diğerine geçiş meseleleriyle uğraşır. Düşlerin yüzyıllar boyunca evrim geçirdiğini iddia edebilecek durumda mıyız? Bizler doğrudan gözlemin bahşedilen akla ancak yakın zamanlarda galip geldiğine inanmaya teşvik edildik fakat, aslında antik dönem yorumcuları çağdaş bilimsel teknikleri çok evvelden öngörmüşlerdi. Uyuyan kişileri düş gördükleri belli olduktan hemen sonra uyandırıp ne gördüklerini anlatmalarını istemek antik dönemde bilinen bir yöntemdi. Bir Babil destanı olan ve MÖ III. milenyuma denk düşen bir tarihten beri kilden tabletlerin üzerinde korunmuş halde bulunan *Gılgamış*'ta bundan söz edilir. Eski Mezopotamya ve Yunanistan'da tanrılardan mesaj almak için

tapınaklarda yatıp uyuyanların, gökten inen elçi kaybolur kaybolmaz uyandırılması gerekirdi. Dikkatli gözlemciler gece boyunca süren bir düş döngüsünü çok önceden fark etmişti. MS IV. yüzyılın başında yaşamış Romalı bir toprak sahibi, sonra da Kyrene piskoposu olan Synesius uykuyla ilgili çok isabetli çalışmasında, uyanmadan hemen önceki, gerçeğe yakın ve kısa düşlerle karakterize olan en hafif uyku fazıyla, ondan önce gelen çok daha derin uykuyu birbirinden ayırt etmişti.[2] İlk Hıristiyan teologlardan (MS III. yüzyıl) Tertullianus, düşün içeriğiyle, uyuyan kişinin ruhsal ve fiziksel durumu arasında bir bağlantı kurmuştu.[3] Aynı şekilde, dikkatli bir gözlemci olan ve MS IV. yüzyılda yaşamış Macrobius uykunun farklı aşamalarının olduğunu bildirirken, insanların uykuya daldıklarını fark etmedikleri fakat düş gördükleri aşamaya "uykunun ilk bulutu" demesiyle dikkat çeker.[4] Elbette antik dönemde çok titiz ölçümler yapılmazdı ve gözlemler de ensefalografiyle yaptıklarımız kadar hassas değildi fakat antik dönemin insanları uykunun farklı aşamalardan oluştuğunu gayet iyi biliyorlardı.

Düş yorumlamanın farklı, genellikle birbiriyle çelişen sistemleri hep olmuştur; fakat bunlar, birbiri ardından gün ışığına çıkmaz, aslında *bir arada yaşarlar*. "Halk" inanışlarıyla, daha özenli ya da daha bilimsel değerlendirmelerin birbirine karıştırılması, antik metinlerde çok zamandan beridir var olan, tekrar tekrar hatırlanıp durmuş imgelerin yeniden merak konusu haline gelmesine yardımcı olur. Herkesin temel psikanaliz teorilerinden haberdar olduğu, "mantık çağı" denen günümüzde bile, rüya tabirleri (düşler hakkında kehanet kitapları) gayet iyi satıyor. Bunları satın alanlar hem düşlerin kendi bilinçaltlarına sondaj yapmalarını sağlayacağını, hem de, nasıl olacaksa, büyük ikramiyenin çıkacağı piyango numarasının uykularında kendilerine bildirileceğini umuyorlar. Düşlerde bulunan birkaç ayrıntı gayet açıkça, tarihsel koşullara bağlıdır elbette. XX. yüzyıldan önce hiç kimse düşünde kendini bir uçakta

2. "On Dreams", *Essays and Hymns* içinde, 2 cilt, Londra, 1930, §. 12.
3. *On Soul*, XLVIII, 3.
4. Macrobius, hem *Commentary on the Dream of Scipio*'nun, hem de Cicero'nun rüyalar üzerine tezi olan *Scipio's Dream* hakkında bir tefsirin ve uyku hakkında bir dizi kişisel notun yazarıdır.

görmemiştir. Fakat düşlerdeki uçaklar daha önce başka imgelere dönüşmüş birtakım içsel duyguların zihinsel temsillerinden başka bir şey değildir. Düşlerin sırrının nasıl çözüleceği konusunu yazan antik Yunan ya da Roma kitaplarında sık sık, insanların havada uçtuklarını ya da süzüldüklerini hissettiği düşlerden söz edilir. Günümüzde de, uçuş düşlerinde her zaman uçak yoktur. Düşlerde su yüzüne çıkmış, çağdaş dünyayla ilgili sayısız gönderme bizi ilgilendirir ve bunlara uzun uzadıya değineceğim. Fakat arka planda, farklı dönemlerde rastlanmış birtakım sürekli özelliklerin birikimi de var.

C. BİN BİR GECE

Yankılar ve tekrar ortaya çıkışlar düşlere büyüleyici bir hava verir. Doğum, seks ve ölüm gibi, insan varlığının birkaç temel yönünü simgeleyen bazı öğelere tüm zamanların düşlerinde ortak bir şekilde rastlanılabiliyor. Bundan nasıl emin olabiliyoruz? Düş anlatmanın çok eskiden beri insan kültürünün bir özelliği olması sayesinde tabii. Örneğin Kitabı Mukaddes'te Daniel bir düş görür ve onu yazar: "Babil kıralı Belşatsarın birinci yılında, Daniel yatağında bir düş ve başının rüyetlerini gördü; o zaman düşü yazdı," (Daniel, 7, 1). XVII. yüzyılın William Laud ve Elias Ashmole'undan, XIX. yüzyılın Robert Southey ve John Ruskin'ine ve daha sonra Avusturyalı oyun yazarı Arthur Schnitzler'e, Franz Kafka'ya, Katherine Mansfield'e, Graham Green'e, Carl Jung'a ve hatta Freud'un bizzat kendisine varıncaya dek birçok kişi düşlerinde gördükleri şeyleri not etmiştir. İsmi bilinmeyen yüzlerce kişi düşlerinin anlatımlarını gazetelere göndermiş, günlüklerine kaydetmiş, onları doktorlarla, psikiyatrlarla ve araştırmacılarla paylaşmıştır, sırf kitaplarında, makalelerinde bunlardan alıntı yaptıklarını görüp mutlu olsunlar diye.[5] Düşler sık sık, haber gibi dolaşmıştır. Bize anlatıldığına

5. Toplu düş anlatımları şu kaynaklarda bulunabilir: Ignaz Jezower, *Das Buch derTräume*, Berlin, 1925; Calvin S. Hall, *The Meaning of Dreams*, New York, 1966; Stephen Brook, *The Oxford Book of Dreams*, Oxford, 1987; Harry T. Hunt,

göre, Kitabı Mukaddes'in Tekvin bölümünde denir ki: "Ve Yusuf rüya görüp kardeşlerine bildirdi... Ve onlara dedi: Rica ederim, gördüğüm bu rüyayı dinleyin." (37, 5-6); Yeremya bölümünde, insanların görüp "her biri komşusuna anlattıkları" (23, 27) düşlerden söz edilir. Çok net anlatılmış düş örneklerinin yer aldığı rüya tabiri kitaplarının geçmişi eski Mısır'a dek uzanır. Bunların en iyilerinden biri olan Chester Beatty Papirüsü üç bin yılı aşkın bir süre önce derlenmiştir. Daha sonra, Efes'li Artemidorius'un MS II. yüzyılın ortasında yazdığı *Oneirokritika* [Düşlerin Yorumu] bugüne dek sayısız rüya tabiri kitabında korsan olarak ya da taklit edilerek kullanılmıştır. Coleridge'in yazışmaları, kendi entelektüel çevresiyle çok aktif bir düş anlatım alışverişinde bulunduğunu gösterir. Örneğin, himayecisi Thomas Poole'a, birçok arkadaşa gönderilmiş, "büyük hayranlık uyandırmış" ve "büyük övgülerle" söz edilmiş bir anlatım için teşekkür eder. Coleridge başka bir vesileyle de, *The Rhyme of the Ancient Mariner* [İhtiyar Denizcinin Türküsü] adlı yapıtının konusunu, bir arkadaşının anlattığı tuhaf bir zuhurdan aldığını itiraf eder. Doğrudan ya da dolaylı bildirimlerin dışında, edebiyatta ve sanatta yer alan çok düş vardır. Eski Ahit'te söz edilen düş sayısı kırk üçten az değildir, Matta İncili'nde beş, Resullerin İşleri bölümünde dört tane vardır bunlardan. Kitabı Mukaddes'teki düşler sanatçılar için bitmez tükenmez bir esin kaynağı olmuştur; Rembrandt'ın *Hz. Yusuf'a Düşünde Görünen Melek* adlı eseri bu tür sayısız yapıttan sadece biridir. Shakespeare'in birçok oyununda, Pedro Calderón'un *La Vida es Sueño* [Hayat Bir Düştür] adlı yapıtında, Charles Dickens'ın *A Christmas Carol*'unda [Bir Noel Şarkısı], Nerval'in *Aurélia*'sında, sayısız romantik şiirde, Coleridge'in "Kubla Khan"ında [Kubilay Han], Keats'in *La Belle Dame sans Merci* [Merhametsiz Güzel] adlı yapıtında, Wordsworth'un *Prelude*'ünde düşler gerçek yaşamla bir karşıtlık içinde kullanılır. Ayrıca sinema da, düşlerin "resimsel" yönünü yakalamanın avantajını kullanmakta gecikmemiştir.

Bölük pörçük de olsa, kaynak malzeme çoktur. Ama hakkındaki

Multiplicity of Dreams: Memory, Imagination and Consciousness, New Haven, CT, 1989.

bilgiler nitelik ve miktar yönünden böylesine çeşitlilik gösteren ve güvenilirliği böylesine sınırlı bir şey nasıl araştırılabilir ki? Azizlerin ya da peygamberlerin hayatları sırasında kaydedilen, şairlerin uydurduğu, tıp kitaplarında basılan ve düş görenlerin birbirlerine anlattığı düşlerin –eş zamanlı bir şekilde– kullanılması nasıl mümkün olabilir? Ancak, değinilen bu düşlerden sonuncusu dolaylı bir tanığın anlattığı birtakım anılardan daha bir inanılır ve, gerek şiir ve romanlardaki gerekse Kitabı Mukaddes gibi kutsal kitaplardaki edebi düşlerden çok daha güvenilir görünüyor. Yine de bu "dolaysız" anlatımlar birer bilimsel tutanak değil, anıların yok olup gitmesine bir karşı koyma hareketidir sadece. Düş anlatma, daha önce şöylesine hissedilmiş bir şeyi yeniden şekillendirdiğinden ve ifade edilebilir olanın sınırlarını keşfettiğinden, aslında hassas bir süreç olsa gerektir. Ayrıca, kişiye özel her türlü konuda olduğu gibi, riskli de bir iştir; çünkü bir insanın düşünü açık etmesi kolayca, bir tür teşhircilik olarak nitelenebilir. Üstelik çoğu anlatım, düşü gören kişi tarafından ya süslemek yahut utanç verici ayrıntıları gizlemek amacıyla değiştirilmiş olabilir.

Düş Söylemleri, düşler hakkında yazılan yahut anlatılan şeylerle ilgilidir. Benim amacım düşleri "yorumlamak", onların gizli anlamlarını ya da düş görenin kişisel yazgısı hakkında "mesajları" bulmaya kalkışmak değil, çok eskilerden beridir düşlerin anlatılma, çözümlenme ve yorumlanmasında takip edilen birbirinden çok farklı tarzların arasındaki sistematik ilişkileri bulmaktır. Bu nedenle, dolaylı bilgilerin bile bize söyleyeceği bir şeyler vardır. Aziz Augustinus'un, annesinin düşleri hakkındaki anlatımına bakarak, onun betimlemesinin doğruluğundan kuşkulanabiliriz. Ama bunlar yine de, MS IV. yüzyılda bir Hıristiyan kadının, düşleri konusunda kendisine ne kadar özgürlük tanıdığını ve aynı düşün yaşlı bir kadın ve genç oğlu tarafından nasıl farklı biçimlerde yorumlandığını gösterir bize. Aynı şekilde, Artemidorius zamanından beri hep aynı sınıflamayı önümüze seren rüya tabiri kitapları da yorumlarını içinde yaşadıkları zamanın ruhuna uydurmuşlardır. Bu kitaplarda verilen örnekler, yorumculara müşterileri tarafından anlatılmış düşlerin basitleştirilmiş versiyonlarıdır ve böylece bize, en yaygın düş tiple-

rinin hangileri olduğunu ve nasıl yorumlandığını gösterir. "Edebi" düşlerse pek o kadar işe yarar görünmez, çünkü yazarların çoğu, düşlerinde gerçekten yaşadıklarını aktarmayı amaçlamayıp, düşleri hikâyelerinin sanatsal gereksinimlerine uyacak şekle sokmak için çaba harcar. Nitekim oyunlar, romanlar ve hepsinden öte de, zaman ve mekân düzenini bozmaktan çekinmeyen şiirler, düşlerin değişken, esrarengiz gelişimine uygun görüntülerin, renk bileşimlerinin, sözcük çağrışımlarının ve fantastik öğelerin yaratılmasını gerektirir.

Tıbbi ya da psikolojik çalışmalar daha da büyük bir sorun arz eder. Bunların, gözlemlere yahut düş gören kişilerle yapılan tartışmalara ve kişilerin geçmişlerine yönelik araştırmalara dayandıklarından, bilimsel oldukları düşünülür. Ama yine de, gerçek olaylara dayanan bulgularla yorumlamalar arasındaki farka dikkat etmeliyiz. Daha önce sözü edilen bazı deneysel gözlemlere bakacak olursak, uçtuğumuzu sandığımız düşlerin organik olaylara, özellikle de, uyurken yatakta rahatımızı korumak için yaptığımız bedensel hareketlere bağlı olduğu iddia edilmiştir. Böyle bir iddia kontrol edilebilir, belki değiştirilebilir, hatta çürütülebilir de; ve bu yönden bilimseldir. Ama bu, neden bazı kişilerin kanatlarla, bazılarının uçakta uçtuğunu, daha başkalarınınsa nasıl olduğunu bilmeden süzülüp durduğunu açıklamıyor bize. Yorumlamalar, gözlemlere uygulanan testlerle sınanamazlar. Düşlerdeki gibi uçucu olan sanrılara ve anımsamalara anlam verebilmek için uzmanlar akılcı bir tartışmayı mümkün kılacak teorik bir çerçeveye gereksinim duyar. Bu tür destekleyici varsayımları denetlemek olanaksızdır. Bunlar doğru da yanlış da değildir ama vazgeçilmezdir; her ne kadar, birçok vakada pek inandırıcı olmasalar ve sıklıkla, birazcık tuhaf olsalar da. Eğer teoriler olmasaydı, düşlerdeki her şey deli saçması gibi görünür, bunlar sadece kişisel sanrılar olarak algılanır ve bu nedenle de ciddiye alınmazdı. İnsanlar uyurken gerçekleşen fenomenlerin anlamsız olduğu iddia edilebilirdi. Fakat insanlar binlerce yıldan beridir bu fenomenlerin anlamını bulmaya çalıştı. Artemidorius gibi kâhinler bile düş görmenin tutarlı, her zaman geçerli birtakım özelliklerinin varlığına inandı ve, bizlere ne kadar ilkel görünse de, bunun

kurallarını tanımlamaya çalıştı. Tıbbi ya da bilimsel yorumlar birer söylemden ibarettir ve dolayısıyla bunlar, düşler hakkında ifade edilmiş sayısız görüşün, kanaatin yahut inancın bir bölümüdür sadece.

Çok titiz sorgulama yöntemlerine karşın, düşler hakkında halen bilinen şeyler, nörologlar ve psikologlar tarafından oldukça farklı, hatta çoğu zaman da birbiriyle çelişecek şekillerde yorumlanıyor. Bazı bilim adamları düşleri bir arınma işlemi olarak görür: Beyin gün boyunca biriken gereksiz bilgilerden kurtuluyordur yani. Diğerleriyse düşlerin bizim tetikte kalmamızı sağladığını ya da beyin hücrelerindeki bazı reaksiyonlarla başladığını savunur. Fakat gündemdeki teorilerin en popüleri psikanalizdir. "Halk psikolojisi"ne mal olmuş bulunan psikanalizin ana öğretilerinin birçoğu bizim kendimizi ve birbirimizi anlama tarzımızın bir parçasıdır artık. Psikanalizin terminolojisi toplumun bütün katmanlarına yayılmış ve gerek bireysel gerekse kolektif düzeyde, davranışları açıklamak için kullanılan ortak terimler haline gelmiştir. Psikanaliz, Batı'nın toplumsal ve entelektüel yaşamının birçok yönünde birtakım sonuçlara meydan vermiştir. Psikanaliz tutunamasaydı bizler yine düş görmeye devam edecektik ama, tamamen aynı şekilde olmayacaktı bu. Psikanaliz teorisi yahut onun en önemli yönleri, herkesçe paylaşılan ortak sağduyuya derinlemesine sinmiştir. Bu nedenle, psikanaliz sadece bilimsel çevreleri ilgilendiren bir konu değildir artık; onun, düş gören kişilerin bu düşleri kavrama, yorumlama ve anlatma tarzları yönünden pratik sonuçları vardır. Freud'un teorileri bu alandaki yorumlamada gerçekleşen tüm modern ilerlemelerin merkezinde yer alıyorsa da, psikanalizle Freudizm birbirine karıştırılmamalıdır. Psikanalizcilerin birçoğu düşlerin, bilinçaltını daha iyi anlamamızı sağladığını kabul eder ama Freud'un yorumlamalarını kuşkuyla karşılar; yahut en azından, kimsenin bunların doğruluğunu sınayacak durumda olmadığı kanısındadırlar.

Psikanaliz, düşlerin önemi konusundaki tartışmaya yeni bir teorik çerçeve kazandırmışsa da, düşlerin nereden kaynaklandığı bilmecesini çözememiştir. Düşlerin salt psikolojik ya da ağırlıklı olarak nörolojik yönleriyle ilgili anlaşmazlıklar devam etmektedir. Bu tartışmalar tıbbın yanı sıra, büyük ölçüde felsefi boyutları da kap-

sar. "Yazdığım şu anda düş görmüyor olduğumu nereden bilebilirim?" gibi epistemolojik ve, "Tüm yaşamımın bir düşten başka bir şey olmadığını nereden bilebilirim?" gibi metafizik sorular XVII. yüzyılda su yüzüne çıkmıştır ve düş konusundaki çalışmalara eşlik etmektedir hâlâ.

Düş Söylemleri'nde, bilgi felsefesi, nörofizyoloji yahut analiz konularıyla ilgilenmeyeceğim. Benim incelemek istediğim şey, insanların, hepimizde gerçekleşen bir etkinlik hakkında ortaya koyduğu ve hâlâ da bulup türetmeye devam ettiği söylemler, yani düşlerin bir entelektüel düşünme konusu haline geliş biçimidir. Düşler bireyin kafasında oluşan tasavvurlardır fakat kişiye özelmiş gibi görünen bu oyun aynı zamanda, herkesin katıldığı evrensel bir oyun, tüm insanlığın ortak düşlem biçimidir. Ama düşlerin önemli bir kısmı, uyanan zihnimizden kayar gider. Bizim sonradan yakalayabildiğimiz şey görüntüler ya da sesler değil, hatırlayabildiğimiz şeylerle toplumdaki düş anlatma biçimlerinin etkileşimidir. Benim incelemem esasen, düşlerin en direngen yönlerini ve düşlerin yüzyıllar boyu nasıl anlatıldığını ve yorumlandığını değerlendirme çabasında, nitel bir çalışma olacaktır. Başka bir deyişle, *Düş Söylemleri*, düşlere kültürden kültüre, antropolojik bir yönden bakma girişimidir.

Düşler, belki de, kusursuz görüntülerle muğlak izlenimlerin birbiriyle harmanlanmasından oluşan bir gizem taşıdıklarından ya da Coleridge'in "The Pains of Sleep"te dediği gibi, düşlerde "Arzuyla nefret birbirine garip bir şekilde karıştığından", insanları daima şaşırtmış ve büyülemiştir. Düş görme çelişik bir faaliyettir. Uyku sırasında gördüğümüzü yahut işittiğimizi sandığımız şeyleri tanımlaması nispeten kolaydır ama devinimsel duyuları ya da salt duygulanımları aktarma girişimleri başarısız kalmaya mahkûmdur. İnsanların, düşleri hakkında çok uzun zamandır ve hâlâ kafa yormalarının nedeni de bu değil mi? Hiçbir dille anlatılamayacak bir gizemi anlatmaya çalışmak aynı anda hem zorlu, hem de umutsuz bir şey gibidir.

Düşler, periyodik olarak devreye giren bir zihin sinemasına benzetilir sık sık. Düşler, var olmanın vahşi kıyılarındaki yaşantılar

aracılığıyla, akılcı davranışı ve günlük rutini yok ettiğinden, daima imgelemi tetiklemişlerdir. Yazarlar ve ressamlar, gerçek dünyanın kısıtlamalarından kurtulmuş hayali dünyalar yaratmak için düşleri kullanmıştır daima. Birinci Bölüm'ün amacı düşlerdeki anlamlara ilişkin farklı düşünceleri sıralamak değil, onların ortaya koyduğu öteki gerçek fikrinin, imgelemi yüksek bireyler tarafından nasıl kullanılıp dönüştürüldüğünü görmektir.

Niçin düş görürüz? İkinci Bölüm bu soruyu yanıtlamaya çalışmıyor ve düş teorilerinin bir özeti de değil. İkinci Bölüm'ün amacı, bu yaklaşımların temelini oluşturan dinsel, felsefi ya da bilimsel varsayımları gün ışığına çıkarmaktır. Çeşitli metinlerin gözden geçirilmesi bize bunların hepsinin, aralarındaki farklılıklara rağmen, hep aynı sorunla uğraştığını gösterir: Düşler bize insan doğası hakkında ne söylüyor?

Düşlerin doğasına bakışın pek çok yolu var. Aradaki farklar nereden geliyor peki? Üçüncü Bölüm bunun büyük ölçüde, hikâyenin anlatım tarzından kaynaklandığını savunuyor. Düş gibi önemli bir psişik olayda bir çelişiklik var: Düşleri hiç kimse, hatta düşü görenin kendisi bile, sonradan, *gerçekten vuku bulduğu haliyle* bilemez; düşler ancak, düş gören kişi uyandıktan *sonra* anlatılabilir. Düş anlatma –belleğin, ifade olanaklarının ve tekrarlamaların yarattığı tüm kısıtlamalara karşın– düşü görenin hatırladığı imge sekanslarını birbirine bağlayarak anlamlı hale getirir; ve bu da düşlerin, anlatıldıklarında genellikle neden hevesli dinleyiciler bulduğunu açıklar bize.

Düş yorumlarının sadece dinsel ya da psikolojik kaynaklara dayandığı çok enderdir; o günkü yaşamın özellikle bazı yönlerine nispeten daha çok ağırlık veren, daha çok olaylara dayalı bakışlar içerir daima. Dördüncü Bölüm, bu fantezilerden herhangi bir çağ hakkında pek fazla bir hakikatin ya da doğrudan bilginin çıkarılamayacağını savunuyor. O gün için geçerli sorunlara yahut akımlara sadece, düş gören kişinin durumuna göre değişen ve gelişen bir dizi duygular uyandırabilecek birer gösterge olarak bakılmıştır daima. Düşlerin içeriği, kişisel olarak yorumlanmış kişisel, kişiler arası ya da toplumsal verilerden oluşur. Temel öğelerin seçimi ve bu seçi-

min sonucunda üretilen imgeler, bir insan toplumunda belli bir zamanda var olan endişeleri, değer yargılarını ve göndermeleri gün ışığına çıkarmamıza yardım edebilir.

Gece bittiğinde düşler kendi başına bir şey söylemez. Onların dediği şey ancak, hem düş yorumcuları hem de onları dinleyenler tarafından benimsenen fikirler ve referans sistemleri yoluyla ifade edildikleri zaman duyulur. Düşleri "tercüme etme" becerisine sahip oldukları düşünülenlerin kazandığı üstünlük de buradan kaynaklanır. Beşinci Bölüm, herkesçe paylaşılandan en derinine dek, düş açıklamalarının, çok uzun zamandır süregelen popülaritesini inceliyor.

I
Düşler ve imgelem

Düşler hakkında sistematik araştırmalar başlatan XIX. yüzyıl doktorları ve psikologları, düşün bilimsel bir teorisini geliştirmeye çalıştılar. Laboratuvarda karşılaştıkları şeyler klinisyenleri, bu sanrıların anlaşılmaz içeriğine boş verip, uykunun ardışık aşamaları gibi salt biyolojik faktörlere yoğunlaşmaya yöneltti. Psikoterapistlere gelince, düş anlatılarını, sorunlarını açığa vurmada gönülsüz hastalarının rahatlamasına ve konuşmasına yardımcı olsun diye kullandılar. Freud'dan önce, geceleri düşlerimizde geçen hikâyeler genellikle hor görülürdü; bunun nedeni kısmen, ölçülemez ve sınıflandırılamaz olmaları, kısmen de bir boş inan ve saçmalık kaynağı gibi görülmeleriydi.

Düşlerin bilimsel açıdan incelenmesi, Afrika ve Asya'yı paylaş-

maya girişen Avrupalılar dünyanın "uygarlaşmamış" bölümlerinin geleneklerini araştırırlarken başladı. Etnografya, sömürgeciliğin bir türevi, yani eğitimli toplumun "ilkel" inanışlara karşı kendini çağdaş kılma girişimiydi. Freud'la Jung etnografik yazılarda, insan ruhunun ana süreci hakkındaki varsayımlarını destekleyecek argümanlar buldu. Biyolojik keşiflerin ışığında, uyku sırasında aktarılan tanrısal bir vahiy gibi varsayımlar çok basit geliyordu. Bu tür söylenler doğal faktörlere bağımlılıkla ilişkilendirildi. Bunda şaşacak bir şey yoktu, çünkü geceleri karanlıkta yaşayan kabileler gerçek insanları düş figürleri gibi algılayabilirdi fakat elektrik çağında böyle bir kafa karışıklığı mümkün değildi.

XX. yüzyıl düşünürlerinin vârisleri olan günümüz insanları düşlere aşırı bir değer vermez. Diğer kültürler ve çağlarsa uyku yaşamına daha ciddi yaklaşırdı. Dış dünyayı gözlemleme, hayal kurma ve düş görmenin genellikle bölünmez bir süreklilik olarak görüldüğü sanayi öncesi toplumlar için, bizim uykuyla uyanıklık arasında yaptığımız kesin ayrım hâlâ yabancıdır. Birçok modern teorinin küçümsediği şeyse düşlerin, güdüler, ilişkiler ve düşüncelerin şekillere, renklere, figürlere ya da tanımlanamayan öğelere dönüşmesinden kaynaklanan salt duygusal yönleridir. Düşlerimizin önemine karşı kuşkucuysak da, uyku sırasında içimizde doğan bir izlenimin, tuhaf bir görsel algının, garip durumların ya da imgelerin akıl almaz birleşimlerinin sebep olduğu çok neşeli yahut üzücü duygulardan etkileniveririz. İnsanların fantezilerini besleyen düşler yaratıcılığın gelişmesine katkıda bulunagelmiştir çok uzun zamandır. Bu bölümde inceleyeceğimiz şey de onların uyarıcı, imge uyandırıcı gücüdür.

A. BAŞIBOŞ DOLANAN RUHLAR

Dikkatimizi yoğunlaştırarak algıladığımız şeylere ya da kişilere "nesnel" deriz genellikle. Düşlerimiziyse denetleyemediğimiz için ve onlar özerk bir şekilde görünüp kaybolduğundan, onları öznel olarak nitelendiririz. Fakat içsel ve dışsal yaşantılar arasında bir ay-

rım yapmak her zaman kolay mıdır? Birinci Dünya Savaşı'nda savaşmış, siperlerde cehennemi görmüş eski askerlerin karşısına, gömülmemek için yalvaran ölü bedenler çıkmaya devam ediyordu; onları da cesetlerle birlikte gömmeye hazırlanan cenazeciler görüyorlardı; panik halinde uyanıp, düş gördüklerini ve cephede yaşadıkları korkunç sahneleri tekrar yaşadıklarını fark ediyorlardı. Bu konuda, travmatik düşlerin[1] bir istisna olduğu ve bir kanıt olarak kullanılamayacağı ileri sürülecekti. Şimdi başka bir örneğe bakalım.

Misafir odasında oturuyordum, yüzüm pencereye dönüktü. Odaya biri girdi ve sürünerek bana doğru gelmeye başladı. Korkmuştum ama dönmek ya da kaçıp gitmek istemiyordum. Sonra uzun boylu, esmer bir adam tam karşımda durdu. Bana yaklaştı, elini başıma koydu, sonra bana pencereyi gösterdi. Titreyerek, kan ter içinde uyandım. Biliyordum, Ölüm'le gerçekten *göz göze gelmiştim.*

Öznel bir zuhur bu, fakat öylesine canlı ki, adam bunu sanki gerçek bir olay gibi yaşamış. Ancak, adam kendini fazla kaptırıp, gerçekle hayali birbirine karıştırmış olabilir. Şimdi daha yaygın bir örneği inceleyelim. Çoğu kişinin kafasında bir manzaranın, bir sokağın, bir siluetin, bir yüzün kesin hatlı bir resmi vardır ama, gerçekten onu hatırlayamadığı bir yerde mi yoksa bir düşte mi görmüş olduğundan emin değildir. Özel bir tuhaflığı ya da olağandışılığı olmayan düş imgeleri, uyuyan kişide güçlü bir izlenim bırakır genelde.

Söz ettiğimiz vakalar kişisel ve benzersizdir. Bireysel zuhurlardan, düşteki şekillerin vücuda gelmesine dair kolektif bir inanca geçiş nasıl gerçekleşir? Şimdi radyo ve televizyon öncesi günlere dönelim. Birçok köyde ve kalabalık ailelerde insanlar gün batımında hikâyeler dinlemek üzere toplanırdı. Anlatacak masal kalmayınca birbirlerine düşlerini anlatırlardı ve iyi hikâye anlatıcılar kendi düşlerini süsleyerek, birer fabl haline getirirlerdi. Victor Hugo bu oyunda çok ustaydı ve onun düş anlatımları yaratıcı imgelemin ör-

1. Bkz. Frederick S. Perls, *Gestalt Therapy* Lafayette, 1969. *Gestalt Terapisi*, çev.: Nevzat Erkmen, Söz Yay., İstanbul, 1996. David B. Cohen, *Sleep and Dreaming: Nature and Function*, 1979. Ve J. Allan Hobson, *The Dreaming Brain*, 1988.

nekleridir. 1842 Temmuz'unda Kral Louis Philippe'in en büyük oğlu Ferdinand d'Orléans bir sokak kazasında ölür. Fransa tahtının vârisi olduğundan, onun ölümü herkeste derin izler bırakır. Bundan kısa bir süre sonra dük, Hugo'yu düşünde ziyaret eder. Anılarında[2] yer alan bu düş betimlemesindeki çarpıcı şey karşılaşmanın anlatımından ziyade bir ortamdır. Hugo'nun yeniden yarattığı bu ilginç atmosfer aynı zamanda şiirlerinde canlandırdığı ortama benzemektedir: Bu ortamı acaba gerçekten uykusunda mı görmüştür, yoksa sadece anlatırken mi kurgulamıştır? Bu sorular yersiz, çünkü elimizde yazılı bir anlatımdan başka bir şey yok.

Evdeydim, ama benim evim değildi bu, tanımadığım bir evdi. Kocaman, çok güzel ve çok aydınlık bir sürü salon vardı. Vakit akşamdı. Bir yaz gecesi. Bir salonda, bir masanın yanındaydım, hiçbirini tanımadığım düş arkadaşlarımla. Neşeli neşeli konuşuyor, içten kahkahalar atıyorduk. Pencereler ardına kadar açıktı. İçeriye dük girdi. Dükle ikimiz bir pencerenin önünde oturduk, pencereden harika bir manzara görünüyordu. Bir kentteydi bu. Düşümde bu kente aşinaydım ama aslında neresi olduğunu bilemiyordum. Pencereden bakınca, iki kocaman bina blokunun arasında, bazı yerleri ay ışığıyla parıldayan geniş bir nehir uzanıp gidiyordu çok ötelere doğru. Gerilerde, sislerin arasında, muazzam bir katedralin iki sivri, görkemli kulesi duruyordu. Sol tarafa, pencerenin yakınlarına kayan bakışlarımız karanlık, dar bir sokakta kayboldu. Kentte pencereden sızan bir ışık ya da sokakta dolaşan bir insan hatırlamıyorum... Gökyüzü pastel maviydi ve büyüleyici bir yumuşaklığı vardı. Hafif bir rüzgâr bir sokağın köşesinde zar zor seçilen ağaçların yapraklarını kımıldatıyordu. Nehir tatlı tatlı mırıldanıyordu. Her şeyden nasıl bir huzur ışıyordu, anlatamam. Dünyanın ruhunu hissetmek gibi bir şeydi bu.

Hugo'nun anlatımı bazen imalı, bazen süslü ve tuhaf, bazen de kesin ve nettir. Şimdi bir hipotez öne sürme riskine girelim. Hugo'nun bu düşü torunlarına anlattığını düşünelim. İçlerinden kaçı, dükün ölmeden kısa bir süre önce bu büyük adama bir ziyarette bulunduğuna kesinkes inanırdı? Biraz daha ileriye gidelim. Kış gecelerinde şöminenin etrafında toplanan insanlar hikâyeler uydururdu; düşlerle geleneksel masallar rahatça birbirine karışırdı böylece. Düşler,

2. *Choses vues* (14 Kasım 1842).

perileri ya da diğer fantastik varlıkları fabllara katmak için iyi bir araçtır. Örneğin Grimm kardeşlerin öykülerinde hikâye kahramanları uyurken esrarengiz düşsel ruhlar kendilerine yararlı bilgiler verir yahut onların sorunlarını hallederdi.

Ama popüler masalların entelektüel versiyonları olan bu tür derlemeler, insani, olağan bir dünyayı sihirli ya da mitsel bir dünyadan tamamen ayırır. Bu efsanelerdeki gece hayaletleri, geldikleri gibi çabucak giden ve kahramanların dünyevi yazgılarına müdahalede bulunmayan gelip geçici yoldaşlardır. Uyku sırasında ortaya çıkması muhtemel ejderlerle karşılaşmak istiyorsak başka bir kültürel dünyaya gitmemiz gerekir. Kamboçya hakkında 1999'da çekilmiş bir televizyon filminde gebe bir kadın gördüğü düşlerden söz eder.[3] Olayın geçtiği koşullar hakkında birkaç not eklemek gereklidir. Bir sanayi şirketi için hendek kazan kocasıyla birlikte giden kadın köyünü terk edip, iç savaş sırasında yüzlerce kişinin öldürüldüğü bir bölgeye yerleşmiştir. Filmin çekiminden bir gün önce kocası kazdığı yerden bir insan kemiği çıkarmış ve bundan çok ürken kadın teselli bulmak için yöredeki bir üfürükçüye gitmeye karar vermiştir. Filmde kadın ona şöyle der: "Buraya geldiğimden beri hiç iyi düş görmedim. Düşümde zalim hayaletler görüyorum sadece. İçlerinde kocaman, korkunç bir tanesi var. Bana aşık, benimle evlenmek istiyor. Ben istemiyorum. Kocamla tütsü yaktık." Üfürükçü yavaş bir sesle karşılık verir ve konuya doğrudan girmez. Savaş sırasında öldürülmüş sayısız insanı hatırlatır ve usulüne uygun gömülmeyen ölülerin yeniden dünyaya gelemediklerini, canlılara musallat olarak başıboş dolaşıp durduklarını söyler. "Onlar seninle evlenmek istiyor, ya da seni yakalayıp öldürmek, seni boğmak istiyor."

Bu diyaloğun geçtiği ortamda inanışlar kesin değildir. Kadın, gördüğü hayaletin bir yanılsama mı yoksa gerçek bir ziyaretçi mi olduğunu merak ediyor ama, evet ya da hayır gibi kesin bir yanıt aramıyor. Üfürükçü, gereğinden fazla kesin konuşmamaya dikkat ediyor. Birçok Kamboçyalı gibi, her şeyin bir ruhunun olduğuna –bir ruha sahip olmanın, var olmanın ayrılmaz bir parçası olduğu-

3. "The Land of the Wandering Souls", *Arte* (14 Nisan 2000).

na– ve kalacak bir yer arayan barınaksız ruhların uyuyan kişilere saldırdığına inanıyor. Kadınla evlenmeye yeltenen bir ruh mu var? Yoksa kadın evinden ayrılmışlığından, gebeliğinden, patlamamış bombalarla dolu toprağı kazan kocasının girdiği tehlikeden ötürü mü gergin haldedir?

Bizler düşleri, gündelik hayattan ayrı düşünmek alışkanlığındayız ama böyle bir ayrımın anlamsız olduğu kültürler vardır. Kamboçyalılar arasında geçen diyalog bu konuda bir netliğin olmadığını gösteriyor. Düşlerdeki yaratıkların, insan ya da hayvan bedeniyle kıyaslanamayacak, kendine has bir gerçekliği vardır. Arizona Kızılderilileri –Navajolar ve Yumalar– ölüme çağıran heyulalara alışıktır. Uyurken bir ses duyarlar, onları çağıran ve tuzağa düşürüp yeraltına çekmeye çalışan bir insan ya da bir şey görürler: Önlerindeki toprak açılır, gittikleri yolun sonunda dipsiz bir kuyu vardır. Direnirler, kenarlara tutunurlar, koşarak uzaklaşırlar. Kaçtıklarında da, ölüler vadisinden kurtulduklarını fark ederler.

Düş gören kişinin hissettiği yahut inandığı şeyi açıklama yolunda her girişim boşunadır; bu konuda hiçbir öğreti yoktur, paylaşılan bir itikadın kabulü vardır sadece. Uyku sırasında kendi bedenine yabancılaşma çok yaygın bir olaydır. Örneğin, düşlerini yazmayı seven Isolde Kurtz şöyle diyor: "Düşümde bir yere bir yolculuk tasarlıyordum, bedenim bana engel olacaktı. Bu yüzden onu yatağımda yatar halde bırakıp onsuz gittim. Daha sonra yanından geçtim ve ona baktım. İçi boş bir keçi postu gibi dümdüzdü."[4] Genç bir Alman kızın, tahayyül silsilesinden ibaret olan bu sanrısı sanayi öncesi toplumlardan bu yana ciddiye alınagelmiştir ve kendi başına buyruk, beden dışı bir faaliyetin gerçek olduğunu göstermek anlamına gelir. Bir kişiye bağlı olan yahut olmayan, bağımsız ama bir bedende yaşamadığı zaman zayıf ve tehlikede olan yaşamsal öğe, yani ruh bu noktada devreye girer. Ruh kavramı, düş gören kişilerin her gün hatırladıkları şeylerle ve bir toplumda kabul gören düş tipleriyle çok sıkı bir ilişki içindedir. Buna karşılık, toplumun "ruh" anlayışı da düşlerin içeriğine katkıda bulunur ve onu değiştirir. Şaman avcılar olan Moğol Buryatlara göre, hayvanları saklandığı yerden

4. Ignaz Jezower, *Das Buch Der Träume*, Berlin, 1925, s. 255.

çıkarıp öldürebilmek için orman ruhuyla dost olmak şarttır. Ruhun kızı ortaya çıkar ve avcıya yol gösterir. Kız adama âşık olur ve onu uykusunda ziyaret eder. İlişkileri, halüsinasyon boyutunda kalmalıdır. Eğer avcı, kızla bedensel bir temasa geçmeye kalkarsa adam koşarak ormana dalar, çıldırır ve ölür. Kimse onu kurtarmaya kalkışmaz.[5] Avlanma ritüelleri, orman efsaneleri yahut inançları ve gerçek düşler iç içe geçip birbirini destekler.

En önemli nokta, uyurken ruhun özgür kalmasıdır. Bu kanı birçok toplumun geleneğinde dile getirilir. Dört bin yıl önce eski Mısırlılar uykuyu ölüme benzetirlerdi; uykuyu, geçici bir süre için, ölümün önceden yaşanması gibi görürlerdi. Uyuyan kişinin ruhunun geceleri yeraltı dünyasının bazı bölgelerine yolculuk yaptığı düşünülürdü. Başka topluluklarda, düş görenlerin ruhlarının özgür kalma fırsatından yararlandığı varsayılır; düşlerin, ruhun uzak diyarlara yaptığı yolculuklar, cetlere yaptığı ziyaretler, diğer ruhlarla bir araya gelmesi olduğu düşünülür.

Böylesi yolculuklar zararsız değildir. Gömülmemiş bir cesedin serseri ruhu, uyuyan birisinin boş bedenine girebilir. Daha da kötüsü, başıboş dolanan ruh başka, daha savaşçı bir ruhun saldırısına uğrayabilir. Aziz Theodore Tyron'ın yazdığı Yunan efsanesinin onuncu yüzyıl versiyonu[6] böyle tehlikeli karşılaşmalara iyi bir örnektir. Theodore ve diğer şövalyeleri çağıran imparator uykusunda, çok yüksek mevkiden, karanlık yüzlü ve iki yay taşıyan bir adamın saldırısına uğramıştır. "Bana saldırdı, kılıcını sapladı, kollarımı bacaklarımı kırdı" der. İmparatorun sözleri gayet açıktır: Ruhlar arasında bir savaş olmuş, imparatorunki yenilmiş, ruhu paramparça olmuştur ve hayatı tehlikededir. Theodore uzun aramalardan sonra adamı Suriye'de bulur, yakalayıp imparatora getirir, imparator da onu idam eder. Bizim kâbus dediğimiz şey farklı kültürlerde çok eskiden beri, korkunç ve kuşkusuz çok tehlikeli bir azap olarak görülmüştür. Euripides *Hecuba*'da (71-72), "uçuşup duran alacakaranlık-kanatlı düşlerin anası, karanlığın uğursuz zuhurunu kovdu"

5. Şamanizm hakkındaki verilerin çoğunun alındığı yapıt: Roberte Hamayon'un *La chasse à l'âme. Esquisse d'une théorie du chamanisme sibérien*, Paris, 1990.
6. Pio Franchi de' Cavalieri, *Note agiografiche*, III, Roma, 1909, s. 102-3.

derken, sadece nahoş bir zuhurdan kurtulmakla kalmamış, gerçek bir tehlikeyi de defetmiştir.

Uyuyan kişi birden uyandırılırsa, serseri gibi dolaşan ruhu geri gelmekte gecikebilir, ya da kalacak daha iyi bir yer bulmuşsa, geri dönmekte pek acele etmeyebilir. O zaman, uyuyan kişi ölüm tehlikesiyle karşı karşıyadır. Keşiş George'un IX. yüzyıldan kalma günlüklerinde, ölen ama gömüldükten sonra bas bas bağıran ve mezarı açılınca da canlı olduğu görülen Afrikalı bir askerden söz edilir.[7] Adam, ruhunun tipik bir cehennem zuhuruyla nasıl karşılaştığını anlatır. Bu keşfin sonunda "kokuşmuş ve kara bedenini görüp 'ben buna dönemem' " der; ama günahlarından ötürü cezalandırılacağı cehennemle, diriliş arasında seçim yapmak zorunda kalınca dirilişi seçmiştir. Bazen, geri gelmek istemeyen ruhların peşine düşülmesi gerekir. Ruh arayıcılara Chaco Kızılderilileri, Papua Yeni Gineliler ve Sibiryalılarda rastlanır. Ruh avlama bir ritüel haline gelir ve sonunda, arayıcı kişi uyku sırasında katettiği düş yollarını anlatır.

Keşiş George'la Isolde Kurtz arasında on bir yüzyıl vardır ama bunların ikisi de aynı, terk edilmiş beden imgesini kullanmış ve özgürleşen ruhun sınırsız yolculuğunu betimlemiştir. Düşlerin zamana bağlı olmayan birçok özelliği vardır ve gündüz olunca anlatılanlar, düşlerin çeşitli yönlerini kişinin kültürel çerçevesine uydurmanın birer yoludur: Keşiş için Hıristiyan inancı, XX.yüzyılda yaşayan genç kadın içinse dünyayı gezmek gibi. Ve Sibiryalılar, Kızılderililer ya da Papualılar gördüklerinin gerçek olduğuna inanıyorlar mı diye soramamamızın nedeni de budur. Onların anlattıkları şeyler kendi kültürlerinin kavramsal sisteminden, öğrenilmiş, içselleşmiş inançlara dayanarak çıkmaktadır; söylenen şeyler o kültürle ilgilidir ve yaptığı katkılar onu desteklemektedir. Çoğu kişi düşlerini uyanık haldeki faaliyetlerinden ayırt eder ama bu kişiler aynı zamanda düşleriyle gündüzki düşüncelerini birleştirebilir ve düşleri kendi toplumsal ve doğal çevreleriyle ilişkilerinin bir öğesi haline de getirebilir. Böylesi durumlarda, düş görme ve düş anlatma duygusal deneyimlerdir; anlatan kişide de, dinleyenlerde de, düşle-

7. *Patrologiae Cursus Completus,* Paris, 1866, CX, yak. 841.

rin toplum yaşamındaki önemini doğrulayan, karmaşık ve çelişkili duygular uyandırırlar.

B. DÜŞLERİMİZDEKİ GİBİ BİR HAYAT

Bizim için düşler Sibiryalı bir şaman için taşıdığı anlamı taşımaz. Bugün sadece küçük, geleneklere bağlı gruplarca korunan derin, canlı bir dili yitirdik mi yani biz? Modernliğin –yanlış tanımlanan bir sözcük bu– getirdiği bir tekbiçimlilik hakkında hep tekrarlanıp duran şikâyetler çağdaş dünyada düşlerin değer yitirmesini vurguluyor. Bizler, deniyor, dünyevi sorunlara dalmışız; bizim sığ ve meşgul akıllarımız, ruhlarımızın ancak düşler sayesinde geliştirebileceği ve özgürce araştıracağı sonsuzluğu resmetmekten aciz hale geldi.

Bazı sanayi öncesi toplumların üyeleri uyku sırasında bambaşka, ideal bir dünyaya girebilme kapasitesine sahip görünür ama hiçbiri bu ideal dünyanın, kendi olağan çevrelerinden daha zengin, daha ruhani olduğunu doğrulayamaz. Bu konudaki bilgilerin yetersizliği bu insanların konuşmak istememesinden değil, düşlerini anlatmada zorluk çekmelerindendir. Avrupa'da çalışan bir Kamboçyalı, kendi ülkesinde, ruhların çeşitliliğine ve uyku sırasında düş yoluyla göç ettiğine inandığını söyler ama, Batı'ya gelir gelmez bu tür inanışları bırakır.

Sanayi öncesi toplumların hepsinin uykuyla uyanıklık arasında çabuk geçiş yapabildiği söylenemez. Avustralya Aborijinlerine göre, Düş Çağı'nda, yani bu çağdan önceki bir devirde yaşayan cetler, düşlerden doğmuşlardı ve "rupestrian" adlı, kendiliğinden oluşmuş resimlerde temsil edilmişlerdi. Bunlar doğanın dilini anlayan ve gördükleri zuhurlardan ritüeller yaratan, gerçek ama düş varlıklardı. İnsanlar evrenle böylesine sınırsız bir iletişimi yitirmiştir ama kısa süreliğine de olsa, uykuda yeniden sağlanabilir bu. Batı Avustralya'daki Mardudjaraların iddiasına göre, düş sırasında ruh bedeni terk eder, cetlerin olduğu yerlere geri döner ve hayvanların, bitkilerin hayatta kalması için gerekli ritüelleri yerine getirir. Fiziksel

olarak ulaşılmaz olan Düş'e hafifçe aralanmış bu pencereden geçerek ruh temel söylenlere ulaşabilir.

Maddi ve gözlemlenebilir bir dünyanın karşısına ruhani bir dünyayı koymak sanayi öncesi toplumların belirgin bir özelliği değildir. Yüzyıllar boyu, kendi zamanlarına isyan eden bireyler geçmişteki bir Altın Çağ'ı tasavvur ettiler. Kapitalizmin yayılması vahşi, fakat beklenen bir tepkiyi tetikledi: Modern toplum, hareketten ve kârdan başka bir şeyi düşünmemekle suçlandı; edebiyatı, adi bir realizme ve alçakça bir materyalizme dayanmakla itham edildi. Buna karşılık yazarlar ve ressamlar geçmişe bakmak yerine, görünen şeylerin ötesine gitmeye ve bizim ancak geceleri uyurken sezdiğimiz gerçek evreni keşfetmeye çalıştılar. Novalis, kendi dönemini, yani Romantizm Çağı'nı eleştirirken, umut ettiği geleceğin insanlarını şöyle anlatıyordu: "Eş zamanlı olarak hem uyanık hem uykuda olacaklar. Aynı zamanda hem düş görüp hem de görmemek, her iki faaliyetin de birbirini güçlendireceği bir sentez halinde gerçekleşecek." Romantizm öncesi dönemden Sembolizm dönemine dek, entelektüeller günlük rutinin sığlığını telafi edebilecek, parlak bir gecesel yaşamın peşinden koşmuştur. Böylece düşler, ifade edilemeyen şeylere ulaşmanın bir yolu haline gelmiştir. Şiire "akılcılaştırılmış düş" diyen Coleridge, düşleri fantezinin mükemmel bir düzeyi olarak görür ve uyuduğumuz zaman duyularımızın, onların uyandırdığı duygularımızın ve tutkularımızın en yüksek düzeyine vardığını ve bunun da bize harika resimler yaratabilme olanağını sağladığını ileri sürer. Coleridge'in "hayalet-dünya"sı, olağan gerçekten daha güçlü, derin bir içsel evrenle bağlantılıdır.

Burada söz konusu olan sadece, görünen şeylerin ötesine geçmek isteği değil, kapitalist toplumda entelektüellerin durumudur aynı zamanda. XVIII. yüzyıldan önce ressamlar ve yazarlar kendilerini kalem ya da fırça işçisi olarak görürdü. Aydınlanma Çağı boyunca etkileri arttı ve kendilerinin diğer işçilerden farklı olduğunu düşünmeye başladılar. Böyle bir iddiayı ne doğrulayabilirdi? Onlarda bir dehanın ve çoğunluğun duyamadığı sesleri –yani dışsal gerçekliği bulunmayan, ancak en yetenekli kişilerin algılayabileceği sesleri– duyabilme kapasitesinin varlığı tabii ki. "Dünyasal kafe-

simiz karardığında" –yani gece çöküp de diğer herkes uyuduğunda– "yüreğimizin dehası kendi ahenginden söz eder bize" diye yazıyor Jean Paul (Alman şair Johann Paul Richter'in mahlası). Uyku sırasında, diyor Jean Paul, canlı karakterler şairi ziyarete gelir, "bize kelamlarını fısıldarlar"; yazar onların mesajlarına dikkat eder ve sabah olunca mısralara dönüştürür onları.

Düş görmeye verilen önem, düşlerden esinlenen başyapıtlar söyleniyle artmıştır. Zor sorunlara çözümün düşlerde bulunabileceği genelde kabul edilir. Sinirsel uyaranların kimyasal bir işlem sayesinde nasıl iletildiğini bulan biyolog Otto Loewi, bu sonuca mantık yürütmeyle vardığını, fakat hipotezini doğrulayabilecek deneyin kendisine göründüğü iki düşü görene dek bunu başkalarına kanıtlayamadığını söylemiştir. Aynı deneyi daha önce başka koşullarda yapmış olduğunu da ekler: Gördüğü düş, daha önce var olan iki fikrin bir araya gelmesinden başka bir şey değildir. Düşler yeni, canlı sahneleri ya da yeni çalışma yöntemlerini akla getirmeleri açısından da yararlı olabilirler. Alman ressam Caspar David Friedrich, tablolarının belirgin bir özelliği olan olan yoğun ışığı bir düşünden almıştır ve *Dr Jekyll ve Mr Hyde*'ın [Dr Jekyll and Mr Hyde] iki bölümünü düşünde görmüş olan Robert Louis Stevenson hikâyenin geri kalanını "uyanık ve bilinci yerindeyken" yazdığını belirtir.

Düşten esinlenen başyapıtın farklı bir doğası vardır: Bir vahiydir, yaratan kişiye doğrudan ve bütünüyle ayan olan bir şeydir o. Bu vakaların ilkinin ve en ünlülerinden birinin XVIII. yüzyılda gerçekleşmiş olması şaşırtıcı değil. İtalyan besteci Tartini ileri yaşında, gençken düşünde Şeytan'la bir sözleşme yaptığını söyler. Şeytan gece bir keman sonatı çalmış ve Tartini ertesi gün bunu üstünkörü bir biçimde yeniden düzenlemiştir. Herkesçe bilinen diğer bir örnekse Coleridge'in "Kubla Khan"ı yazmasıdır, "bütün imgeler karşında belirirken buna 'yazma' denebilirse tabii" der şair; uyandıktan sonra "kalemini, mürekkebini ve kağıdını alıp, hemen ve hevesle yazmaya koyulur kendisine sunulan mısraları" – sadece 30 mısra yazabilir, çünkü "Porlock'tan gelen bir kişi" araya girer ve sonrasında da geri kalan mısraları hatırlayamaz. Bu anekdotların doğruluğunu sınamak olanaksız; fakat önemli olan, tuhaf, hiç beklen-

medik duyuları bir edebiyat yapıtına dönüştürme konusunda olağandışı bir beceri kavramıdır. "Herkes zuhur görür" der Keats, *The Fall of Hyperion: A dream* [Hyperion'un Düşüşü: Bir Düş] adlı yapıtında. Ama çoğu kişi "ana dilinden yeterince nasibini almış" olmadığından, gece gördükleri şeyler hakkında pek düşünmez. "Ancak şairler anlatabilir düşünü"; şairle, uyuyan sıradan bir kişi "farklıdır, ayrıdır, birbirinin tam tersidir, zıt kutuplardır". Sığ, anlık izlenimlerle karşılaştıklarında, sıradan kişiler insanların kendi içlerindeki tek önemli gerçeği algılayamaz, ancak olağanüstü bir yeteneğe sahip olan şairler keşfedebilir bu dünyaları.

Shelley'nin *A Defence of Poetry* [Şiirin Bir Savunması] adlı yapıtında dediği gibi, "bildiğimiz dünyanın bir kaos teşkil ettiği" bu alana girmek en çok uyku sırasında mümkündür. Yani şair aklını ilk olarak dünyasal düşüncelerden kurtarmalı ve sonra da zuhurlara açmalıdır. Düşleri beslemek böyle bir izleğin temel öğesidir. Düşlerin oluşmasını teşvik etmek yahut en azından düşleri hatırlayıp yazıya dökmek isteyen ve istemeyen entelektüeller arasında büyük bir karşıtlık vardır. Örneğin Goethe düşlere çok karşı çıkmıştır: "Senin karını ve Bayan Stein'ı [en iyi arkadaşlarından biri] düş konusundaki meraklarıyla ilgili bir uyarabilsem... Böyle hortlaklarla uğraşa uğraşa insanın kendisi bir düş olup çıkar sonunda" diye yazmıştır şair J. D. Herder'e. Çağdaşı birçok yazarın yapıtlarında düşler çok önemli bir yer tuttuğu halde Goethe geriye pek düş anlatımı bırakmamıştır ve düşler yapıtlarında pek önemli bir rol oynamaz. Goethe'nin *Faust*'unun ikinci kısmında, yapay yaratık Homunculus bir düş anlatır ama Faust'un özlemlerinin bir özetidir bu ve okuyucuya duygusal ya da tinsel bir şey sunmaz. *Roman de la rose*'dan, *Alice In Wonderland*'a [Alis Harikalar Ülkesinde] varıncaya dek, fantastik, olmayacak şeylerle dolu birçok hikâye, kitabın ya da filmin sonunda, bir insanın düşü olarak karşımıza çıkar. Düşe başvurma taktiği, bir filmi ya da romanı daha heyecanlı kılmada, epizotları çoğaltmada ve beklenmedik olayların ya da çarpıcı dönüm noktalarının etkisini arttırmada hâlâ kullanılır. Fakat XVIII. yüzyıl sonu ve XIX. yüzyıl başı şairleri, baş karakterin bir fablın başında uyuyup sonunda uyandığı basmakalıp tekniği küçümserdi. Onların görü-

şünce, acınacak bir numaraydı bu. Değeri bilinmeyen o diğer, daha büyük evreni kavramaya ve onu şiirle ya da grafik sanatlarla ifade etmeye çalıştılar. Sıradan kişilerin alışılagelen düzenlerini bozarak ve onlara yeni ufuklar açarak görünmezliğin ozanlarına dönüştüler. Çehov'un *Martı*'da dediği gibi: "Hayatı, olduğu yahut olması gerektiği gibi değil, düşlerimizde gördüğümüz gibi göstermeliyiz."

Görmek, hatırlamak, anlatmak: XIX. yüzyılda, üyeleriyle tam bir düş kültürü yaratan entelektüel çevreler vardı. Şair, diyor Wagner, *Die Meistersinger von Nürnberg*'de, "düşlerini yazıya dökmeli ve yorumlamalı." Jean Paul, düşlerini yönlendirme ve yönetme becerisiyle övünürdü. Arkadaşlarının çoğu gibi, düşlerini kaydeder ve başkalarına da aktarırdı. Bettina Brettano'nun mektupları şu türden gözlemlerle doludur: "Dün uykunun huzuru kapladı ruhumu. Zaman zaman uyandım, bazı düşünceleri hatırladım, bir kalem alıp kaydettim onları, hiç geliştirmeden, önemli önemsiz diye hiç bakmaksızın"; ya da: "Dün sabah kayığımda uyuyakalmışım. Düşümde bir müzik duydum. Dün akşam sana yorgun ve yarı çılgın bir halde yazdıklarım, içimde kendini dışa vuran şeylerin soluk bir yansımasıdır." Muhtemelen çoğu kişi hatırladığı şeyleri süsleyerek anlatma isteğine kapıldığından, Achim von Arnim, nişanlısı Bettina'yı uyarıyor: "Düşlerini kaydet ama, doğrusunu yaz, süsleme sakın; sonra hiçbir anlamı kalmaz." Anlık zuhurları kelimelere dökmek bazı şeylerin ister istemez değişmesi demektir. Fakat bizim incelememiz açısından önemli olan şey, anlatımların sınanması mümkün olmayan doğruluğu değil, birçok yazarın düşler konusunda ortaya koyduğu yoğun ilgidir. Çoğu zaman, muhtemelen düşler uyanır uyanmaz kaydedildiğinde, anlatım daha az değişime uğrar gibidir. Tekrar Jean Paul'e dönecek olursak:

> *18 Mart 1819. Düş: İlk önce o gecenin hikâyesi; çok önceleri Leipzig'de, ciddi bir konuşmadan sonra, arkadaşım Oerthel'e baktığımda, o da bana bakmıştı ve ikimiz de kendimizden korkmuştuk. Sonra, gitmek üzere olan Goethe'ye dedim ki: 'En azından, ölümden sonra kendimizin ne olduğunu öğreneceğiz.' Bana baktı, gözleri yaşlarla doluydu ve bir zamanlar Leipzig'deki kadar korktum.*

Doğrudan anlatımların tarzı kişiliği ele verir. Şimdi Coleridge ve Jean Paul'ün nerdeyse aynı zamanda, 1804'ün başında gördüğü düşleri karşılaştıralım. Coleridge kendi ruh halini betimleme girişimiyle başlar: "Düş gördüğümde korkunç melankolik bir şeyler yaşıyordum, derin bir kedere gömülmüştüm ama içine birazcık zevk de karışmamış değildi bizim hastane koğuşlarından birine girdiğimde." Jean Paul ise hemen olaylara geçer: "Düşte akıp gidiyor, kadınlarla öpüşüyordum ve Otto'ya şöyle diyordum: 'Bana uyanık olmam gerektiğini ve uyanacağımı söyle.'" Coleridge'in insan ilişkileri belirsiz ve rahatsız edicidir, "Bana dendi ki" –kim dedi?– "gördüğüm şekil, sadece üç parmaklı, perişan bir cüceydi", "insanlığı aydınlatmaya çalışırken kendini sakatlayan ve sonrasında yatalak olarak yaşamak zorunda kalan" eski bir arkadaşın hayaleti. Jean Paul, Otto'yla bitmek bilmez bir karşılıklı ilişkiye girişir: "Ondan yapmasını istediğim şeyi yaptı... Onunla aynı yatakta yatıyordum... Bana dedi ki... Ona şunu anlattım..." Fakat iki şairin de, düşteki tepkilerinde hep aşırı bir duygusallık vardır ve uyandıklarında rahatlarlar. Coleridge: "Birden, bağıra bağıra, korkunç bir şekilde ağlamaya başladım ve nihayet, fakat epey bir zaman sürdükten sonra, bu ağlama uyandırdı beni." Jean Paul hâlâ düştedir: "Bir kâbustan kalkmışım gibi ıstırap içindeydim uyandığımda", Otto'yla bir süre konuştuktan sonra, "sonunda gerçekten uyandım". Düş görmek ikisi için de heyecan verici, sinirleri geren, aydınlatıcı bir deneyimdir.

Şimdi hemen yarım yüzyıl ileri gidip Hebbel'in anlatımıyla Ruskin'inkini karşılaştıralım. Kısa ve öz bir anlatımı olan Hebbel, bir insanın yaşlanma sürecini yansıtan bir aynaya benzeyen, "gökyüzü kadar güzel, ama korkuyla dolu bir düşün" özüne yönelir içtenlikle. Ruskin ise, gerçekler ve izlenimler arasında gidip gelir –"nahoş olmayan, sıradan, ama sonradan unuttuğum düşlere dalmışken" der– yani bir yerde olduğunu hisseder fakat tam nerde olduğunu söyleyememektedir. Düş anlatma çok zor, çetin bir iştir; buna daha sonra değineceğiz. Benim burada vurgulamak istediğim tek şey, böyle bir etkinliğin uzun sürmüş bir yüzyılda taşıdığı büyük önemdir: Jean Paul'den Kafka'ya ve Schnitzler'e, Coleridge'den Graham Greene'e ve William Burroughs'a dek beş kuşak

entelektüel düşlerini hatırlamaya ve aktarmaya çalışmıştır.

Bunların hepsi gerek kendilerinin gerek arkadaşlarının sanrılarını edebi yaratıda ve felsefi araştırmada yararlanılabilecek bir hammadde olarak görmüş ve çoğu, düş görmeyi hayal gücüne dayalı yaratıcı bir faaliyet, sözlerin yerini görüntülerin ve seslerin aldığı, alışılmamış bir düşünme tarzı saymıştır. Robert Southey'e yazdığı mektupta Coleridge düşlerin gizemli, büyüleyici gücünden söz eder. Düşler, der, "*zamansal ardışıklığı mekânsal yan yanalığa* çevirebilir ve bu dönüşüm sayesinde en küçük uyaranlar eğer çabucak ve düzenli olarak belirirlerse, *bir araya toplanırlar.*" Novalis, uyku sırasında algılanan, dünyevi olmayan, uçucu zuhurların yarattığı esrimeye çok düşkündür: "Düşler bize, ruhumuzun bir nesneye nasıl kolayca giriverdiğini, o nesneye dönüştüğünü tuhaf bir şekilde ifşa eder." Düşler, der, bazı radikal belirsizlik ve değişim anları sunarak okuyucunun eminliğini zayıflatır. Yazarların ve ressamların görevi, "düşlere benzeyen, mantıksal bir şekilde düzenlenmiş değil de, düşlerdekine benzer çağrışımlara dayalı masallar" yaratmaktır.

Baudelaire'in dediği gibi, "kesinlikle mucizevi bir şey var uykuda, şu macera dolu gece yolculuğunda; aşırı titizlik yüzünden gizemi körlenen bir mucize bu... *Saçma, şaşırtıcı düşleri,* onları gören kişinin karakterinden, yaşamından ve tutkularından ayrı bir düşünün bakalım! Böyle düşler –ben hiyeroglif diyeceğim bunlara– *yaşamın doğaüstü bölgesi* gibidir açıkça." Geri taraf, arka, aynanın öteki yüzü; bunların hepsi o zamanlar sık sık tekrarlanan ifadelerdir. XIX. yüzyıl şairlerinin ve ressamlarının çoğu, sanrılarını berrak hikâyelere ya da düzenli resimlere dönüştürmeye de, bunların önemini anlatmaya da kalkışmadılar. Hitap ettikleri kitlenin gece başlayıp da çabucak yarım kalıveren keşiflerini gündüz vakti sürdürmesine yardımcı olmak istediklerinden, uçuşan gece izlenimlerinin atmosfer ve niteliğini hissettirebilecek sözcükler, biçimler, kafiyeler, tınılar ve renkler aradılar.

İnsanlara perdenin arkasındakileri göstermek bir görev sayılırdı. Neler bulunacaktı orada? İnsanlara dünyanın harap olmuş yüzünü unutmalarında yardımcı olacak çok güzel, cennetvari manzara-

lar. Sanayileşmeye ve "modernliğe" karşı gelişen o çok yaygın düşmanlığı hatırlayalım. Kitapları uçucu, perimsi zuhurlarla dolu olan Achim von Arnim, atalarının eski taşralı yaşam tarzını savunduğu *Poetry and History* (1808) adlı yapıtında, toprağın terk edilmesinden kaynaklanan yıkımların kendisinde uyandırdığı üzüntüyü ifade eder. Eğer bildiğimiz âlemden başka bir âlem daha varsa –ki çoğu kişi böyle bir âlemin varlığına inanır– düşlerden esinlenmiş şiirler onun varlığı hakkındaki en iyi, belki de tek ipucudur; "onu ebedi topluma, yani çok maddesel olduğundan, onunla temasını yitirmiş bir dünyaya geri getirmenin" tek yoludur, der Arnim. Önemli olan, içerikten ziyade dildir. Düşsel metinler, hülyaların ve arzuların canlanmasına yardım edebilmek için, renkli sözcüklerin, duyulmamış sıfatların, şaşırtıcı ifadelerin parlaklığına başvurmak zorundadır. Bu tür metinlerde, gecenin izlenimlerini söze dökerken, volkanlar, patlamalar, nehirler, otlar, ağaçlar, seller gibi eğretilemeler kullanılır; Samanyolu gökyüzünden aşağı dökülür, göklerden düşen yıldızlar ortalığı aydınlatır, ay "tutkuyla" parlayarak yükselir, sabah vakti altın-yaldızlı parıldar. Şimdi, Jean Paul'ün *Die Unsichtbare Loge* adlı yapıtından alınmış satırlara bir bakalım:

> Gözün birbirine değen güzel gezegenleri görebileceği kadar uzaklara dek uzanıp giden bir çayırlığa indi. Güneşlerden bir gökkuşağı, inci bir gerdanlık gibi çevrelemişti gökyüzünü. Güneşsel çember ufkun arkasına doğru batıyordu, parlak bir kemer seriliyordu çayırın ucuna ve bu parlaklıklar binlerce mor güneşti.[8]

Bir büyülenme. Fakat aynı zamanda kafa karıştırıcı, çözülmez bir sır; "kapkara ve dipsiz, uçsuz bucaksız, ıssız, düz bir kumluk" diyor Wordsworth. Poe ise şöyle ifade ediyor: "Çöller, sonsuz, ıpıssız ve huşu veren çöller uzanıyor önümde. Dikili duran upuzun ağaç gövdeleri, boz renkli ve yapraksız hepsi, sonsuz bir dizi halinde uzanıp gidiyor gözün görebildiğince." Uyuyanları saran böyle sıkıntılı ve korkulu canlandırmalar alışılmışın dışında değildir. Jean Paul, Coleridge ve daha birçok yazar gecenin karanlığından korkmuştur. "Artık kim olduğumu bilmiyordum", der Jean Paul, işken-

8. Jean Paul, *Die Unsichtbare Loge; Werke, Werke* içinde, Münih, 1976, I, s. 224-5.

ce gibi bir gecenin ardından, "artık insana has değildi düşüncelerim... Dünya dipsiz bir kuyunun içinde kayboluvermişti, yalnızdım. Biçimsiz ve karanlık bir şey (bunun ne olduğunu da, *bana görünen kendi görüntüm* olup olmadığını da bilmiyorum) ufku aramaya zorladı beni." Coleridge *Pains of Sleep* [Uykunun Acıları] adlı yapıtında, kimliğinin yok olduğu zuhurlarda yaşadığı, insan sınırlarını aşma duygusunu ifade eder.[9] Zevk ve korku birbirine karşıttır ama şairler bu karşıtlığı doğamızın belirgin bir özelliği sayar. Jean Paul'ün zuhurunda kendi görüntüsünü görmesine benzer bir şekilde –onun yazılarında bu savla iki kez karşılaşırız– bir düş karakteri, E. T. A. Hoffmann'ın *Die Elixiere des Teufels* [Şeytanın İksiri] adlı yapıtının baş kahramanına der ki: "Azabın senin içinde; seni öldürmez, çünkü sen de onun içinde yaşıyorsun." Hoffmann özellikle gecesel yaşamın kaçınılmaz belirsizliklerine karşı duyarlıdır ve bunları ünlü masallarında tekrar tekrar sergiler. Onun uyku sırasında başka bir sahile varan kahramanları "dünyanın ruhuyla" ya da "her şeyin manevi özüyle" karşılaşır. Uyum sağlayamayacakları kadar mükemmel olan bu diyarda, kabul ve ret arasında ikiye bölünürler. Çiftelik, yani kendi kendisiyle karşılaşan benliğin yaşadığı yoğun afallama teması Hoffmann'ın karanlık kurgularında hiç eksik olmaz. Dışsal bir engel yoktur: Hoffmann'ın karakterleri kendilerine gece ayan olanlar üzerinde düşünebilir ama, zayıflıkları yüzünden, aydınlanmayı reddederler. Ve bu tür bir direniş onlara azap verir.

XIX. yüzyıl şairlerinde kâbus görmeye özel bir eğilimin olup olmadığını bilemeyiz ama, yazdıkları metinler gecenin ıstıraplarıyla doludur. Nerval'in *Aurelia*'sı azap dolu bir dizi düşünü hatırlar ve anlatıcının kafasında yaşayan yaratıklar Coleridge'in yukarıda söz edilen mektubunun çağrıştırdıklarına benzer şeylerdir. Düşlerini anlatan, Daedalus* labirentinin koridorlarında kaybolmuş, isimsiz bir "ben", kötücül bir manzara karşısında yıldırım çarpmışa döner. Boyu bulutlara varan dev bir figür beceriksizce hareketler yap-

9. Romantik rüya anlatımlarında parçalanmış kimlik duygusu hakkında bkz. Jennifer Ford, *Coleridge on Dreaming*, Cambridge, 1999.

* Daedalus labirenti: Yunan mitolojisine göre, Ikarus'un babası Daedalus tarafından, Kral'ın isteği üzerine Girit'te yapılan bir labirent. Daedalus ve Ikarus, kuş tüyünden kanatlar takarak Girit'ten kaçarlar. (y.h.n.)

tıktan sonra kanatlarını duvarlara çarparak avlunun ortasına düşer ve anlatıcı bir itirafta bulunur: "Elimde olmadan dehşetle çığlık attım ve bu yüzden sıçrayarak uyandım." Çirkin hayvanlar, "korkunç zuhurlar" (Wordsworth); "nerdeyse korkudan aklımı oynatmama sebep olacak" bir yaratık (Emily Bronte); "şeytani ruhlar ve ölü bedenler" (Southey); "dehşet, korku ve felaket" dolu korkunç, musibet geceler (Coleridge).

Jean Paul ve Coleridge gibi bazıları karanlığın ıstıraplı saatlerini yaşamış ve Nerval bir delilik döneminde gördüğü, azap dolu zuhurlardan hatırladıklarını yazmıştı. Ama bu kişiler yazardı. Şaşırtıcı ve zaman zaman acı verici de olsa, geceleri yaşadıkları bu şeyler onların en baş ilham kaynağı haline gelmişti. Bu yaşantıların çeşitliliği ve hiç akla hayale gelmezliği hoşlarına gidiyordu. Düşlerini belirlemek için elinden geleni yapmış olan Jean Paul bile, düşlerin hiç tahmin edilememe özelliğine hayrandı. Bir akşam, gece yine görünsün umuduyla dikkatini bir kadın arkadaşına yoğunlaştırmıştı; fakat onun yerine, hiç tanımadığı, hatırlanması güç, ama baştan çıkarıcı bazı figürler ziyaret etti kendisini. Düş görmek yaratıcı, yapıcı bir güç; zevk ve korku nöbetleriyle, uyuyan kişiyi rahat bırakmayacak özel bir süreç olarak görülüyordu. Hoffmann'ın fantastik masalları ya haz veren sanrıları, ya da korkunç zuhurları resmeder; onun hikâyeleri düşlerin duygusal itkilerine göre düzenlenmiştir. Şairlerin düşsel yaşamı öylesine zengin ve ilginçti ki, uyanıkkenki hayallerle düşleri her an birbirine karıştırabilirlerdi; zuhurları geliştirmek yahut uydurmak onların her zamanki entelektüel yaşamının bir parçasıydı. Yeniden düzenlenen, abartılan ve süslenen düşler birçok amaca hizmet ediyordu: Dünyasal varoluşun yanılsamalı doğasını açığa vuruyor ve ele gelmez güzelliklerin hayret verici görüntülerini sunuyordu.

C. SÖZLERİN ÖTESİNDE

Nietzsche, *Geburt der Tragödie* [Tragedyanın Doğuşu] adlı yapıtında kendinden önceki üç kuşağın düşler hakkındaki inanışlarının

bir sentezini ortaya koydu.* Düşlerde görülen biçim ve figürlerin anında değerlendirilmesini övdü ve bu zuhurların insanların sıradan görüntülerle bağlarını kopartarak günlük rutinlerin altında yatan ve hayatı yorumlamalarına yardım edebilecek daha derin bazı gerçekleri hissetmelerine nasıl olanak sağladığını gösterdi. Ama Nietzsche'nin övgüsü bir amaca yönelikti; aynı zamanda, kendilerine ayan olanları başkalarına iletmek yerine onları süslemek isteyen ve tasavvurlardan ibaret bir evrenin harikalarını vurgulayarak güçlü bir şekilde canlandıran şairleri eleştiriyordu.

Sembolistler ve sürrealistler Nietzsche'nin sert yorumlarını haklı çıkardı. Onlar, bazı düş anlatımlarının nasıl etki altında kalmış, abartılı ya da naif olduğunu herkese gösterdiler. Jean Paul'ünki buna bir örnekti:

> *Düşümde, güzel bir mayıs akşamı yürüyüşe çıkmıştım. Dere, ay ışığında parlayan çakılların arasında huzurla mırıldanıyordu –tatlı bir meltem kamışları sallıyordu– güzel ay, uyuyan yarıkürenin üstüne düşürüyordu ışıklarını – Tanrı'nın yaratısı görkemli bir huzurla dinleniyordu. Her şey bizi, yaşamın hayhuyunun veremeyeceği, ta yürekten duyulan bir huzura çağırıyordu sanki.*

Jean Paul'ün anlatıları, göz alıcı, genişleyen ufuklarıyla ve garip, yavaş yavaş kaybolup giden yaratıklarıyla bir peri masalı gibidir genellikle.[10] XX. yüzyıl başındaki şairler çoğunlukla, esrarengiz düşler âlemi denilen şeyin sadece, yazarların kendi fantezilerini serbest bırakmak suretiyle yarattıkları yapay bir dünyadan ibaret olduğunu gayet açıkça gösterdiler. Daha da önemlisi, yapay bir karaktere yüklenen, uydurulmuş bir düş kavramının saçmalık olup olmayacağını sorguladılar. Düşlerin en şaşırtıcı ve dikkat çekici niteliği, açık uçlu olmaları değil midir? Düş hali garip bir durumdur. Uyuyanlar, hissettikleri yahut algıladıkları şeylerin gerçek mi yoksa yanılsama mı olduğunu bilmeden, kendini kaptırmakla geri durmak arasında tereddüt eder. Baş kahramanın uykuya dalışını ve gördüğü şeyleri anlatan kurgusal bir metin düşün belirsizliğini ber-

* Bu yapıtın Türçe çevirisi için bkz. *Tragedyanın Doğuşu*, çev. İsmet Zeki Eyüboğlu, Say Yayınları, 2002.

10. *Flegeljahre; Werke*, II içinde, s. 231-2.

taraf eder. Okuyucunun kuşkusu yoktur: Bu güya "düş" denen şey, muhtemelen fantastik olan, ama kesinlikle belirsiz olmayan, öğrenilmiş bir söz-resimdir.

Bu güçlük sadece, yazılı anlatımlara has değildir. Düşlerin çoğunlukla görsel olmasına karşın, eğer bir ressam resmettiği şeylerin bir insanın içsel, kaybolup giden algılamaları olduğunu açıkça belli etmek istiyorsa bunların bir tuvalde ya da çizimle gösterilmesi, hemen hemen onları yazıyla betimlemek kadar zordur. Kitabı Mukaddes'te ve Hıristiyan azizlerin yaşamlarını konu olan kitaplarda düşlerden sık sık söz edildiğinden, Batılı ressamlar birçok kez, Tanrı'nın gece gönderdiği mesajları göstermeye kalkışmıştır. XIII. yüzyıldan kalma bir Floransa vaftizhanesindeki, göksel zuhurları resimleyen üç mozaikten birine, *Firavunun Düşü*'ne bakalım (bkz. Resim I). Hükümdarın kapalı gözleri ve yana yatmış başı

Resim I: *Firavunun Düşü*, (yak. 1240).

kendisinin uyumuş olduğunu gösteriyor. Onun gördüğü iki düş, yani yedi zayıf ineğin yuttuğu yedi besili inek ve yedi küçük başağın yuttuğu yedi olgun başak, mozaiğin sağ tarafında resmedilmiştir. Kitabı Mukaddes'in Tekvin bölümü Firavun'un durumu hakkında bir şey söylemez ama, düşünün içeriğinden uzun uzadıya söz eder. Kitabı Mukaddes'teki bu hikâye, yok oluş kısımlarıyla gayet çarpıcıdır. Mozaikçi mozaiğin çerçevesini doldurabilmek için –üzerinde döşemesi bulunan uzun bir divan, süslü cibinlik gibi– metinde yer almayan bir sürü ayrıntı uydurmak zorunda kalmıştır. Sol taraftaki, birbiriyle konuşan, ortaçağ zırhı kuşanmış iki şövalye sadece sağ taraftaki figürleri dengelemek için eklenmiştir. Bu mozaik harika bir sanat eseridir ama –düşün anlaşılmasıyla bir ilgisi bulunmayan– ayrıntıları dikkatimizi çeker ve tanrısal iletişimin ciddiyetini gözden kaçırmamıza yol açar.

Diğer araçlarsa, görüntünün düşsel niteliğini arttırmak için kullanılmıştır. Örneğin, bilgelerin zuhurlarıyla ilgili olarak Matta'da anlatılanlara göre, üç adam aynı yatakta yatarken bir melek onlara Tanrı'nın emirlerini iletir; adamlardan ilki tamamen uykudadır, ikincinin gözleri yarı kapalıdır, üçüncüsüyse uyanıktır. Uyuyan kişinin elleri bazen, konsantre olma çabasıyla gözkapaklarını kapatmıştır. Ya da gelen vahiy, kafadan çıkan bir düşünce balonunun içinde yer alır. Rönesans ve Klasik Çağ sanatında bu şema genellikle son derece karmaşıktır. Karakterin kapalı gözleri pencere şeklinde gösterilen bir boşluğa yöneliktir ama bu pencere derinlikten yoksundur ve gökten gelen bir habercinin tanrısal haber getirdiği resimler gibi çerçevelenmiştir. "Naif" düş resimleme geleneği XX. yüzyılda Marc Chagall tarafından sürdürülmüştür. Chagall'ın düş resimlemeleri ilginç bir örnektir. Onun tuvallerindeki uyuyan kişiler rahatlamıştır; gevşemiş bedenleri hoş, huzurlu düşlere dalar. Karakterlerinin renkli bir haleyle vurgulanmış düşleri efsanelerle ya da halk masallarıyla ilgilidir; bunlar kendi içinde tutarlı hikâyelerdir ve düşlerin ansızın değişkenliğinden ve duygusal oynaklığından özellikle kaçınır.

Bu tür çalışmalar kuşku götürmeyen sanatsal değerlerinden ötürü değil, düşleri yorumlamadaki tartışılır tarzları dolayısıyla eleşti-

rilmiştir. Sahtesi üretilen bir düşün hayal gücüne olanak bırakmayacağı, düşü zevkli ya da keder verici kılan şeyin onun tutarsızlığı olduğu savunulmuştur. Cesare Pavese, romanla düş arasındaki zıtlığı göstermeye çalışır. Bizler uyurken, der, kendi düşlerimizin anlatıcı kişisiyizdir ama, romancıların tersine, bir sonraki anda neler olacağını bilmeyiz; bu *bizim* masalımızdır ama bizim kontrolümüzün dışındadır.[11] "Şiirselleştirme" eğilimlerine karşı, düşlerin temel olarak bir sonuca varmazlığını gösterme konusunda çok uzun zamandır süren bir çaba da vardır. Biz burada bu çabaların tarihiyle değil, yaratıcı hayal gücünün bu belirsizliği ifade etme tarzıyla ilgiliyiz.

Bu girişimlerin insana büyüleyici gelen tarafı, çeşitliliğidir. Kendi orijinal tarzlarıyla, düşlerimizin doğası gereği tekrar yakalanamayacak olmalarına birer kanıttır hepsi. Bunların bazıları, "gerçek" birer varlık olan uyuyan kişilerle anlık, yarı bulanık izlenimlerinin farkını vurgular. Rembrandt'ın, konusunu Kitabı Mukaddes'ten alan ve uyuyanları gösterdiği mürekkepli çizimindeki adamlar –kendisinin özellikle yoğunlaştığı Yakup, oğlu Yusuf ve Hz. Yusuf– ve zuhurları birbiriyle karşıtlık halindedir (bkz. Resim II). Adamlar net bir şekilde çizilmiştir: Başları, göğüsleri ve kolları sabit ve siyah bir sınırla belirlenmiştir; yere sabitlenmiş gibidirler sanki. Öte yandan zuhurlar sadece taslak halindedir: Kâğıdın beyaz, boş bölümünden ayrılmış ışık siluetleridir bunlar. Rembrandt bir zuhuru anlatmaz, Yakup'un ya da Hz. Yusuf'un kafasından geçen ve hemen kaybolan görüntüleri ima eder sadece.

Rembrandt kompozisyonlardan birinin sol alt tarafına tanımlanamayan bir biçim çizmiş, belki de bir nesnenin ya da bitmemiş bir sahnenin bir öğesinin taslağını yapmıştır. Düşlerin her an değişen arka planına bir ima değil midir bu yaptığı? 1920'li yılların genellikle "Dışavurumcu" diye nitelenen Alman filmleri bu süreksizlik niteliğinden yararlanmıştır. Soluk ya da dalgalı ışıklar, keskin siyah-beyaz kontrastlar, çarpıtan aynalar, uzun süren sisler kullanarak düşlerin gelgeçliğini yansıtırlar. Bazen sahnenin kendisi de de-

11. *Il mestiere di viviere* (22 Ocak 1940), Turin, 1952. [*Yaşama Uğraşı*, çev.: Cevat Çapan ve Kemal Atakay, Can Yayınları, İstanbul, 2000].

Resim II: Rembrandt von Rijn, *Hz. Yusuf'a Düşünde Görünen Melek.* (yak. 1651)

ğişkendir, kesin bir mekândan ya da biçimden yoksun şeyler belirsiz ve algılanmaz haldedir, tıpkı düşteki nesneler gibi. Bazı filmler kâbus gibidir. Ne olduğu anlaşılamayan düşmanlar tarafından takip edilen kahraman, nereye gittiğini bilmeden, düzensiz bir şekilde değişen görüntülerin arasında kaçmak zorunda kalır. Ticari amaçla, filmlerin sonunda bir açıklama eklenir: Kahraman geçici olarak delirmiş ya da bir büyücü kendisine halüsinasyon göstermiştir. Ama bu çalışmaların hepsi korku filmi değildir ve bazılarının amacı seyircileri korkutarak eğlendirmek değil, uyuyan bir kişinin öznel algılarının görsel, hayal gücüne dayalı bir eşdeğerini sunmaktır.

Dışavurumcu filmler gece ve gündüz yaşamını birbiriyle karşı karşıya getirmiştir. Ama bu iki hal arasında her zaman kesin bir ay-

rım var mıdır? Farkında olmadan uyuyakaldığımız ve hâlâ uyanıkmışız gibi, kendimizi bu tasavvurlarımıza kaptırdığımız durumlar yok mudur? Sinema bu türden belli belirsiz geçişleri resimden daha iyi taklit eder ve bu konuda birkaç yönetmen, özellikle de Bergman ve Luis Buñuel örnek gösterilebilir. Onların bazı filmlerinde bu geçişi seyirciye belli edecek hiçbir işaret yoktur: Karakterler ve sahne değişmeden kalır. Gördükleri şeyin hikâyenin bir parçası mı yoksa bir yan epizot mu olduğunu anlayamayan seyirciler birkaç dakika boyunca tereddütte kalır. Buñuel'in *La Charme Discret de la Bourgeoisie*'sinde [Burjuvazinin Gizli Çekiciliği] bir adamın parçalara böldüğü pilicin, kartondan bir aksesuar olduğu anlaşılır. Adam kendini bir tiyatro sahnesinde bulur; oyunun tek bir satırını bile bilmez; sabırsız seyircileri görünce paniğe kapılır ve terlemeye başlar. Pilici keserken de uyuyor muydu? Gündüz vakti gerçekleşen etkinlikler uyku sırasında da süren izler bırakır ve düşlerdeki izlenimler gündüzümüzü de etkiler. "Uyumak ve uyanık olmak iki ayrı aşama olarak net bir şekilde ayrılabilir mi?" diye sorar Buñuel. Onun *Tristana*'sının baş kahramanı bir çan kulesini gezer. Kadın çanın tokmağına hayran kalır ve onu hareket ettirmek için boşuna çabalayıp durur. Sonra hiçbir geçiş olmaksızın, çan tokmağının çıkıntılı kısmının, amcası ve aşığı olan adamın başından oluştuğunu görür ve bir kâbustan uyanır. Kadının uyuduğunu görmemişizdir. O gezi kadını rahatsız mı etmiştir, yoksa düşün başlangıç bölümü müdür?

Birkaç film yönetmeniyse seyircilerini şaşırtarak, düşlerimizin en sorunlu yönlerini göstermeye yeltenmiştir. Düşte bireyler, çevredeki şeyler, durumlar sabit değildir ve zaman sürekli bir akış olmaktan çıkar: Farklı dönemler birbirine karışır; çoktan ölmüş kişilerle konuşur ya da çocukluğumuzun bazı anlarını yeniden yaşarız. Sinema bunu sağlayabilecek tek sanattır. Buñuel'in *Subida al cielo* [Meksika'da Otobüs Yolculuğu] adlı filminin baş karakteri Oliviero, yeni evlendiği karısıyla, asılmalarına karşı direndiği, baştan çıkarıcı, genç bir kadının arasında kalmıştır; tedirginliğini ve arzularını uyku sırasında açığa vurur. Burada ilginç olan şey bu bayatlamış aşk üçgeni değil, Oliviero'nun dinsel yasaklar, ana baba nasihatleri, edebiyat etkileri ve cinsel çekim gücünün huzursuz edici bir

şekilde bir araya geldiği zuhurlarının sinemasal işlenişidir. Kadının, ısırdığı bir elmadan Oliviero'ya verdiği parça, genç adamın annesinin çıktığı bir heykel kaidesine dek giden uzun bir ipliğe dönüşür. Ya da kadın bir mayoyla adama doğru gelirken karısı birden sudan çıkıverir. Oliviero kadını nehre atmak ister ama karısı suya düşer. Karısını öpmek ister ama dudaklarının altında diğer kadını bulur. Bu bir an görünüp kaybolan imgeler, bugünün ve eskinin olaylarıyla, eskiden kalma korkular ve huzur bozucu simgelerle kaynaşmış, bulanık bir arka plandan fırlar. Genç adam fantezileri hakkında yorumda bulunmaz; izleyicilerin görebildiği tek şey, yoldan çıkarılmaya ya da bastırılmış arzuların isteyerek tatminine karşı korkunç bir mücadeledir.

Sürrealistlere göre,[12] filmler düşlerin değişkenliğiyle boy ölçüşemez fakat aklımızın düş görür halini canlandırabilir. Buñuel sürrealist akıma kapılmıştır: İlk filmleri *L'Age D'or* [Altın Çağ] ve Un *Chien Andalou* [Bir Endülüs Köpeği], uyuyan herhangi bir insana dayanmaksızın, düşlerin kişisel mizaca bağlı gelişimini göstermek amacına yöneliktir. "Düşü gören kimdir? Erkek mi, kadın mı? Genç mi yaşlı mı?" soruları gereksizdir; bunlar cinsel birtakım imaları bulunan, sadizme, sanrıyı yönlendiren ya da değiştiren biçimsel çağrışımlara ve tekrarlayan imgelere değinen anonim fantezilerdir. Bu filmler bir miktar ilgi ve beğeni almalarına karşın çok büyük bir seyirci kitlesi bulamamıştır ve Buñuel, Oliviero'ya, Tristana'ya ve diğer karakterlerine gördürdüğü düşleri yorumlamayı reddetmekle beraber onları sürekli, anlaşılır bir hikâyenin içine yerleştirir. Böyle yapmakla da, sürrealist çizgisinden vazgeçmiş olur.

Sürrealizmin ömrü kısa sürmüştür. Birkaç yıllığına bir araya gelip sonra dağılan küçük bir yazar ve ressam grubunun böylesine büyük bir itibar kazanması çok ender bir durumdur. Sürrealistler birbirine çok yakındı; sık sık toplanırlar, doğaçlama gösteriler düzenler, birbirlerine destek olurlardı. Başlangıçtaki amaçları, insanların hayal gücünü uygarlığın, toplumun ve ailenin getirdiği yükümlülüklerden kurtarmaktı. Aklımızın hareketliliğini ve yaratıcılığını

12. Edebi ve sanatsal avant-garde bir akım olan sürrealizm 1924'te, grup lideri André Breton'un yazdığı *Manifesto* ile başlamıştır.

övdüler, çağdaşlarını bu hiç düşünülmemiş, tersine dönebilir ve belirsiz şeyler âlemine girmeye teşvik ettiler. Kalemlerini kâğıt üzerinde, vecd halinde, kendi kendine hareket etmek üzere serbest bırakırlardı: İmgeler bilinçsizce gelip birleşerek bir şiiri oluştururdu. Sonra düşlere döndüler. Onları bir süreliğine birbirine bağlayan ve başkalarından farklı kılan şey, kendilerini düşlerin yaratılmasına ve yayılmasına adamalarıydı.

Düşlerle derinden ilgilenen çok sayıda toplum ve birey örneğine rastladık bugüne dek. Ama sürrealistler bunların hiçbirine benzemiyordu. Sürrealistlerin büyük çoğunluğuna göre, düşler başka bir âleme açılan pencerelerdi. Bazıları bu âlemin bir yerlerde var olduğunu ve insanlığı değiştirebileceğini varsayıyordu. Bazılarıysa onun çok uzak bir geçmişe ait olduğunu düşünüyordu. Daha başkalarıysa onu şiir yoluyla yeniden yaratmak istedi. Öte yandan sürrealistlere göre, uyku yaşamımız çok farklı ve gizemli bir şey değil,

Resim III: Pavel Teige, *Düş 3*, 1924.

benliğimizin ayrılmaz bir parçası, uyanıkken yapılan etkinlikler kadar önemli bir parçasıydı. İş-güç, kazanç ve parasal sorunlar yüzünden geceyi sadece, gündüz harcanan çabaların bir telafisinden ibaretmiş gibi görür olmuştuk; uyuyan benliğimizin gezintiye çıkmasına ve beynimizin o büyük ifade gücünü harika görüntüler ve çok sesli konserlerin eşlik ettiği tuhaf masallar yaratmada kullanmasına izin vermek elimizde değildi artık. Uykuyla dinlenmeyi eşdeğer saymaya devam edersek gecelerimiz ölü zamanlar haline gelecekti ve ölüm karşısında yavaş yavaş yenik düşecektik. Sağlığımızı korumak ve hayatta kalmak için, gecesel fantezilerimizin serpilip gelişmesine izin vermekten başka çaremiz yoktu. Sürrealistlerin devrime inanmalarının sebebi, yoksullar ve sömürülenler için üzülmeleri değil, düş kapasitemizi onarmanın en iyi yolu olarak radikal bir değişikliği görmeleriydi.

Düşlere böyle aşırı düşkünlükte, naif bir şeyler var. Aslında kendi başına bir okul olmayan sürrealizm, iki dünya savaşının arasında Avrupa'da yeşeren fikir ve akımlardan etkilenmişti. Kapitalizmdeki yabancılaşmaya karşı saldırılarında Marksizm'den etkilendi. Düş görülen sürenin "esnekliğine" –yani çok hızlı, çok yavaş ya da bitimsiz olmasına– duydukları hayranlıksa, izafiyet kuramı hakkındaki yazıları çarçabuk okuyup bu yazılardan esilenmelerinden kaynaklanıyordu. Freud'un çalışmalarına da göndermelerde bulundular. Ama sürrealistler birçok kaynaktan bir şeyler almış olmalarına karşın, kendi özgün çizgilerini koruyabildiler. Örneğin Freudculuk örneğine bakalım. Freud düşlerle çok ilgileniyordu ama, onun görüşünce, düşler gizli bir şeyin ifadesiydi ve tercüme edilirlerse başka bir şeye –yani bilinçaltına– ulaşmamızı sağlarlardı. Freud, düşleri, söz oyunları ya da dil sürçmeleri gibi, gizlenmiş istekleri dışa vuran diğer işaretlerden daha önemli görmüyordu. Sürrealistlerse bilinç/bilinçaltı karşıtlığını ve gerçekle yanılsama yahut akılla hayal gücü arasındaki ayrımlar gibi her tür ikili ayrımı reddediyordu. Onlara göre, düşler gizlenmiş isteklerin tezahürü değil, değişime uğramış bir yüzüydü; insan türünün asıl hallerinden biriydi düşler. Daha doğrusu, düşler arzunun kendisinin en radikal biçimiydi. İnsanlar, diyorlardı, istekleri tarafından güdülür.

İnsanlar hayatta kalmak, aşkı, sağlığı, mutluluğu bulmak için ellerinden geleni yapar. Bunların hepsi, genellikle toplumdaki yerimizden kaynaklanan kesin gereksinimlerdir. Bunların üzerindeyse, çok yoğun, kavranmaz, sözle anlatılmaz saf bir arzu vardır. Düşler bastırılmazlarsa işte buradan çıkarlar.

1925'te, düşler hakkındaki bir ankette çıkmış bir görüşü yanıtlayan bir sürrealist, René Crevel, düşlerin gerek kendisi gerek arkadaşları için ne anlama geldiğini şöyle açıklıyordu:

> Ben sözsüz ve görüntüsüz düş görürüm. Daha doğrusu, beni etkileyen ve hatta zaman zaman benim bilinçli yaşamımı belirleyen düşler sözden ve görüntüden yoksundur. Bir ruh hali geceleri sessizce hâkim olur bana. Sonra uyandığımda, şiddetli bir heyecanın buyurgan anısı gelir. Onu motive eden şeyin tamı tamına ne olduğu önemli değildir.[13]

Düş, bir duyu, bir çığlık, bir renk, kısa ve şiddetli bir görüntü olabilir. Michel Leiris'in düş anlatımlarını topladığı eser belki de, tüm ayrıntıları hatırlamaya çalışmaksızın, uyanır uyanmaz yazılan gecesel algılamaların kaydedildiği kitaplar arasında en tipik olanıdır: "Üç dallı bir ağaç (dalları yılan), takım elbise ve ucu kıvrık yakalı bir gömlek giymiş, penceremin camına vuruyor."[14]

Görsel canlandırmalar, çizimler, kolajlar, kesme figürler, ideogramlar, taslaklar ve fotoğrafların, bir hikâye anlatmasalar da, uyuyan kişide oluşmuş bir etkinin benzerini sunarak doğrudan imgeleme yönelmeleri nedeniyle, düşlerin izlenimsel gücünü tekrar yaratmaya özellikle elverişli olduğu düşünülür. Gece gündüz aynı olan bir gökyüzünün altında uzanan sonsuz manzaralar, uzun, her şeyi kaplayan gölgeler ya da delici ışıklar, dev göz küreleri, bir diğerine açılarak sonsuza kadar giden pencereler, yarı insan yarı mekanik korkunç yapılar ya da Miro'nun tablolarında ve Giacometti'nin heykellerindeki gibi, ayırdına varılabilecek bir şey canlandırmaksızın seyirciyi sarsmayı ve kışkırtmayı amaçlayan şekiller bu yüzdendir. Düşleri ifade etme çabası sadece, düş görenlerin kendi özlemlerini dışa vurmalarına değil, bunu okuyacak ya da

13. "Enquête sur le rêve", *Le Disque vert III/4*, Paris, 1925.
14. *Nuits sans nuit*, Paris, 1966.

görecek kişilerin, insanların temel arzu kaynaklarına ulaşmalarına da sağlanan bir olanak demektir.

Sürrealistler başta siyaset, edebiyat, aşk ve cinsellik olmak üzere birçok konuda birbirleriyle uzlaşmıyordu fakat beynin düş görme faaliyetine yoğunlaşmaları, gruplarının yaklaşık on yıl varlığını sürdürmesine yardımcı oldu. Bozuşmalarından sonra çoğu kendi kişisel düşleriyle ilgilenmeye devam etti. Şimdi, onların kendilerine has o, "gündüz/gece bütünlüğü" hipotezini bir kenara bırakalım. Bunlar, uyku sırasında tasavvur ettikleri şeyleri hatırlamaya çok heves eden gençlerdi ve bu yönden, bu bölümde daha önce söz ettiğimiz diğer kişilerden pek farklı değillerdi. Tıbbi araştırmalar herkesin düş gördüğünü kanıtlamıştır ve bu araştırmaların vardığı sonuçlar içinde, tartışmasız kabul edilen birkaç sonuçtan biridir bu. Kimileri düşlerini hatırlamaz ama, laboratuvar deneyleri düşleri hatırlamanın büyük ölçüde istemli bir davranış olduğunu kanıtlamıştır. Asla düş görmediklerine inanan bireyler, dikkatleri bu fenomene çekildiği anda, izlenimleri yahut imgeleri hatırlamaya başlarlar. Michel Leiris düş anlatımlarını topladığı esere *Nights Without Night* adını vermişti. Eğitimli kişiler, diyordu, düşlerini hazırlar (gece beraber olmak istediği kadınları akşam zihninde canlandıran Jean Paul'ü hatırlayın); onlar uyku sırasında yarı bilinçlidirler ve gündüz olunca da düşlerini kolayca hatırlarlar. Böylece, geceleri fantezilerle doludur ve kapkara, bomboş gece nedir bilmezler.

Küçük entelektüel çevreler düşlerini oluşturabildiklerine ve bunları şiirsel yaratılarının merkezi kılabildiklerine göre, düşlerin dünyadan soyutlanmış sanayi öncesi toplumlarda nasıl bir rol oynamış ve hâlâ oynamakta olduğunu tahmin edebiliriz. İnsanların kendi düşlerinin anlamını ve gerçekleşme olasılığını merak etmesi, başkalarına anlatması, tavsiyeler araması toplumun üyeleri arasında güçlü bağlar oluşmasını sağlar. "Avrupalılaşmış" Kamboçyalının, memleketine döndükten sonra, gezip duran ruhların dünyasına yeniden adapte olduğuna, yoksa orada bir yabancı durumuna düşeceğine değinmiştik. Kolektif düş anlatmanın insanları bir araya toplayıcı bir gücü vardır; anlatanların da dinleyenlerin de –yani herkesin– ortak bir yaşantıyı paylaşmasını sağlar. İnsan ilişkilerinin ço-

ğu gibi, burada da hiyerarşiler vardır: Şamanlar herkesten daha karmaşık, daha geçerli düşler görür ve düş yorumcuları çevrelerindeki kişiler tarafından birer otorite gibi görülür. Yazarlar arasında bile bu konuda farklar vardır; örneğin Achim von Arnim'in ya da Charles Lamb'in düşlerinin kuruluğu, Jean Paul ya da Coleridge'inkilerin zenginliği karşısında bir zıtlık oluşturur. Çoğu toplumsal oluşum gibi düşlere dayalı çağrışımlarda da gerilimler ve çatışmalar olur ama bunlar imgelem dünyasına madde dünyasından aktarılan şeylerdir. Düşlerin büyüsü, olağan yaşamdan uzaklıklarındadır. Onları afallatıcı kılan da budur. Düşlerle büyülenmiş kişiler bile sormadan edemez: Neyden oluşur, nerden gelir bu düşler?

II

Düşlerin ne olduğunu kim söyleyebilir bize?

Düşler beynimizin kendini onarmasını mı sağlar? Yoksa karmaşık sorunları çözmemize mi yardımcı olur? Onlar bizi gelecekteki olaylara hazırlayan uyarılar mı, dileklerimizin tatmini mi, yoksa fantezilerimiz midir? Düşler bizim açıklama girişimlerimize karşı direnseler de, insanlar onların görünürdeki sırlarının iç yüzünü keşfetmeyi daima çok istemiştir. Sokaktaki insanlar kadar, düşünürlerin de çok eskilerden beri kafasını kurcalayan hep aynı, gayet basit, ama hiç çözülmemiş sorulardır: Düşler nasıl oluşur? Ne anlama gelir?

Düş teorilerinin hepsinin uğraştığı malzeme aynıdır: Uyuyan kişilerin uyandıktan sonra anlattıkları düşler. Bu düşler, insanların onları ele alma, söz konusu etme ve elekten geçirme tarzıyla yeni-

den yaratılır. Ama yorumcular düşlerin tartışmasız kabul edilmiş birkaç yönünü yorumlamaya kalkışmaktansa, birbiriyle çelişen açıklamalar öne sürerek görüş ayrılığına düşmeyi yeğler. Düşler hakkındaki sınırlı bilgimizi gözden geçirmek yerine, kanıtlanmaz varsayımlar geliştirmeyi seçtiklerine göre, amaçlarının ne olduğunu sormakta haklıyız herhalde. Ben, düş teorilerinin çoğunda asıl konunun düşlerimizin kendisi değil, insan varoluşunun önemiyle ilgili birkaç temel sorun olduğunu göstermek istiyorum. Düşler hakkında kafalarda beliren sorular aslında başka konularla, örneğin kişilik özellikleriyle, insanüstü varlıkların olabilirliğiyle, bu varlıkların insanlarla girebileceği olası ilişkilerle ya da, daha basiti, seks, aşk ya da nefret gibi güdülerimiz ve gereksinimlerimizle ilgilidir. Düşlerin kökenini açıklama konusunda farklı yollar birbiriyle karşılaştırılamasa da, bunların hepsi insan kaderinin sürekli sorgulanmasıyla gayet ilgilidir. Bu bölüm okunurken bunlar da hatırlanmalıdır.

A. BİLİNCİN ZAYIFLAMASI MI SADECE?

"Düş hali" kategorisinin kendisi bile tartışmalıdır. Uyanıklığın ve uyumanın birbirlerinden ayrılığı hakkında çok uzun zamandır süregelen tartışmalar var; bazı düşünürler bilincin zayıflaması halinin insan yaşamının farklı bir fazından başka bir şey olmadığını varsayarken, diğerleriyse bu iki durumun birbirinden tamamen ayrı olduğuna ve bilinçli iradeden bağımsız olan düşlerin deliliğe yakın bir hal olduğuna inanır. Platon, makul çalışan insan aklının düşleri kavrama konusunda düştüğü açmaza iyi bir örnek teşkil eder. *Timaeus* [Timaios] adlı yapıtında, bedenlerimiz sakinleştiğinde hemen hemen tamamen düşsüz bir uyku uyuduğumuzu (s. 45) söylemesinin hemen ardından, aynı durumlarda ruhun gaipten haber veren düşlere daldığını (s. 71) söyler. Platon'un bu sorununa gülesi geliyor insanın ama, bugün kullandığımız kavramlar da çok net değildir ve Platon'un "sakin" uykusu konusunda olduğu gibi, birbiriyle çelişen yorumlara kolayca yol açabilir.

Bu tartışma yeni değil. Hem Platon hem Aristoteles bu muammayla uğraşmış ve bunu gayet tutarsız şekillerde çözmüşlerdir. Biz onları hem Batı hem de Arap felsefesinin kurucuları sayarız ama kendileri aynı zamanda, daha da önceki, bugün unutulmuş bir teorik düşünüm geleneğinin mirasçılarıdır. Düş meselesine verdikleri yanıtlar kendilerinden önce söylenmiş şeyleri yansıtır ve düşler hakkında çok zamandır süregelen bir endişeyi dile getirir. Burada söz konusu olan, insan benliğinin özüdür. Biz bir bütün müyüz yoksa bölünmüş müyüz? Bizim benliğimiz olan varlıkta, bilinmeyen bir şey, göz ardı ettiğimiz içsel bir güç mü var? Düşler, bizim bilinçli irademiz tarafından kavranamadığından, insanların potansiyel ikili yapısı konusundaki tartışmaların merkezinde yer almıştır daima. Biz eğer bölünmüşsek, o zaman, ikisi de benliğimizin birer parçası olan, bir araya geldiklerinde biz denen şeyi oluşturan, fakat bir ölçüde birbirlerini gözetmeyen, hatta birbirleriyle çelişen farklı varlıkların bir birleşimiyiz demektir.

İkili görüş açısına karşı çıkan birkaç fizyolog, örneğin Avusturyalı Frederick Perls, düşlerin bedensel duyuların başka şekilde ifadesinden başka bir şey olmadığını savunur. Bu bilim adamları,[1] düş periyotlarının en belirgin özelliklerinin REM ve düşük kas etkinliği olduğunu kabul etmelerine karşın, uyuyan bedenin duruşuyla düşlerin içeriği arasında hiçbir bağlantı olmadığını iddia eder: Uyuyan herkes aynı şekilde tepki verir ama düşleri birbirinden tamamen farklıdır. Hatta göz hareketlerinin görsel bir algılamanın işareti olduğu bile kanıtlanamaz. Bu nedenle, dışsal olaylarla ya da içsel algılarla uyarılmamız sonucu, bir anlam taşımayan ve yalnızca mekanik olan sinestetik* tepkimelerin ortaya çıktığını varsaymak, hem daha akıllıca hem de bugünkü bilgilerimize daha uygundur. Ancak daha sonra hatırlamaya çalıştığımız zaman, onların yorumlanması mümkün, anlaşılabilir bir içeriğe sahip olduğunu sanırız. Uyku ve uyanıklık, birleşik bir varlığın iki farklı halidir. Günümüze dek gelen antik yapıtlara baktığımızda, böyle bir teoriyi sistema-

1. Bkz. Deirdre Barrett (der.), *Trauma and Dreams*, Cambridge, 1997.

* Sinestetik: Herhangi bir duyunun uyarılması sonucu vücudun başka bir bölgesinde tepkime oluşmasıyla ilgili (y.h.n.).

tik olarak ilk kez Aristoteles'in geliştirmiş olduğu hükmüne varıyoruz. Düşlerle ilgilenen düşünür bu konuda üç kısa deneme yazmıştır.[2] Aristoteles soruyor; üstün varlıkları nasıl tanımlayabiliriz? Fiziksel dünyayı *algılamalarıyla,* başka bir deyişle, fiziksel dünyanın bazı yönlerini fark edebilmeleriyle: "Uyanık olmak, duyular yoluyla algılama faaliyetinden başka bir şey değildir". Tek derdi hayatta kalmak olan küçük organizmalar dinlenmeye gerek duymaz ama, çevrelerinden gelecek işaretlere karşı tetikte olması gereken üstün varlıklar her zaman zinde kalamaz ve dinlenmeleri gerekir. Uyku, aktif yaşamımızın öteki yüzüdür. Uyanıklık, becerilerimizin özgürce ortaya çıkmasıdır; uyku bu becerileri kısıtlar.

Aristoteles'in düşüncesinde en önemli nokta şudur: Uyku duyusal kapasitemizi etkiler, çünkü düşlerde var olan izlenimler gündüz ortaya çıkanların aynısıdır. Fakat uyanıkken aklımız algılarımızın ve idrakimizin denetimindedir; öte yandan, uyurken hiçbir şeyi algılayamayız. Düşlerin kökeni hakkında konuşmak istiyorsak uyanıklık halinden başlamamız gerekir: Algılama, duyumları yaratır; duyularımıza hitap eden birçok şey vardır ama biz sadece önemli bulduklarımızı seçeriz; oysa seçilmeyen izlenimler de bir iz bırakabilir. Düşler, gündüz vakti ister dış dünya tarafından yaratılmış, ister kendi bedenimizde gerçekleşmiş olsun, heyecanların sonucudur. Fakat uyanık haldeyken bu tür kargaşalar aklımızın denetimindedir. Uyuklama sırasında bunlar duyumların merkezine taşınır ve orada kendini gösterir. Artık bir aklın güdümünde olmayan farklı imgeler serbest kalır ve duyu organlarına ya da dış dünyadan kaynaklanan uyaranlara göre gerçekleşir. Düşler, özgür olmayan hükümlerin bastırdığı duyusal izlenimlerimizin neden olduğu görsel ve işitsel oluşumlardır.

Aristoteles'in düşler hakkındaki görüşleri temel niteliktedir. XVII. yüzyıldan önce düşlerin maddesel dünyanın dışındaki esrarengiz güçler tarafından gönderilen işaretler olarak görüldüğünü savunur çoğu kişi. Oysa Aristoteles daha MÖ IV. yüzyılda, düşlerin kendiliğinden ortaya çıktığını söylüyordu. Aristoteles uyanıklık ve uykudan oluşan bu iki durumu kan dolaşımına dayanarak açık-

2. "On Sleep and Waking", "On Dreams", "On Divination Through Dreams"

lamaya çalıştı. Kalbin nasıl çalıştığı konusundaki anlayışı bugünkü bilgilerimizden çok uzak olsa da, bilimsel bir akıl yürütmeydi yaptığı. Teknik bir iddia ortaya atmakla yetinmeyen Aristoteles okuyucunun sağduyusuna da seslenmiştir: "Burada belirttiğim şey gerçek. Uykuya daldığımızda ya da uyandığımızda hissettiğimiz izlenimlere dikkat eden ve bunları hatırlamaya çalışan herkes bu konuda ikna olabilir. Bazen insan tam uyanmak üzereyken, uyku sırasında oluşan birtakım imgeleri yakalar ve bunların duyu organlarındaki bazı hareketlerden başka bir şey olmadığını fark eder." [3]

İnsanları ve eylemlerini, olan bitenin farkında olmanın ve sezgilerin yönettiğini ve anlamlandırdığını söyleyen öğretiler uykuyu özel, uyanıklıktan tümüyle farklı bir hal olarak görmez. Descartes kendi birleşik insan bilinci teorisini desteklemede düş/uyanıklık ikilisini kullandı. İnsanlar, onun sistemine göre, beden ve ruhun birleşimiydi. Bu ikilinin zayıfı bedendi ve zaman zaman dinlenmeye dalması gerekirdi fakat akıl, uyku sırasında bile aktifti. Düş sırasında bizler, diyordu Descartes, görürüz, işitiriz, hüküm ve karar veririz; beynimiz işlerliğini sürdürür fakat, organlarımızın pasifliği yüzünden engellenmiş halde olduğumuzdan, beynimize karşılık veremeyiz. Zaman zaman, yoksa gündüz yaşadıklarımız bir yanılsama da, "gerçek" dünya düşlerimizin dünyası mı diye kuşkuya düştüğümüz olabilir. Buna karar vermek olanaksızdır. Ama yine de bunun pek önemi yoktur, çünkü ruhumuz her iki durumda da aynı şekilde aktiftir. Başka bir deyişle, insan ruhu her durumda daima bilinçlidir. Descartes'ın, *Discours de la Methode* [Yöntem Üzerine Söylem] adlı yapıtının dördüncü bölümünde yazdığına göre, "uyanıkken kafamızdan geçen bütün düşünceler ve kavramlar uyku sırasında da kafamızda belirebilir", yani düş görüyor bile olsak, net bir şekilde ayırt ettiğimiz her şey gerçektir.

Kartezyenizmden türemiş çeşitli yönleriyle Rasyonalizm yirminci yüzyıla dek Avrupa düşüncesine hükmetti. Düşünürler ve bilim adamları, insanın iç gözlem sayesinde gerek gündüz gerek gece yaşadığı duyguları fark edebilecek şekilde eğitilebileceğini tartışılmaz bir gerçek olarak gördüler. 1950'li yıllarda doktorların hem

3. "On Sleep and Waking", (2, c).

kendilerinin, hem de meslektaşlarının ve öğrencilerinin düşleri hakkında çok sayıda gözlemi derlediğine daha önce değinmiştim. Burada bizi ilgilendiren, onların araştırmalarında geçerli olan psikolojik mekanizmalardır. Her izlenimin akılcı bir açıklamasının olduğu fikrinden yola çıkan bilim adamları bu zinciri parçalarına ayırmaya ve düş imgelerini nesnel, kavranabilir etkenlere bağlamaya çalıştılar. Düşler, anıların açığa çıkmasından ve birbiriyle ilgili imgelerin üst üste binmesinden ibaretmiş gibi geliyordu onlara. Bunun anlamı, gündüz karşılaşılan şeylerin, daha önce görülmüş çizimlerin yahut resimlerin gece tekrar kullanılacağıydı. O zamana dek, Aristoteles'e kıyasla yeni bir şey yoktu; kullanılan sözcükler değişmişti sadece ve daha "modern" gibi görünüyordu. Ciddi gözlemlerin sonuçlarını değerlendiren akademisyenler, gündüz edinilen imgelerin bellekte depolandığını, unutulduğunu ve sonra imgelem tarafından değiştirildiğini savundular. Ama bulanık, belirsiz imgelerin de varlığını açıklamaları ve bu imgelerin bağlantılarını ortaya koymaları lazımdı. Bunun yanıtı çağdaş bir icatta bulundu; 1850'lerde ve 1860'larda çok moda olmuş bir icatta, yani fotoğrafta. Enstantane fotoğraflar genellikle bulanıktır. Aynı şekilde, gördüğümüz şeyler de bulanık bir zihinsel imgeye yol açacaktır. İmgelerin üst üste gelmesi, birkaç resmin üst üste gelmesine benzer. Düşler, ortak bir yanı olan yahut aynı konuyla ilgili imgelerin optik olarak gruplandırılması şeklinde yorumlandı böylece.

Düşlere tutkulu bir ilgi duyan Fransız ressam Gérard Grandville (1803-47), düşteki her görsel ayrıntının, ne kadar tuhaf olursa olsun, düşü gören kişinin uyanıkken gördüğü bir şeye dayandığını söyleyen bu çağrışımcılık teorisini mükemmel bir şekilde resimlemiştir. Bir adam düşünde bir cinayet işler. Ölüm, haçı çağrıştırır. Haç bir teraziye benzemektedir. Bu da adaleti akla getirir ve adaletin gözü meydana çıkar. Uyuyan kişi kaçıp kurtulmak için bir ata biner ama denize düşer ve bir köpekbalığı onu yiyecekken bir haç sayesinde kurtulur (bkz. Resim IV).

Düş yorumlarını bütüncül olarak değerlendirecek olursak, XIX. yüzyıl hekimlerinin ilk önceleri yaptığı izlenimci tanımlamaların daha sonra, net süreçlere dayalı daha kesin bilgilere doğru adım

Resim IV: Gerard Grandville, *Suç ve Kefaret*, 1857.

adım geliştiği sonucuna varabiliriz. Ama benim göstermeye çalıştığım, düş teorilerinin düzenli bir şekilde gelişmeyip bilimsel araştırmaların evrimini takip ettiği ve içinde bulunduğu çağın felsefi eğilimini yansıttığıdır. XIX. yüzyılda derlenmiş düş anlatımları, doğrulukları ve netlikleri sayesinde bugün hâlâ geçerlidir. Üstelik bunlar o zamanlar geçerli olan düş anlatma tarzları hakkında bilgi verir bize. Öte yandan, bu malzemeye dayalı teoriler bize düşlerin özelliğinden ziyade, o dönemin felsefi ya da fizyolojik anlayışları hakkında veriler sunar. Aşağıdaki sayfalar bu sözlerimi kanıtlayacak.

B. DÜŞLER, YANİ İÇERDEKİ DÜŞMAN

Descartes'ın ortaya attığı iç gözlemin gayet ilkel olduğunu söyleyebiliriz fakat bu, gereksiz bir tartışmayı başlatacaktır, çünkü birleşik bir benlik fikrinde çok daha basit bir zorluk vardır. Aziz Augustinus, *Les Confessions* [İtiraflar] adlı yapıtında bu meseleye değinmiştir. Descartes'a karşı bir şey ortaya koymak için Augustinus'dan alıntı yapmak anakronik bir tavır gibi görünebilir. Ama bu bir tarih kitabı değil, düşlerin gizemi konusunda insani, temel, çağlar boyu tekrarlayan yaklaşımlarla ilgilenen antropolojik bir çalışmadır. Bu bakımdan, önemli olan kronoloji değil, savunulanların birbiriyle uygunluğudur.

Augustinus gençliğinde çok hızlı bir hayat yaşamış ve hovardaca para harcamıştı. Sonradan Hıristiyan oldu ve gençlik hataları diye nitelediği şeylerden vazgeçti. Ama düş görmemek elinde değildi. Bu onu çok fena sarstı, çünkü düşlerinde, artık lanetlediği bedensel zevkleri yaşıyordu. Uyuduğunda o kendisi değil mi yoksa diye merak ediyordu: "Uyanık olduğum zaman ruhumun günaha karşı direnmesine yardım eden aklım o zaman nerde peki? Aklım da gözlerimle birlikte kapanıyor mu yoksa?" Uyanınca, düşünde yaşadıklarının farkına varıyor ve çok utanıyordu. Yasak eylemlere dalmakla kalmayıp bunlardan bir de zevk alan kendi bilinçli benliği miydi? Uyanık benlikle uyuyan benlik arasında bir fark olduğu-

nun varsayılmasına karşı çıkan kendisi değil miydi?[4]

Augustinus, göreceğimiz üzere, düş konusundaki anlayışında son derece dikkatli davranan ve diğer piskoposların hoşgörü gösterdiği yaygın boş inançlara hiç itibar etmeyen, akılcı bir düşünürdü. Ama yine de *The City of God* [Tanrı'nın Kenti][5] adlı yapıtında insanın bedeniyle "hayaleti" arasında bir ayrımın varlığını öne sürme cesaretini gösterdi; bu düşünceden huzursuz olmuştu ama, düşlerinde gördüğü bir sürü şeyden etkilenmişti. İstisna bazı durumlarda, düş gören birinin "ruhunun" bir ilaç sayesinde, "maddi bedenler gibi biçimlere" bürünüp sonra da birkaç gün boyunca dünyada dolaşması mümkün değil miydi?

Aziz Augustinus'un vicdan azabıyla karışık tereddütlerini ciddiye almak gerek, çünkü bunlar bize insanın iki farklı parçaya bölünmesinin ve iyi taraflarıyla kötü taraflarının birbiriyle zıtlaşmasının birçok sorunu, en başta da düş görme meselesini çözeceğini düşündürür. Uyanıkken yaşanmamaları gibi gerekçelerden ötürü zaman ve mekânın önemini yitirmesi, düş imgelerini durdurup yeniden düzenlemenin olanaksızlığı gözlemcileri daima etkilemiştir. Kitabı Mukaddes'te, anlaşılmaz, kavranmaz gibi görünen şeyler bir düşe benzetilir: "Uçup gidecek o, tıpkı bir düş gibi" (Eyub, 20, 8). Böyle tedirgin bir duygu hem Homeros'ta hem de Euripides'te yankı bulmuştur. *Odysseia*'da (XIX, 560), Odisseus'u henüz tanıyamamış olan Penelope ona bir öğütte bulunur: "Saygıdeğer konuğum, düşlerin ne kadar boş, dillerinin ne kadar anlaşılmaz olduğunu bilirim ben. Bilirim ki, insanlar için pek azı gerçekleşir bunların." Euripides, *Iphigenia Among the Taurians'da* [Iphigenia Tauris'te] (yak. MÖ 415) adlı yapıtında, "İnsanların bilge saydığı tanrılar bile uçup giden düşlerden daha az aldatıcı değildir" diyerek uyarır bizi (571-2. satırlar).

Düşler aldatıcı ve bilincimizi şaşırtan şeyler olarak görüldüğüne göre, uykunun özel bir şey, kişiliğimizdeki bölünmenin zirveye çıktığı, uyanıklıktan tamamen farklı bir hal olduğunu niçin düşünmeyelim ki? Platon bu konuda çok katıydı: *Devlet*'in[6] üç uzun pa-

4. *Confessions*, X, 30.
5. XVIII, 18.
6. 476, c; 520, d; 571, c'den 572, a'ya.

sajı boyunca, düşlerin anlaşılmaz, karanlık, uygarlık dışı ve rahatsızlık verici niteliklerini vurgular. "Düş hali, gerçeğin bir benzerini gerçekle karıştırmaktan farklı bir şey mi?" Platon, düşü, fiziksel gerçekle karşılaştırıldığında pek önem taşımayan, tamamen öznel bir ruh hali diye tanımlamaya sıcak bakmadı. Düşler hakkında dile getirilmiş birçok görüş, aslında yaşamın genel anlamı hakkında söylenmiş sözlerdir. Bu Yunanlı düşünürde de durum böyledir. İnsanlar, der Platon, günahlarla kuşatılmıştır ama kişi terbiyeli bir kişiyse buna karşı direnir. En bayağı tutkular "uykuda, ruhun diğer kısmı, yani akılcı, kibar ve egemen kısmı uyuyakalmca uyanır". Bu münasebetsiz durumda

> hayvani ve vahşi kısım tam bir özgürlüğe kavuşur ve uykunun denetimini ele geçirerek fırlayıp dışarı çıkar ve kendi içgüdülerini tatmin etmek için elinden geleni yapar. Her türlü utanma duygusundan ve akıldan sıyrılmak için yapmayacağı hiçbir şey yoktur. Anasıyla, yahut erkek, tanrı ya da hayvan olan herhangi biriyle yatmaktan çekinmez. Her türlü kanlı eyleme hazırdır. Hiçbir şeyi yemekten kaçınmaz. Kısacası, hiçbir delilikten ve alçalmadan sakınmaz.

Platon saldırılarında bir örnek göstermiyor ama, onun zamanında Yunan edebiyatında ensest tasavvurları pek ender değildi. Örneğin Herodotos, hırslı bir Atinalı siyasetçinin düşünde nasıl annesiyle yattığını anlatırken düşü kınamaz da, bunu o kişinin kente hükmedeceğini gösteren bir işaret diye yorumlayan adamla alay eder sadece.[7]

Böyle bir kinizm Platon'u çok öfkelendiriyordu. Bu, diyordu, insanın ikili doğasını gösterir. Bilinçli benliğimiz, hayvani güdülerimizin bizi teşvik ettiği zevkleri hiç aklına bile getirmez ama bunlar düşlerde, başka şeylerin arasında dolaylı bir şekilde dışa vurulur. Platon'un amacı Yunan kentlerinin ahlâkını düzeltmekti; düşler hakkındaki görüşü, insan doğasının aydınlık ve uğursuz yüzlerini birbirinden ayırt etmesini sağladı. Ahlâksız düşlere karşı çaresi de aynı yöndeydi: İnsanları, uyumadan önce zihinlerinin akılcı yanlarını canlandırmaya teşvik ediyordu. Böyle yaparlarsa sakin bir şe-

7. *Histories*, VI, 107.

rısından kurtulacaktı. Üstelik de, o güne dek bilmedikleri bazı şeyleri kavrama olanağı bulacaklardı. Bir insan, "ruhunun ihtiraslı tarafını ehlileştirir ve aklın bulunduğu tarafını etkinleştirirse hakikati kavrama şansı çok artar"dı.

Platon'un karşıtlıklardan, siyah ve beyazlardan oluşan görüşleri çağının bir istisnası değildi; diğer düşünürler de benliğin tek bir bütün olmadığını, insan kişiliğini meydana getiren iki parçaya bölünmüş olduğunu kabul ediyordu. Platon'da diğerlerinden farklı olan şeyse düşleri resme sokmasıydı. İnsan doğasındaki sorumluluk sahibi yanla, bozulmuş yanın birbirine karışmış olduğunu göstermek için birçok örnek, mesela aynı zamanda ideal bir baba ve vefalı bir arkadaş olan katiller vakalarını bulabilirdi ama düşmanın içeride olduğunu göstermek için düşleri seçti.

Platon'un yaşadığı entelektüel atmosferi de hesaba katmak gerek: Düş yorumları toplumsal yaşamda daima, bu türden kutsal yorumların oynadığı rollerle ilişkilendirilirdi. Düş konusunda Yunanlılara has bir anlayıştan söz etmek yanıltıcı olur, çünkü bu konuda birbiriyle çelişen görüşler aynı anda, sıklıkla da aynı kişiler tarafından dile getirilirdi. Fakat o zamanlar düşler hakkında karamsar bir anlayış var gibiydi sanki. *İlyada*'da (II, 6), Zeus'un Agamemnon'a gönderdiği (kişileştirilmiş) düş, şair tarafından ve sonra da bizzat Zeus tarafından "zararlı" diye nitelendirilmiştir. Euripides'in *Hecuba*' da ve *Iphigeneia Tauris'te* adlı yapıtında iki kez yazdığı üzere, "kara kanatlı" düşler Toprak Ana'nın karanlık rahminden doğmuştur.[8] *Odysseia*' da (XXIV, 11-12), "düşler ülkesi", ölü gölgelerinin perişan bir varoluşu sürdürdüğü yeraltı dünyasının bitişiğindeydi. Birkaç metinde, uyuyanların ruhlarının bedenlerini terk edişi ve düş görmek için bu ölüler diyarına gidişi betimlenmiştir ve (evrensel bir kabul görmediğini tekrar ifade edeceğim) bu olumsuz hükmün izlerine Ovidius'un *Metamorphoses* [Dönüşümler] (XI, 592) adlı yapıtında da rastlanır; bu yapıtta Juno*, Iris'i uyku tanrısının

8. *Hecuba*, 70; *Iphigenia Tauris'te*, 571-2.

* Romalıların kadın, evlilik ve doğum tanrıçası (ç. n.).

sarayına, birilerinin gelip onları bulmasını bekleyen, "korulardaki yapraklar kadar çok sayıda, aldatıcı düşün" bir arada yaşadığı, kasvetli, karanlık mağaraya gönderir.

Ama yine de, tarihsel koşullara değinmek yeterli değil. Platon'un tahlilinin daha sonraki nesillerde parlak bir şekilde sürmesi, bu durumun o dönemin ruhunu yansıtmaktan öte bir şey olduğunu gösterir. Bu konuda çok önemli yorumlarda bulunmuş olan Plutarkhos, düşleri toplumsal kategorileri ayırt etmek için kullandı.[9] Düşler, yemek ve seks bütün sınıflarda ortak olan az sayıda fiziksel yaşantılardandı ve Platon'un yemek yeme ve çiftleşme içeren düşleri kötülemesi raslantı değildi. Düşler, diyordu Plutarkhos, insan ruhunun kalitesini belli eder. Sıradan bireyler, uyudukları zaman kendilerine tanrısal bir esin gelmesini dilerler, bozuk ruhlu kişilerse en kötü arzularını tatmin ederler. Öte yandan, kötü dürtülerine karşı direnen ve onlara hâkim olanlar tanrısal esini hak eder; onların düşleri temizdir ve gittikçe nezihleşen düşleri onların erdeminin bir ölçüsüdür. Plutarkhos da Platon gibi, insanların ikili doğasını vurgular: Yüce amaçlarla kötü içgüdülerin bir birleşimini yani. Kendisinden önce gelen Platon gibi, Plutarkhos da bütün ruhların eşit olmadığını söyler: En iyi ruhlar, *oi aristoi*, yani aristokratlar içgüdülerine hâkim olur; akılcı ruhları onların sadece güzel, temiz gece düşleri görmesine izin verir.

Platon'un *Devlet*'i bir ütopyadır, ideal, seçkinci bir toplumdur; bu toplumun en iyi yurttaşlarını diğerlerinden ayıracak temel özellik, düşlerin ve düşüncelerin doğruluğudur. Platon da Plutarkhos da bu yaygın kanıyı geliştirmiştir. Onlardan sonra da, bir toprak sahibi, kilisenin ileri gelenlerinden biri ve tipik bir Roma soylusu olan Kyrene'li Synesius, kendisininki gibi yaratıcı akılların gece görecekleri düşlerin yönünü belirleyebileceklerini ve gayet tabii ki, ayak takımının ulaşamayacağı en yüce şeyleri kavrayabileceklerini savundu. Üstün akılların herkesin göremeyeceği düşleri görebileceği inancı hiç kaybolmadı. XVII. yüzyılda yaşamış İngiliz hekimi Thomas Browne, arkadaşlarını gündüzleri erdemli düşüncelere dal-

9. *On Progress in Virtue*, XXXV; On Philosophers' Opinion, V, 1-2; *Socrates' Daemon*, 13-14.

maya teşvik ediyordu ve bunun, gece vakti gelince, "hayali biçimlerin yaratacağı izlenimlerin, insanı tanrısal izlenimlere hazırlayacak ciddi suretlere dönüşmesini sağlayan mükemmel hazineleri biriktireceğini" savunuyordu.[10] Victor Hugo "Düş gören kişi düşünden güçlü olmalı" derken, Graham Greene, uyuduğunda "bayağı dünyayı" terk ettiğini, tümüyle bireysel, gizli bir içsel hayat yaşadığı "kendi dünyasına" çekildiğini söylüyordu.[11]

Düşlerimizin bazı kısımlarını unuturuz ve başkaları onlar hakkında ne biliyorsa ancak bizim betimlemelerimiz aracılığıyla bilebilir. Geçmiş dönemlerde, Platon'un deyişiyle, "en yüce akılların", müstehcen fantezilerini sansürlemeyi öğrendiğim ve düşlerini daima tertemiz bir şekilde anlattıklarını varsaymak olanaksız mı? Aristokratlar üç konudaki –yani seks, suç ve yemek konularındaki– "hayvani ve vahşi kısımları" bastırmış olsalar gerek ama *Devlet*'te en uzun sergileneni bu üçünden ilkiydi. Bu bizi yine Augustinus'un endişelerine ve bunun ardından da düşler hakkındaki Hıristiyan düşüncesine götürür. Bu konuda herhangi bir Hıristiyan öğretisi yoktur; çok çeşitli, sık sık da birbiriyle çelişen fikirler vardır sadece. Ama çok zaman geçmeden, düşler kilisedeki pederler ve takipçileri için bir muamma haline geldi. Nasıl oluyordu da çok dindar, en imanlı kişiler geceleri nefis yiyecekleri ve erotik zevkleri düşlüyordu? Augustinus'un insanoğlunun ikili doğası hakkındaki düşünceleri gereken amaca uygun değildi, çünkü Tanrı'nın, en gözde yaratısını yarı iyi yarı kötü yaratmış olmasını kabul etmek olanaksızdı. Ama görürüz ki, dışsal bir faktör, yani Şeytan bu sorunun çözülmesine yardımcı oldu. Ama Hıristiyan öğretisine göre, Şeytan'ın hükmü gerçek müminlere geçmezdi. Onun bütün yapabileceği, baştan çıkarıcı imgeleri göstererek müminleri günahla karşılaştırmaktı. Bu nedenle, kutsal bir gece için hazırlıklı olmak çok önemliydi, çünkü düşte görülen imgeler, düş görenin ruh durumuna göre, en büyük günahlarla dolu yanılsamaları da, en yüce hakikatleri de simgeleyebilirdi. Görüşleri her ne kadar farklı temellere dayansa da, Platon'la bazı Hıristiyan düşünürlerin vardığı sonuç aynıydı: İyi insanlar

10. "On Dreams", *Works* içinde, Londra, 1931, V, s. 183.
11. *A World of my Own: A Dream Diary*, Londra, 1992, s. 3-7.

temiz düşler görebilirdi. Freud, sadece sansürün kabul ettiği imgelerin düşe girebildiğim belirttiğinde düşündüğü şey de buydu.[12] Beynini çalıştırıp geliştirirsen pis resimleri kovarsın. Freud, *Düşlerin Yorumu* adlı yapıtının çıkmasından bir yıl sonra yazdığı "Düşler Üzerine" adlı kısa makalede, kendi yönteminin "hem düşlerin işleyiş mekanizmasına, hem de bastırma denen şeyin doğasma ve koşullarına" nasıl hâkim olduğunu açıklıyordu.[13]

İnsanların, örneğin uykuda yürümek gibi, ne yaptığını bilmeden hareket ettiği durumlar vardır. Giriştikleri eylemin bir amacı vardır ama onlar bu amacın farkında değildir. Bu davranışları açıklamanın tek yolu, der Freud, hepimizin içinde, varlığı bilincin amaçlamadığı hareketlerle, dolaylı olarak kanıtlanan karanlık bir alanın, yani bilinçaltının varlığını kabul etmektir. XX. yüzyılın son birkaç on yılında Freud'un eksikliklerinin listesini yapmak moda haline gelmişti.[14] O zamanlar, onun bilinçaltı kavramının yeni olmadığı, *Düşlerin Yorumu*'ndan en az otuz yıl önce ortaya çıkmış ve çoktan kabul edilmiş olduğu vurgulandı. Freud bunu sadece şematize etmiş, bunu yaparken de bilincin çeşitli kademelerinin var olduğunu ve uyuyan kişilerin zihinsel olarak uyanık olduğunu unutmuştu.

Kuşkusuz ki, "bilinçaltı" sıfatı ve adı XIX. yüzyılda sık sık kullanılmıştı fakat o zamanlar bunun anlamı net değildi. Bu sözcük örneğin canlılık, yahut içgüdü, otomatikman yaptığımız şeyler, ya da hissedilen fakat ifade edilemeyen şeyler anlamına geliyordu. *Prelude* adlı yapıtında Wordsworth, "güzellikle bilinçaltı bir ilişkiye" girdiğini söyler; İsviçreli düşünür Henri Frédéric Amiel (1821-81) günlüklerinde, "bilinçaltı yaşamının" düş gücünü beslediğini yazmıştır. Freud da bu terimi kullanır fakat onu tümüyle değiştirir; kurduğu teoriyle, bilinçaltının doğum sırasında, bilincimizi geliştiren ama psikolojik sistemimizin karanlık yanını yok etmeden bırakan

12. *Interpretation of Dreams,* IV, s. 308, *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* içinde, ed. James Stratchey, Londra, 1953, aşağıda *S. B.* olarak anılmıştır. [*Düşlerin Yorumu,* çev.: Emre Kapkın, Payel Yay., İstanbul, 1996].
13. *S. B.*, V, s. 686.
14. Bkz. Frederick C. Crews, *The Memory Wars: Freud's Legacy in Dispute*, New York, 1997. Freud'a karşı, sert tepkiler uyandırmış bir saldırı.

dışsal etkenlerle toplumsallaşmamızdan önce var olan, benliğin ilk bölümü olduğunu öne sürer.

Freud'un dinamik görüşü, insan ruhunda iyi ve kötü dürtüler arasında bir ahlâksal savaş tasavvur etmekle sınırlı olmadığından, onun son derece karmaşık, bilgiye dayanan araştırmalarıyla Platon'un kestirip atan sözlerini burada yan yana koymak tuhaf görünebilir. Yine, bizler düş teorilerinin bilimsel değerini tartışmıyor, onların ideolojik temelini araştırıyoruz. Freud, ilkel içgüdülerle, uygar, bilinçli tercihler arasında kalmış, bölünmüş bir benlik resmi çizer. Şimdi onun bilinçaltı tanımına bir bakalım: "Kişiliğimizin karanlık, erişilmez kısmıdır"; hakkında bildiğimiz pek az şey ancak "onun olumsuz niteliği" ve bilincin tersi olduğudur. "Ona bir kaos diyebiliriz... içgüdülerden gelen enerjilerle dolu bir kaos." Herhangi bir yapıdan ya da bir düzenlemeden yoksun olan bilinçaltı sadece, "zevk prensibinin işleyişine tabi olan içgüdüsel gereksinimlerin tatminini sağlamak eğilimindedir."[15] Bu etkileyici, nerdeyse kıyameti andıran alıntı bize, yoldan çıkmış insanların yüzlerini betimleyen dehşetli portrelere rastladığımız eski metinleri hatırlatır. Entelektüel yapı farklıysa da sonuç aynıdır: Düşman içeridedir.

Freud'a göre, düşler bizi bilinçaltı hakkında bilgiye götüren ana yoldur. Vahşi yanımızın, içimizdeki düşmanın, örneğin ana babasıyla seks yapmak gibi, tatmin edilmesi toplum tarafından yasaklanmış arzuları vardır. Böylesi şehvetli iştahlar geceleri, bilinç uykuya dalınca su yüzüne çıkar. Bunlar herkesçe benimsenmiş geleneklere öylesine terstir ki, bastırma mekanizması bu nahoş imgeleri kabul edilebilir imgelere çevirmezse düşü gören kişi büyük bir dehşet içinde uyanır. Bedenin varlığını sürdürmesi yönünden gerekli olan uykunun korunabilmesi için, kabul edilmez düşüncelerin düşlerde ortaya çıkmayıp, "onların yerini çağrışımların, imaların" ya da "hemen anlaşılamayacak" dolaylı simgelerin alması gerekir ve bu durumda da, sonradan hatırlananlar, yani kendini gösteren

15. *New Introductory Lectures on Psychoanalysis, (*1933), S.B., 22, s. 73. [*Ruhçözümlemesine Yeni Giriş Konferansları*, çev.: Emre Kapkın ve Ayşen Tekşen Kapkın, Payel Yay., İstanbul, 1998]. "Bilinçaltı" sözcüğü belirsiz olduğundan ve bilincin tersi gibi bir anlamı çağrıştırdığından, Freud, onun yerine Latince *id* (o) sözcüğünü koymuştur; burada alıntılanmış metin *id* üzerinedir.

içerik, gizli bir içeriğin görünüm değiştirmiş hali olacaktır ki, psikanalizin ortaya çıkarmaya çalışacağı şey budur.

Uzun bir süredir Freud'a birçok konuda karşı çıkıldı. Freud, düşün arzuların tatminine dayalı olduğunu savunuyordu fakat (daha sonra kendisinin de kabul ettiğine göre) bu her zaman doğru değildir. Freud, düşleri, tehlikeli şeyler ima ettikleri için unuttuğumuz kanısındaydı; oysa çoğu zaman düşlerimizi hatırlar ve hatta yorumlarız. Yanılgıya düşerek, düşü anormal bir psikolojik fenomene benzetti ve onun uykunun gerekli bir öğesi olduğunu anlayamadı. Ben Freud'un sisteminin geçerliliğini değerlendirebilecek durumda değilim ve bu kitabın amacı da bu değil zaten; benim isteğim sadece, onun sisteminin tarihsel ve sosyolojik arka planına ve içinde yer aldığı yaşam biçimine dikkat çekerek, bu sistemin temelini biçimlendiren felsefi varsayımları bulmaktır.

Düşle delilik arasındaki olası ilişki XVIII. ve XIX. yüzyıllarda defalarca araştırılmış ve bazı gözlemcilerin sürekli, hatta nerdeyse takıntı derecesinde ilgilendikleri bir konu haline gelmişti. Coleridge, arkadaşı Charles Lloyd'un vakasından çok etkilenmişti: "Onun çevresindeki bütün gerçekler garip düşleriyle karışarak onların bir parçası haline geliyor"; dışarıdan edindiği izlenimleri zihni imgelere dönüştürüyor, bu tasavvurlar da dışsal bir gerçeğin yerini alıyor ama gerçek algılar kadar canlı görünüyor. Gérard de Nerval otobiyografik romanı *Aurélia*'da (1855), akıl hastalığını "düşlerin gerçek yaşamı taciziyle" bağlantılandırır; düşlerin uyanık yaşama taşmasıyla bir kişilik bölünmesinin nasıl gerçekleşebileceğini anlatır ki, insan aklının birçok durumda bölünebileceğine inanan o zamanın fizyologlarının desteklediği bir düşüncedir bu. Dolayısıyla Freud, düşü bir tür mental engellenmenin yol açtığı bir gece psikozu olarak nitelediğinde, zaten nispeten açıkça bilinen bir şeyi doğrular. Ama insanın uykudayken fiziksel dünyaya yönelik bütün algıları terk ettiğini belirtmekle ve düşü zihinsel faaliyetin bozulmuş bir biçimi şeklinde nitelendirmekle yetinmez. Düşü bilinçaltıyla, bastırılmış duyguların arasında zorlu bir uzlaşma olarak sunmasıyla, hem bir yorum yapmış, hem de tedaviye giden yolu açmış olur. Onun görüşüne göre, durum sadece, uyuyan kişinin çıldırtıcı, saç-

ma sapan imgelerin saldırısına uğramasından ibaret değildir: Tüm bu fanteziler anlamlıdır ve psikanaliz bu anlamlardan yararlanarak, psikolojik düzensizliği yaratan asıl travmayı açığa çıkarabilir.

Bu, Freud'un kendi zamanının tıbbi düşünceleriyle yakın ilişkisini ve geniş kapsamlı, tutarlı, çok iyi araştırılmış bir sistem kurarak onları aşmasını gösteren bir örnektir. Bugün Freud unutulmuş yahut aşılmış değildir; onun metin üzerinde yoğun analiz yönteminin yerini, verilerin bilgisayar aracılığıyla değerlendirilmesi almıştır sadece. Çok daha ayrıntılı uygulamalar geliştirildiği halde *Düşlerin Yorumu*'nun hâlâ geniş kitleler tarafından okunuyor olması şaşırtıcıdır. Bugün geliştirilmiş bulunan, birbiriyle çelişen bir sürü teoriye bir göz atmak bu çelişkiyi açıklayabilir herhalde. Günümüzün araştırmacıları düşlerin kökeni konusunda uzlaşamıyor. Bazılarına göre, dış dünyaya karşı tepkilerimizi kontrol eden korteks, geceleri duraklar ve uyanıkken yok edeceği fantezilere izin verir. Diğer araştırmacılarsa, otonom sinir sisteminin uyarmasıyla oluşan, tamamen bedensel ve hatırlanamayan tepkiler üzerinde duruyor. Doktorlar ya da bilim adamları teknik yönden haklı olabilirler ama renksiz, düşlerin fantastik çeşitliliğini görmezden gelen ve bu konu hakkında tek bir teoriye kolay kolay ulaşılamayacağı izlenimi veren bir bakış açıları var.

Freud'un hipotezi bir sürece dayalıdır ve biçimlerle ya da beynin bazı bölgelerinde yer alan sinirsel etkinliklerle sınırlı değildir. Her halükârda birbiriyle ilişkili gibi görünen, fakat aralarında bağlantı kuramadığımız birçok fenomen söz konusu olduğunda genellikle en iyi çözüm bunlarda ortak olan unsurları tahmin etmeye yönelik bir hipotez oluşturmaktır. Bu varsayım belki yanlış çıkabilir ama, hiç olmazsa bir süre, araştırmaları sistematize etmeye yardımcı olabilir. Freud uzun zamandır süregelen bir muammaya yalın bir çözüm yaratmakla bunu harika bir şekilde başarmıştır. Onun kurduğu şey, iyiyle kötü, uygarlıkla orman arasındaki çatışmaya dayalı son sistemdir. Böyle bir karşıtlığın, uzun zamandır romanlardaki, karikatürlerdeki, filmlerdeki ve televizyon programlarındaki daha basit zıtlıklara alışmış okuyucuları etkilememesi mümkün değildir. *Düşlerin Yorumu*, XX. yüzyılın edebiyat başyapıtlarından biridir.

İyi yazılmış, kolay anlaşılır ve cazip düş anlatımlarıyla dolu bu yapıt hem akademik açıklamaların gereklerine cevap verir, hem de en belirgin arzularından biri iyi hikâyeler okumak olan orta öğrenimli kişilerin, yani sanayileşmiş ülkelerde yaşayanların çoğunluğunun özlemini karşılamaktadır. Kendi yaşantılarının somutlaşamayan ve bu nedenle sadece sezgi yoluyla anlaşılabilen yönleriyle karşılaşan insanlar sahte kavramlar üretir ve bu kavramlar sayesinde gözlemlenemeyen şeyleri sınırlandırmış ve adlandırmış olurlar. Hepimizde, düşlerimizin yorumlanmasıyla keşfedilebilecek bir bilinçaltının olduğu anlayışı çok zekice bir düşüncedir ve –birçok kişinin iddiasınca da– yüzyılı aşkın bir süre sonra hâlâ geçerliliğini sürdürmektedir. Freud'un teorileri düşüncelerimize esaslı bir damga vurmuştur; günlük kültürümüze sinmiş, insani ve sosyal bilimlerden birçok araştırmacıyı kendisine çekmiştir.

C. "UÇUYORUM, İRADEMİN DIŞARI SIZMASIYLA DOĞARAK"

Bugüne dek yapılan düş incelemeleri iki karşıt şekilde ele alınmıştır. Bunlardan ilki benliğin bütünlüğünün üstünde durmuş; ikincisi ise benliğin, birisi net ve bilinçli, diğeriyse gizli ve bilinçsiz olan iki bölüme ayrıldığını öne sürmüştür. İlk yorum tarzına göre, bizim mantıklı düzenleme sistemimiz uyku sırasında yıkıcı bir eğilim nedeniyle zayıflar; düşlerin ifade ettiği bir şey yoktur, yahut varsa da çok azdır ama bunlar ancak, yol açtıkları tartışmalar nedeniyle önemli hale gelmiştir. İkinci gruba giren teoriler ise, geceleri kişiliğimizin gizli tarafının kendini göstermeye çalıştığını savunur ama, tartışılan konuda aynı fikirde değildirler. Bu iki sistemin bir sentezini yapmaya çalışmak anlamsız olur, çünkü tartışmayı sonlandırmaktan çok uzaktır bunlar. Diğer sistemlerse iki bağımsız öğenin arasında tam bir ayrımdan yanadır; bireyler, onların görüşünce, manevi bir "içsel benlikten" ve maddi bir bedenden oluşur.

İngiliz şair ve düşünür Henry More (1614-87), *Philosophical Poems* adlı yapıtındaki şiirlerinden biri olan "Insomnium Philosop-

hicum"daki tasavvura göre, uykudaki bedeni bir ceset gibi yatarken, kendisi, kendi *ben*'i, iradesinin "dışarı sızmasıyla doğar" ve "sonsuz boşluklarda, düşünceden daha tez" uçmaya başlar. Henry More'un, biçim ve özün yani bedenle ruhun birbirinden ayrılabileceğine inanmadığını korkmadan söyleyebiliriz, fakat onun zarif şiirleri, uyku sırasında ruhun bedenden kurtulduğu ve dünyevi dertlerden arındığı, yüce gerçeklere ulaştığı yolundaki eski varsayımın yinelenmesinden ibarettir. Bu gelenek XVII. yüzyılda hâlâ çok canlıydı, çünkü Milton, düşün mistik kökenlerine ne kadar kuşkuyla baksa da, *Fifth Elegy* adlı yapıtında, başıboş dolaşan ruhunun uyku sırasında "bedeni terk ettiğini" tasarlamaktan geri durmamıştı.

İnsanların bir süreliğine bölünmeleri hakkındaki tüm bu fantezileri önemsiz tasavvurlar olarak mı görmeliyiz? Öyle yaptığımız takdirde, bu anlatımlardaki en önemli şeyi yanlış anlamış oluruz. Onlar, karmaşık bir şekilde de olsa, düşün insan aklının işleyişini açıklayabilecek bir araç olarak kullanılması amacına hizmet ettiler ve hâlâ da edebilirler. Daha önce söz edilen Hindu geleneğinde bu konu, insanı oluşturan öğelerin –yani beden ve ruhun– birbiriyle çatışmasına varıncaya kadar aşırıya götürülmüştür. Burada düşle gerçek belirsiz hale gelmiştir. Çünkü Hindu inancına göre, insanlar, kendilerini kontrol ederek ruhlarını bedenlerinden çıkarabileceklerine, ruhlarının bir evrenden diğerine geçeceğine ve düşlerinde gördükleri yerleri ve kişileri gizemli bir şekilde ziyaret ettiklerine inandıklarından, uykuyla uyanıklık arasındaki sınırlar tersine döner. Günlük yaşamda gerçekleşen şeyler sadece bir yanılsamadan ibaret sayılır ve Batı düşüncesinde anlaşıldığı haliyle bir düş kavramı gereksiz hale gelir.

Diğer inançlar bu kadar ileriye gitmez; bedenimizin içinde hapsolmuş ve dünyevi meselelerle kuşatılmış ruhumuzun, maddeyle temasını bırakıp dünyayı kavrayabildiği uyku dışında, hakikate açılamayacağını söylerler. XI. yüzyılda yaşamış Benediktin keşişi Nogent'li Guibert otobiyografisinde,[16] annesinin yaşadıklarını yazmıştır. Annesi bir ikindi vakti uyuduktan sonra "ruhunun bedeninden ayrıldığını hisseder. Bir dehlizden geçtikten sonra bir kuyunun ba-

16. *On his Life*, I, 18.

şına gelir. Kuyudan birden insan hayaletleri çıkar. Saçları güve yemiş gibidir. Kadını yakalamaya, kuyunun içine çekmeye çalışırlar", ama bir ses onlara kadını bırakmalarını emredince yine kuyunun içine dalıp giderler. Kadın, Tanrı'dan, ruhunu yine bedenine koymasını ister. Ama bunun gerçekleşmesinden önce, ölmüş kocasıyla karşılaşması gerekmektedir. Kadın uzun zamandır, öldükten sonra kocasına neler olduğunu merak etmektedir. Kocası ona, günahları yüzünden nasıl acılar çektiğini anlatır ve acılarının hafiflemesi için kadının neler yapabileceğini söyler. Sonra kadın uyanır. Bu zuhur onun sorularını cevaplamış, ona zebanilerin varlığını kanıtlamış ve Tanrısının merhametini göstermiştir.

Guibert'in çağdaşı İranlı düşünür İbni Sina (930-1037) daha derinlemesine bir şekilde, zihnimizin geceleri gündüzden daha özgür olduğunu, çünkü bedenimize ve organlarımıza ayak uydurmak zorunda kalmadığını düşünmüştür. Ancak bedenimiz dinlenirken yüce âlemle ilişki kurabiliriz. Günlük, olağan çevremizden daha gerçek bir evrene açılan düşler vahiy gibi görülmüştür. Gün boyu üstleri örtülü olan bu düşler, önceden belirlenen mantıklı ve düzenli anlatımdan kurtulur ve böylelikle hem gizeme hem de mucizeye ererler. Düşler bize daha farklı, uyanıkkenkine göre daha simgesel, daha az ussal ve bilmeye dayalı olmayan bir yaşam anlayışı sunar. Macrobius antik dünyada çok yaygın bir anlayıştan söz eder; buna göre, doğanın üstüne örtülmüş bir tül insanı hakikatten ayırır; bu tül ancak bazen, uykudayken kalkar. Helenistik Dönem Yahudilerinden ve MS I. yüzyılın akılcı düşünürlerinden olan Flavius Josephus, uykuda "bedenin engellemesinden kurtulup, mükemmel bir bağımsızlıkla, en güzel huzuru yaşayan ruh, Tanrı'yla konuşur, evrene bir göz atar ve olacak birçok şeyi önceden görür"[17] diyerek bu özgürleşmenin hoş bir örneğini sunar.

Ruhun geceleyin özgürleşmesi çok eskilerden beri kullanılan şiirsel bir klişedir. Cicero, *Scipio's Dream* [Scipio'nun Düşü] adlı kısa yapıtında, Romalı general Scipio Aemilianus'un bir düşünde dünyadan uçup gezegenler sistemini incelediğini tasavvur eder. Sayısız ortaçağ masalında Hazreti Meryem'in ya da bir azizin, kendi-

17. *History of the Jewish War against Romans*, VII, 349.

ni dine adamışların ruhunu başka bir yere götürüşü ve ruhların orada başardığı çok büyük görevler ya da tanık oldukları Tanrı mucizeleri anlatılır. Hugo *Les Travailleurs de la Mer*'de [Deniz İşçileri], uyuyan fanilerin göğün görünmez sakinlerine katılacağına ve uyandıktan sonra belli belirsiz hatırlanan gölgeler sanki gerçek varlıklarmış gibi bu gölgelerle oynayacağına inanan bir karakter betimler. Uyuyan bedenlerinden kurtulan ruhlar, yazarın Pireneler'e yaptığı yolculuk sırasında düşlediği –ve taslağını yaptığı– gizemli yerlere gider. Bilimsel psikolojinin kurucularından olan William James evreni, Doğa ve, ancak düşlerde ulaşılabilecek, "varoluşun gerçek bir bölgesi olan, ruhani bir dünya"[18] olmak üzere ikiye ayırır. Sanayi öncesi toplumlarda genellikle, geceleri somutlaşan ve kendilerini düşlerde gösteren ruhların gerçekten var olduğuna inanılırdı. XIX. yüzyılın sonunda, Algonquin'ce konuşan bir Amerika Kızılderili kabilesi olan Ojibwalar, varlıkları insanlar ve insan olmayanlar olarak ikiye ayırırdı ve insan olmayan varlıkların kendilerini düşlerde, bilinen yaşayan varlıklar gibi gösterdiğine inanırlardı.[19] Günümüzde bile Sibiryalıların inancına göre, bazen bir hafta sürebilen bir "düş" sırasında, geleceğin şamanının "bedeni" parçalara ayrılır: Şamanın organları çıkar, yerine yenileri gelir.

Şimdi bu inançların hayal gücüne dayalı tarafını bir kenara bırakalım; geriye kalansa, insanlarda bedenle ruhun birbiriyle nasıl birleştiği yolunda, ontolojik bir sorudur. Ne bir mistik ne de şair olan İbni Sina bu sorunun özüne inerek, uykuyu, bilmeye dayalı yetilerimizin engellenmesi diye niteler. Mantık bulanırken, imgelemin görsel yetileri özgürce serpilir. Bu da, düş teorilerinin çoğu gibi, sadece bir tahminden ibarettir elbette. Bizim niyetimiz bu görüşün doğruluğuna ya da yanlışlığına karar vermek değil, farklı düşünürler tarafından aynı kararlılıkla savunulan şeyleri hatırlamaktır: Bazıları uyku sırasında benliğimizin kötü içgüdülere teslim olduğuna inanır, bazılarıysa benliğimizin bedenin zorbalığından kurtulduğuna.

18. *Principles of Psychology*, II, Londra, 1890, s. 294.
19. Jackson Steward Lincoln, *The Dream in Primitive Cultures*, Londra, 1935.

Resim V: Victor Hugo, *Cauterets'te Bir Düş,* 1843.

D. BİR TANRI MI, YOKSA İMGELEMİMİZ Mİ?

Geceleri, maddi bağlardan kurtularak uykuda yaşadıklarımızın salt fiziksel nitelikte bir şey mi, yoksa insanın yaratıcı yetilerinin özgürleşmesi mi olduğu hiçbir zaman kesin olarak bilinememiştir. Düşlerde bir mesaj var mı? Eğer varsa nerden bileceğiz bunu kimin gönderdiğini: Bedenimiz mi? Zihnimiz mi? Dış bir kaynak mı yoksa? Freud, kendi sisteminin yeniliğini duyurmak hevesiyle, kendisinden önce düşlerin bir tanrıdan gönderilen, gelecekle ilgili mesajlar sanıldığını, oysa psikanalizin onları geçmişteki travmaların açığa çıkarılmasına yardımcı olabilecek zihinsel yaratılar olarak gördüğünü savundu. Freud'un yarattığı etki öylesine büyüktür ki, sayısız akademisyen ister istemez onaylar bu sözleri. Örneğin "düşlerin tanrılardan gelen mesajlar olduğundan hiç kimsenin kuşku duyma-

dığı, antik metinlerde nakledilen sayısız düşten gayet açıkça anlaşılmaktadır"[20] diye yazanlar vardır. Aslında, düşler hakkında böyle dolaysız ve tektip bir anlayış hiçbir zaman olmamıştır.

Antik dünyada, düşlerin tanrılardan geldiğinden kuşku duyan çok insan vardı. Görüşünde yalnız olmayan Aristoteles, tanrılar tarafından yaratılmış doğanın bir görünüşü olan düşün, tanrısal kökenli olduğunu kabul ediyordu ama herhangi bir amacının olduğu ve bir tanrıdan geldiği kanısında değildi. Tanrıların nasıl olup da insanlara mesaj gönderme gereğini duyabileceğini ve kendilerini anlayabilecek kişilere tavsiyelerde bulunmakla yetinmek daha akıllıca olduğu halde, sıradan insanlarla neden iletişim kuracağını aklı almıyordu. Düşte görünen olayların sonradan gerçek olabileceğini kabul ediyordu. Ama, diyordu, biz bir eylemde bulunmayı planlıyorsak o konuyu öylesine derin derin düşünürüz ki, "düş onun yolunu açar." Cicero daha da ileri gider. Onun *De Divinatio* [Kehanet Üzerine] adlı kısa metni, düşün tanrılardan bir haber getirebileceğini savunanlar için yazılmış bir hicivdir; çünkü tanrılar, eğer verecek bir öğütleri varsa bunu açıkça, gece gördüğümüz bulanık imgelerden çok daha net işaretlerle verebilirler. Hatta ortaçağda bile bazen, düşlerin kişinin kendisinden gelen "içsel" mesajlar olduğu öne sürülmüştür ama, bu söylemlerin kaynağı hakkında bir uzlaşmaya varılamamıştır. Gece üretilen düşler hakkındaki bu farklı düşüncelerin ilginç bir örneği de XIII. yüzyılda bulunabilir; o dönemde ele alınan, Hippokrates'in MÖ IV. yüzyıl ortalarında yazdığı tıbbi yazılar düş görme işleminin tamamen fizyolojik ve bedensel bir açıklamasını sunuyordu. Düşlerin *sadece* doğal kaynağa bağlanması 1277 yılının Paris'inde kınanıyordu ama teologlar, hem gerçek hem sahte, hem dünyevi hem tanrısal olabilecek düşün belirsizliği hakkında tartışmaya devam ediyorlardı.

Düşler hakkındaki sert tartışmalardan bir anlam çıkarmamız gerekirse, geçmişte birçok kişinin tek bir yoruma bağlı kalma konusunda pek emin olmadığını bilmeliyiz. *Herodotos Tarihi*'nde,[21] tra-

20. Carl Alfred Meier, "The Dream In Ancient Greece", *The Dream and Human Societies* içinde, ed. G. E. von Grunebaum ve Roger Caillois, Berkeley ve Los Angeles, 1966, s. 304.

21. I, 34; I, 107-8; III, 30; III, 124-5. Bütün bu kötü kehanetlerin barbarlar hakkında olduğu, yani Yunanlılar hakkında olmadığı yazıyor.

jik bir olayı önceden bildiren dört düş aktarılır. Herodotos'un anlattığı bir düş daha vardır; bu düşü gören kişi, yani MÖ V. yüzyılda Yunan adası Samos'u fethedip yağmalayan Pers komutan, öylesine korkmuştur ki, adaya verdiği zararı hemen telafi etmiştir.[22] Bu nedenle, Yunanlı tarihçinin düşün geleceği önceden gösterme gücüne inandığı sonucuna varası geliyor insanın. Ama bu konuda daha önceki bütün anekdotların kısaca aktarılmış olmasına karşın, onun çok daha uzun bir metninde gayet belirgin bir kararsızlık göze çarpar.[23] MÖ 480 yılında Pers kralı Serhas'ın amcası Artabanus, yeğenine Yunanlılara saldırmamasını öğütler. Ama Kral, kendini saldırmaya teşvik eden iki düş görmüştür. Artabanus onu uyarır: "Yani sen, seni bu seferi yapma fikrinden vazgeçmekten men eden bir tanrının gönderdiği bir düşün, senin peşini bırakmadığını söylüyorsun... Ama düşlerimizde kafamızda dolanıp duran zuhurların çoğu gündüzün düşünceleridir; ve son günlerde kafamız bu sefer konusunda çok ciddi bir şekilde meşguldü." Burada Artabanus Aristoteles'in görüşünden yanadır. Serhas Artabanus'u, onun yatağında, onun giysilerini giyerek uyumaya ikna eder; Artabanus da aynı düşü görünce seferi yapmaya ikna olur ve sefer bir faciayla sonlanır. Herodotos'un hikâyesi çok farklı şekillerde anlaşılabilir; örneğin, Artabanus'un korkusu yahut bıkkınlığı, kraliyet tacını takanların körlüğü, Yunan tanrılarının yaptığı bir oyun gibi farklı çıkarsamalar yapılabilir. Ama bir şey gayet açıktır: Yunanlı tarihçiye göre, akıllı kişiler, nasıl yorumlayacaklarını bilmedikleri düşlere inanmamalıdır.

Belirsizlikleri yüzünden, düşlerin yanlış anlaşılması yahut çarpıtılması mümkündür; insanların çok eskilerden beri, anlamı şüpheli, hatta kötü düşleri kendi lehlerine çevirmeye çalıştıklarını gösteren sayısız örnek vardır. MÖ III. yüzyıldan kalma bir Babil ilahisinde şöyle der: "Bir düş gönder bana da, hayırlı bir düş görebileyim. Gördüğüm düş hayırlı olsun. Gördüğüm düş gerçek olsun. Gördüğüm düş hayır olsun."[24] Romalı yazar Genç Plinius, gördüğü

22. III, 149.
23. VII, 14-18.
24. Leo Oppenheim, *The Interpretation of Dreams in the Ancient Near East*, Philadelphia, 1956, s. 260.

kötü bir düşten korkan arkadaşı Suetonius'a yazdığı mektupta, düşlerin tersinin de çıkabileceğini, yani her bir vakada düşün anlamının kendisinin mi yoksa tersinin mi kehanet edildiği hakkında kafa yormak gerektiğini söylemişti. Düşlerin anlamı konusundaki bu zekice oyunun tipik bir örneği de, Sofokles'in *Oedipus Rex* [Oedipus] (MÖ 420'ler) adlı yapıtındadır. Sürekli aynı düşü görüp duran bir kadın, Apollon'a dua eder: "Benim için hayırlı bir haberse, tecelli ettir onu; ama kötüyse, düşmanlarımın başına" (645. satır).

Bu konuda, ikiyüzlülükten yahut imanın yetersizliğinden söz edebilir miyiz? Aklı başında bir düşünür olan Kyrene'li Synesius bunun neden söz konusu olamayacağını açıklamıştı. "Doğru" bir açıklama sisteminin olamayacağını, çünkü insanların doğasının farklı olduğunu hatırlattı; "herkes kendini bir sanat malzemesi gibi kullanmalı. Bırakalım insanlar içine girdikleri olayları ve bu olaylara öncülük eden zuhurların niteliğini hafızalarına yazsınlar."[25] Buna ilaveten, kehanetin ciddiye alınması gerekir, diye ekledi, "çünkü o bizim içimizden gelir, içimizdedir ve her birimizin ruhunun kendine has servetidir."[26] İmgelem, aklın ötesine geçtiğinde, insanların daha yüce gerçeklerle temasa geçmesine, örneğin tanrıların öğütlerini algılamalarına yardımcı olur.

Düşler asla yalan söylemez, diyordu Synesius. Ama yeterince eğitilmemişlerin ya da düşlerini yorumlamak istemeyenlerin onları yanlış anlaması mümkündür. Bu da çok zararlı bir şey değildir: Umut insanın doğasında var olduğundan, yaşamla mücadeleyi sürdürebilmek için insanların iyi bir gelecek ummaya gereksinimi vardır. Birçok Yunanlı, hasta ya da yatalak insanların geceleri bir tanrıyı ya da tanrıların bir habercisini gördüklerine ve bazen iyileştiklerine inanırdı. Synesius bir tanrının bu işe karışması konusunda görüş belirtmemiştir ve böyle bir ihtiyatlı davranışa şaşmamak gerekir. İnsanlar çok eski zamanlardan bugüne dek, düşlerin tedavi edici gücüne inanmıştır, bu inanç bazı ülkelerde hâlâ sürmektedir. "Halk inanışı" diye nitelenir bu sık sık. "Halk" sözcüğü, çok sayıda kişinin paylaştığı bir şeyi kastediyorsa doğrudur, fakat eğitimsiz

25. "On Dreams", § 12.
26. A.g.y., § 3.

insanlarla sınırlıysa doğru değildir. Her toplumsal katmandan insan, düşler aracılığıyla tanrısal yardım almaya heveslenmiştir. MÖ VII. yüzyılda yazılmış *The Miracles of Artemios*,[27] Bizans'ta Vaftizci Yahya kilisesinde uyuyup da Aziz Artemios tarafından gönderilen bir düşü gören kırk beş kişinin adını sıralar. Bunların on dördü rahiplerden, zaman zaman imparatorun yakınında bulunmuş ileri gelen kişilerden, armatörlerden, banker ya da zengin tüccarlardan oluşmaktadır.

Tamamen insandan gelen düşlerin yanı sıra, insana "dışarıdan" –bir gönderici, bazı tavsiyelerde bulunan bir tanrı, ya da birtakım uyarılarda bulunan "ruhlar" tarafından– gönderilen düşlerin varlığı fikri çok uzun zamandır yaygındır ve kabul görmüştür. XVII. yüzyılda Amerika Kızılderili kabilelerinin arasında yaşayan ve onları yakından gözlemleyen Cizvit misyonerlerine göre, bugün Ontario denen yerde eskiden yaşamış olan beş ulustan biri Senecalardı ve düşlerine çok büyük önem verirlerdi. Bunlar, yerine getirilmesi gereken gizli arzuların ifadesi olarak bireysel düşler görürlerdi, çünkü bunların bastırılması ruhsal ve fiziksel hastalıklara yol açar, hatta ölümle bile sonuçlanabilirdi. Diğer düşler doğaüstü varlıklar tarafından yaratılırdı ve tüm toplum için bir öğüt ya da bir uyarı niteliğinde olurlardı.

İnancın esas olduğu bir toplumda hemen hemen herkesin geceleri kendilerine mesajlar geleceğini düşünmesini anlamak zor değil. Kitabı Mukaddes'i ya da Kuran'ı yorumlamış ve bugün hâlâ yorumlayan, gerçekten inanmış kişilere göre, bu konuda hiçbir şüphe söz konusu değildir. Kuran'da (xıı. sure), Yusuf'un babası, düşler bazen anlaşılmaz gibi görünse de, gerektiğinde bunların yorumunu Allah'ın indireceğini söyler. Muhammed'in Mekke şehrine karşı ilk zaferi, Allah'ın peygamberi kandırdığı bir düşten sonra kazanılmıştır, çünkü Kuran'a göre (vıı. sure) bu, Allah'ın, peygamberi savaşmaya ikna etmek için başvurduğu güzel bir hiledir.

Ama düşleri yorumlamanın ortaya koyduğu iki soru daha vardır. Birincisi, en azından dini bütün kişiler için basittir (ve bugün üçte

27. Virgil S. Crisafulli ve John W. Nesbitt, *The Miracles of St Artemios*, Leiden ve New York, 1997.

ikimizin, dinin hâlâ büyük bir güç olduğu yerlerde yaşıyor olduğumuzu hatırlamakta yarar var tabii): Bir düşün doğal kökenli mi, yoksa bir Tanrı tarafından mı gönderilmiş olduğuna nasıl karar verilecek? Diğer sorunsa çok daha karmaşıktır: Umutlarından vazgeçmek istemeyen müminlerin baskısını bir kenara koyarsak, dini yetkililerin düşlerin Tanrı'dan geldiğini neden kabul ettiklerini nasıl açıklayacağız? Örneğin, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda çok yaygın olan Müslüman düş kitaplarında, düşleri insanların içsel mizacına bağlayanların ancak "kâfirler" olduğunun vurgulanması ve böylece, düşlerin tanrısal kökeninin bir iman öğesi haline getirilmesi nedendir?

İnsanın içinden kaynaklanan düşlerin dışardan bir esinle gelenlerden nasıl ayırt edileceği hiçbir zaman net değildi ve kötü cinlerin insanların beynine kirli imgeleri sokma olasılığı bu meseleyi karıştırıyordu. Aziz Thomas Aquinas, uyanık insanların Şeytan'ın baştan çıkarma girişimine karşı direnecek mantığa sahip olduğu, fakat geceleri mantık askıya alındığında, ezeli düşmanın baştan çıkarıcı resimler gösterme ve kişinin imgelemini tahrik etme olanağını bulacağı ve böylece, yoldan saptırılan kişinin günaha razı olacağı yolundaki klasik görüşü savunuyordu.[28] Bu nedenle, bu konuda basiret çok önemliydi: Bütün dinler bu konuda mutlak ölçütler sunmaya çalışmıştır ve bunların hepsi de eninde sonunda, sadece "sağlıklı" düşlerin Tanrı'dan gelebileceği fikrine indirgenebilir. Babil *Talmud*'una göre (MÖ V. yüzyıl başları), bir nehrin, bir kuşun ya da bir kavanozun görüldüğü düşler mutlu düşlerdi – bunların hepsi yıkıcı güçlerden üstündü. Hıristiyan metinleri, kutsal sayılacak şeyleri gayet ayrıntılı bir şekilde sıralıyordu. Yukarıda değindiğim Müslüman düş kitaplarında düşler üçe ayrılıyordu: Bunların ilki nefsin içinden kaynaklanıyordu ve yemek ya da seks gibi maddi arzular tarafından uyandırılıyordu; ikincisi Şeytan tarafından gönderilenlerdi; üçüncülerse Allah'tan gelenlerdi ve bunları tanıması kolaydı, çünkü bunlar huzurlu düşlerdi ve sadece güzel, saygın olayları gösterirlerdi.

Kesin bir ayrım ortaya koymanın olanaksızlığı gayet açık oldu-

28. *Summa theologiae*, II, a, § 174.

ğu halde, düşlere boşvermenin daha doğru olduğunu savunan teolog pek yoktur. Burada, tektanrılı dinleri diğer kültlerden ayıran, ayrıcalıklı bir araç buluruz: Tektanrılı dinler der ki, bir öteki dünya var, ama gece gönderilen mesajlar olmasa biz o dünyayla nasıl temas kurabiliriz? Aziz Thomas Aquinas, meleklerin geceleri, uyuyanlara öğütler ve nimetler vereceğini söylemişti.[29] İbni Sina, büyük İslam ulemaları tarafından savunulan bir teoriden (kendi kişisel görüşünü belirtmeksizin) söz etmişti. Onlara göre, düşte görünen imgeler hayali değil gerçekti; bunlar "öteki duyuyla" algılanırdı ve öznenin dışında bir varlığa sahipti. İbni Sina, ölümden sonraki yaşamın niteliğiyle ilgileniyordu: Manevi yönden yücelmiş ruhlar o zaman aydınlanırken, daha az inananlar ve günahkârlar ne olacaktı? Güzel ya da korkunç düşler, maneviyatı yücelenleri büyük zevklerin, ötekileriyse fiziksel acıların beklediğini göstermeyi mümkün kılıyordu.

İçinden çıkılmaz sorular düşler hakkındaki düşüncelerin o kadar önemli bir kısmını oluşturuyor ki, bunları biraz uzun uzadıya araştırmayı gerekli buldum. Ama söylenen şeyler, bunların artık geçmişte kalmış düşünceler olduğu ve düş konusundaki bilimsel çalışmaların gelişiyle kaybolduğu şeklinde, yanlış bir izlenim verebilir. Bu bir hata olur. Psikanaliz genellikle, baş temsilcisi Freud'la özdeşleştirilir. Ama psikanalizin önde gelen bir figürü de Carl Jung'tur ve onun etkisi İsviçre ve Doğu Avrupa tıp çevrelerinde hâlâ güçlüdür. Jung ilk önceleri Freud'un çömeziydi fakat sonradan ondan ayrıldı ve Freud'un cinselliğin önemini çok abarttığını ve simgelerin ezelden beri süregelen önemini kavrayamadığını söyledi. Jung insanların bilinçli yönleriyle, bağımsız bir güç arasında ikiye bölünmüş olduğunu düşünüyordu. Bilinç onu görmezden gelse de, bağımsız güç benliğin hissedebilen ve harekete geçebilen, ayrılmaz bir parçasıydı. Freud'un aksine Jung, içimizdeki gücü, yaşamımızda ve karar vermemizde bilincimiz kadar önemli, zengin ve çeşitli bir itki diye nitelendiriyordu. Onun görüşünce, içsel egomuz uyku sırasında kendini gösterirdi ve düşler onun etkinliğini yansıtırdı. Bu düşlerin bazıları kişiseldi ve biyolojik tepkilerden ya da

29. *A.g.y* II, a, § 95.

günlük düşüncelerden kaynaklanırdı. Diğerleriyse, anlaşılmaz gibi görünürdü ve bunlar "arketipik" düşler, insanlığın ortak sorunlarının yer aldığı evrensel örnekler, insanlar tarafından binlerce yıldır şekillendirilegelmiş "kolektif simgelemelerdi". Bunlar, ortak, kalıcı ve değiştirilemeyen, "çok çok eski olup, bireysel olmayan" bir ruhun parçalarıydı. "Düşler konusunda naif olamayız. Onlar tam anlamıyla insani olmayan, daha ziyade doğanın nefesi olan bir ruhtan kaynaklanır."[30] İnsanlar güç bir sorunla karşılaştıklarında, bilmedikleri, fakat bilinçaltlarında saklanmış arketipler bu sorunu çözmek için yeniden kullanıma sokulur. Arketipik bir düşün ne olduğunu anlamak bazen zor gibi görünür. Bu konuda güzel bir örnek George Perec'in çıkarılabilen kafatası fantezisidir belki de: "*Başparmaklarımın tırnaklarını kemiğin kenarlarına sürmemle birlikte, pek fazla bastırmama gerek kalmadan (bir saat kapağı ya da radyomun pil bölmesinin kapağı gibi) açılıverip yere yuvarlanıyor. Beynimin korteksini görüyorum. Kemiğimi alıp yerine koyuyorum.*"[31] Bu düş Perec'e hiç kimsenin göremeyeceği bir şeyi göstermiştir. Bu, Perec'in içsel benliğinin, insanlar arasında evrensel olduğu için erişilebilir hale gelen, bilinçsiz, istemdışı bir görüntüsüdür. Bu Jung tablosunda, düşlerin büyük bir kısmının kaynağı bireysel değil, kolektiftir.

E. HİÇ BİTMEYEN BİR MUAMMA

Bu bölümde antik metinlerden, modern yazılara göre çok daha sık söz ettim. XIX. yüzyılın ortalarından beri, düşlerin keşfedildiği yüzlerce kitap dururken Kuran'dan, İncil'den, Platon'dan ve Aristoteles'ten söz etmek de niye? Çünkü, hastanelerde ve üniversitelerde yapılmış sayısız araştırmaya karşın, bir araya toplanabilen, tutarlı bir düş teorisi yok henüz elimizde. Atalarımızın dört bin yıl ön-

30. Jung'un rüyalar hakkındaki görüşlerinin (İngilizce'ye çevrilmiş) özeti *The Structure and Dynamics of the Psyche* (*The Collected Works of C. G. Jung*, VII, içinde, ed. R. F. C. Hull, Princeton, NJ, 1960) ve *Man and His Symbols* içinde, Londra, 1964.

31. George Perec, *La boutique obscure*, Paris, 1973, s. 64.

ce –belki daha da önce– karşılaştığı sorunlarla karşı karşıyayız hâlâ.

İnsanların eşzamanlı olarak ya da birbirlerini takiben yaptıkları düş yorumları, dışsal veya içsel, iyimser yahut karamsar, bütünlük arz eden ya da birbirinden kopuk yorumlardır. Dünyanın birçok yerinde[32] hâlâ çok rağbet gören rüya tabiri kitapları, düşlere doğaüstü güçlerin müdahalesini öne çıkaran dinsel açıklamalarla da; gerek içimizdeki (bilinçdışı ve bilinçli aklımızdan daha derin, hatta kimi zaman daha büyük) bir güçten, gerek nörofizyolojik fenomenlerden söz eden çağdaş sistemlerle de pek uyuşmayan yorumlar sunar. Düşler bizim başkalarına gösterdiğimiz dış yüzümüzün arkasında gizlenmiş, utanç verici bir yanımızı mı açığa vuruyor? Bireylerin en derindeki benliğini mi yansıtıyor? Yoksa uyku, duyusal uyaranların eksilmesinden ibarettir de, rüyaların, büyüleyici olmalarına karşın, bize kendimize dair söyleyecekleri hiçbir şey yok mudur?

Birbirinden farklı bir sürü yanıtla karşılaştık. Basit verilerden yola çıkan bu şemalar felsefi varsayımlara göre gelişiyor ve hiçbiri de her şeyi bir araya getirecek, tartışmasız bir çözümleme sistemine varamıyor. Bunun nedeni sadece, insan aklının işleyiş tarzını hâlâ kavrayamamış olmamız değil; daha büyük olasılıkla, fiziksel, yani gözlenmesi kolay olan şeylerle, zihinsel, yani anlatılamaz şeyler arasındaki yakın ilişkinin de düşlerle ilgili olmasıdır. Doktorlar ve psikiyatrlar doğruluğu kanıtlanamaz ifadelere güvenmek zorunda, çünkü düşleri incelemek için elimizdeki tek malzeme düş anlatımlarıdır. Bu anlatımlar tamamen kendiliğinden midir? Toplum tarafından konmuş bazı kuralları mı izlerler yoksa?

32. Rüya tabiri kitapları Akdeniz ülkelerinde, Afrika'da ve Güney Amerika'da çok okunmakta, eğitimli kişiler tarafından bile satın alınmaktadır – ama tabii ki bu, onlara tümüyle güvenildiği anlamına gelmez.

III

Düş söylemleri: Bir retorik denemesi

Bir düşün ana hatlarını anlatmak insana zor gibi görünmez. Bizim normal düş yaşantımız, doğrudan "görmek" ya da "işitmek"tir. Hafızamız çok kısa ömürlü olduğundan, düşümüzü sadece kendi kendimize anlatmak bile istiyor olsak, uyanır uyanmaz belleğimizi toparlamak ve hatırladıklarımızı yazmak zorundayız. Daha sonra da düşümüzü, sözlü ya da yazılı anlatımımızda bıraktığı izler sayesinde çözümlemek ve başkalarına anlatmak olanağı buluruz.

Söylendiği kadar kolay bir şey mi bu? Yazacak kişinin yazma yeteneğine göre, metnin anlatımının net ya da muğlak olması gibi bir fark ortaya çıkabilirse de, bunu bir kenara bırakalım. İşte size gayet basit bir düş imgesi: "*Bir taşıt – bir otobüs muhtemelen, her*

şey siyah, hiç kimse görünmüyor." Burada baskın izlenim siyahlıktır, korkutucu bir şey değil, sadece bir duyu. Vurgulanacak olan ne? "Ortamın" tuhaflığı mı (*her şey siyah*), yoksa yerin değil de bir duyunun ifade edilmesi mi? Ya da düşün bir kitle ulaşım aracıyla başladığı kanısı mı? Düşlerde kendisini gösteren, anlatılabilir olan ama yine de sözcüklerle ifade edilemeyen şeyler vardır. *Artemios'un Mucizeleri*, yani daha önce söz edilen istihare düşleri derlemesi, Bizans'taki Vaftizci Yahya kilisesinde uykuya yatmış kişilerin kafasını kurcalayan şeyleri çok canlı bir şekilde betimler. Bir varlık, birisi vardır. Aziz midir bu? Sabah hepsinin kafası karışıktır; "düşlerini gözden geçirip gördüklerinin tamamen hayal ürünü olduğu kanısına varırlar." Geceleyin ne "olduğuna" karar vermek pek kolay değildir. Birçok olasılıkla karşı karşıya kalırız ve herhangi bir noktayı vurgulamak mı yoksa o konuyu üstü kapalı bırakmak mı gerektiğini bilemeyiz. Aslında, zihinde uyanan birçok şey konusunda çok büyük bir kararsızlık vardır. "*Londra' dayım, uzak bir semtte. Tanımadığım insanlar var yanımda, belki turist bunlar, bir eczanede dolaşıp duruyorum. Başka bir grupla karşılaşıyorum. Çok kararsız bir duygu – onları tanıyorum, belki de arkadaşlarım bunlar. İçlerinden biri kesinlikle Jack, ama çok farklı görünüyor, bu adamı tanıyamıyorum, fakat onun Jack olduğuna inanıyorum.*"

Şimdi de siyahlı ve otobüslü düşe devam edelim. "*Bir yazı, okuyorum – yahut okuduğum izlenimine kapılıyorum: 'Donnogan Kalesi'.*" Görülen, işitilen, sadece düşünülen yahut belli belirsiz algılanan şeyler konusunda kararsızlığa çok sık rastlanır. Bu durum, önde gelen iki gözlemcinin, Freud'un ve Viktorya Dönemi sanat eleştirisi ustası John Ruskin'in anlatımlarında da tekrar tekrar karşımıza çıkar. Freud sık sık şöyle yazmıştır: "Kadın dedi ki (söylenen belirli bir söz yoktu) ..." Ruskin'se *Diaries*[1] adlı yapıtında (Ruskin en azından yüz yirmi beş düşü kaydetmiştir), birisinin bir şey söylediğini ifade eder. Bir cümle hatırlar ama belki de sadece birkaç anlaşılır sözcük vardır içinde. Bir seferinde bir müzik parça-

1. Derleyenler J. Evans ve J. H. Whitehouse, Oxford, 1957-9, 3 cilt. Burada söz edilen düşler için 27 Kasım 1868, 16 Ekim 1869, 7 Kasım 1873 ve 7 Aralık 1874'e bakınız.

sı "duyar": Melodi güzeldir ama yine de düş acı vericidir. Sabah olunca, hissedilen bir duygu kalır geriye genellikle sadece. "Gördüğüm en tuhaf ve en başarılı", fakat anlatılması en zor düştü. "Uyuduğumda, sıradan ama fena da olmayan bir düş gördüm, fakat unuttum." Uyuyan kişide çok güçlü bir etki oluşmuştur fakat anlatılabilecek bir şey yoktur. Yine dikkatli bir düş gözlemcisi olan Avusturyalı yazar Robert Musil, romanlarından biri olan *Tonka*'da, "canlı renklere boyanmış, alçak damlı bir oda gibi ılık" düşler görür. Düşlerimizin bir kısmına tedirgin edici izlenimler, ışık patlamaları, renkli şekiller, işitilmez sesler, fısıltılar katılır. Odilon Redon'un çizdiği uyuyan adam, bir düşte uçuşup giden, görünmesiyle kaybolması bir, yakalanmaz görüntüleri çağrıştıran çiçeklerle çevrilidir (Bkz. Resim VI). Bazı gözlemciler ifade edilemeyen şeylerin peşindedir ve kelimelerle söylenemeyen (sözsüz sesler yoluyla aktarılması muhtemel) birtakım olayların olduğunu düşünürler. Yorumcular, Kuran'daki[2] "Elif, Lâm, Mîm" türünden bazı ayetler karşısında daima şaşırır. Muhammed uyku sırasında, ancak ses yansımalarıyla ifade edilebilecek garip tınılı telaffuzlar algılamıştır.

Bu tür zuhurların özel bir anlamı yoktur, hatta ima edilen hiçbir anlam yoktur bunlarda; tutarlı bir şekilde kelimeye dökülemezler. Burada önemli olan daha ziyade ritim, kinetik efektler, duygusal içeriktir ama, düş anlatacak kişiler bu salt öznel duyumları formüle etmekte zorlanır. "Yani, yorgun olduğumda, bu yüzden midir bilmiyorum, acayip düşler görüyorum genellikle. Örneğin uzun bir şekil görüyorum sık sık; soğuk, kırmızı ya da sarı bir aleve benziyor, etrafıma dolanıyor. Ve bütün gece boyu sürüyor bu. İnanılır gibi değil. Korktuğumu hissetmiyorum da, sarsılıyorum daha ziyade."

Bu tür durumlarda, kulağa garip gelen, ama düşte geçen fiziksel hareketleri çağrıştıracak bir olaylar zinciri oluşturmak için bazı somut öğelerin, bir karakterin, bir yerin anlatıma katılması cazip gelir: "*Karanlık bir odanın ortasında havlayan bir köpek vardı, korkunç görünüyordu. Öyle korktum ki hemen geri döndüm, ama yerde değil, duvarda, tavana doğru, sanki lunaparktaki hız trenine bin-*

2. 2, 7, 9. sureler.

Resim VI. Odilon Redon, *Gözleri Kapalı, Çiçeklerle Çevrili Bir Adam Büstü*, tarihi belli değil.

mişim gibi, son hızla." Yahut daha az iç kapatıcı bir şekilde: "Düşlerimde dans ettiğimi bilirim ama ne kendimi ne de diğer kişileri görürüm. Hiçbir görüntü olmaz. Bu sanki, bizi alıp götüren bir girdap gibidir ve ben orada değilimdir – ama benimle birlikte dans eden herkesin oluşturduğu bir girdap vardır." Bazı duyumlar, ne kadar kuvvetle hissedilmiş olsalar da, deyim yerindeyse, anlamsızdır ama, bunların bir anlam taşımaya yönelik olarak ortaya çıktıklarının farkındayızdır.

Karanlığı ve bir taşıtı konu alan ilk düşümüz devam ediyor. "*Oturun. Bana oturmamı söyleyen bir müfettişti herhalde. Araçtan indim.*" İmgeler birbirinin ardı sıra, rasgele gelir, yerler ve karakterler birdenbire değişiverir. Düşünü mümkün olduğunca hatırlamaya çalışan anlatıcı, hikâyesini düzenlemek ve bir yapı kazandırmak isteyecektir. Bağlaçlar, aslında birbiriyle pek ilgileri bulunmayan izlenimlerin bir araya getirilmesine yardımcı olur. "*Kendimi Mark Sokağı'nda buluyorum (yoksa Wardour Caddesi miydi? Ya da Queen Anne Caddesi mi?). Geçiyorum arka odadan oturma odasına. Orada Jane var (yoksa Pat mı?). Yerde tavuklar. Üç tane, veya daha fazla. Birisini alıp kapıdan dışarı atıyorum – ama kapı falan yok, bütün ev parça parça oluyor, alt katta oturan adamı görüyorum, ateş yakıyor.*" Bu düşte olduğu gibi, birbirinden farklı anlar ya da farklı imge dizileri varsa, anlatan kişi onları tutarlı bir öyküye dönüştürmeye çalışır. Sokaktan evin içine "sıçrama", üstü kapalı bir "geçiyorum" lafıyla gizlenmiştir. Bu geçiş sokaktan eve mi, yoksa bir odadan diğerine mi? "*Ama kapı falan yok*" lafı, birbiriyle tamamen ilgisiz sayılabilecek iki farklı imgeyi (yani tavukları ve parçalanan evi) birbirine bağlar.

Mesajların aktarılmasında toplumsal iletişim gözetilir. Düşündüklerimizin başkalarına ulaşabilmesi için onları düzenlememiz gerekir. Söylediğimiz şeylerin anlaşılabilirliği, konuşmamızın yanlış anlaşılma tehlikesini azaltan ama düşündüklerimizi belli bir hizaya sokup anlam yönünden güçsüzleştiren kalıplara göre düzenlenmesine bağlıdır. Her düş anlatımı bir dil denemesidir; düşü gören kişinin bu denemeye damgasını vuran bir anlatım tarzı vardır. Eğer anlatıcı kişi, dinleyicilerine bir mesaj vermek yahut onlar üze-

rinde güçlü bir etki yaratmak istiyorsa, dolaysız, çok stilize bir dil kullanır. Örneğin, Quaker* mezhebi üyelerinden olan ve XVII. yüzyılda yaşamış George Fox, dinleyicilerini hayrete düşürmeye meraklıydı ve kısa, çok etkili cümleler kurardı: "Düşümde, beni yok etmek için üstüme saldıran, yabani tavşan ya da taya benzer, korkunç bir yaratık gördüm; fakat onu yendim."[3] Böyle bir anlatım, "minimumlar kuralı"na dayalıdır. Bu anlatımda sadece, kulağa ne kadar saçma gelse de, Fox'un çok önemli gördüğü şeylerin söylenmesi amaçlanmıştır. Anlatıcı, hikâyeyi bir araya getirmek için, kapsamlı, çok ayrıntılı bir öykü sunma eğilimine karşı koymuştur. Öte yandan, (Freud, Jung gibi) bazı anlatıcılar öylesine dikkatlidir ya da kendi gördüklerine o kadar büyük önem verirler ki, hiçbir ayrıntıyı atlamazlar.

Düş anlatıları, bir cümleyle nelerin ifade edilebileceği ya da sözle nelerin ifade edilemeyeceği gibi çok önemli bir soruyu da koyar önümüze. Düş anlatımları kendi "türünü" [genre] yaratamaz, çünkü biçimsel kurallara uymazlar. Uzun da olabilirler, kısa ve öz de. Zamanın geçişiyle yapıları değişir, ayrıntılar unutulur, bazı şeyler yer değiştirir yahut abartılır, yeni parçalar eklenir. Kısacası, bu anlatılara güvenilmez; düzgün cümleler halinde aktarılamayacak her şeyi yok eder ve düşte görülen şey hakkında yüzeysel bir izlenim verirler sadece. Kyreneli Synesius der ki: "Düşlerimizde aynı anda hem fethederiz, hem yürürüz, hem de uçarız. İmgelemimiz bunların hepsini becerir. Ama bunu karşılayacak sözsel ifadeyi nasıl bulacağız?" Neden çoğu kişi düşlerini sırf kaydetme konusunda değil, anlatamama konusunda da bu kadar endişeli?

A. "KARDEŞLERİNE ANLATMA"

Yusuf, düşünde güneşin, ayın ve on bir yıldızın kendisinin önünde eğildiğini gördükten sonra (Tekvin, 37, 10) bunu hemen kardeşlerine bildirdi ve onlar da bu düşü Yusuf'un kendilerine hükmedece-

* Quaker: XVII. yüzyılda George Fox tarafından İngiltere'de kurulan şiddet karşıtı bir mezhep ve İngilizce'de bu mezhebin üyelerine verilen ad. (y.h.n.)

3. *Journal*, New York, 1952, s. 312.

ğini gösteren bir işaret olarak yorumlayıp ondan kurtulmaya karar verdiler. Kitabı Mukaddes'te, Yusuf'un babası Yakup'un, oğlunu azarlamakla yetindiği yazar. Kuran'da (xıı, 5) ise bu konu daha detaylıdır. Tekvin'in ilk taslağının oluşmasıyla Kuran'ın oluşması arasında bin yıldan fazla süre geçmiştir, fakat antropologlar bir söylenin asıl versiyonunun olamayacağını savunur: Daha sonraki eklemeler ilk oluşumun geliştirilmesinden ibarettir sadece. Kuran'a göre Yakup, oğlunu dinledikten sonra onu uyarır: "Gördüğün düşü kardeşlerine anlatma; sana bir tuzak kuracaklar."

Görülen düşün başkasına anlatılması tehlikeli olabilir, yahut en azından, patavatsızlık diye nitelenip hoş karşılanmayabilir. Eğer düşte, düşü gören kişiye verilen bir üstünlük varsa, bu durumun dinleyen kişileri kızdırması ve anlatan kişinin övündüğünü düşünmelerine yol açması muhtemeldir. Eğer anlatanın aleyhine bir düşse, uygunsuz bir duruma düşen anlatıcı, dinleyicilerin gözünden düşer. Görünüşte kişisel olmayan bir düş bile ciddi sonuçlara yol açabilir. Romalı tarihçi Valerius Maximus'un aktardığına göre, MÖ V. yüzyılda Sicilyalı bir kadın düşünde cennete götürüldüğünü gördü, yakında gelecek kötü olaylar orada kendisine bildirilmişti ve kadın bunları herkese anlatmakta hiçbir sakınca görmedi. O zamanlar diktatörlüğünü kurmakta olan Denys adlı bir siyasetçi "bu kadını derhal ortadan kaldırdı",[4] çünkü kadın, kendisinin Denys'in düşmanlarını uyandırabileceğini söylemişti.

Valerius Maximus tarafından aktarılan bu anekdot çok şeyi açıklar. Kadının, gördüğü düşten ötürü gururlandığını tahmin edebiliriz. Tanrıların diyarında bazı gizemli şeyler, yurttaşlarını çok ilgilendirmesi muhtemel bazı şeyler görmüş olabilir. Plutarkhos, kendilerini "tanrıların gözdesi",[5] sıradan insanların çok üzerinde kişiler sanmalarına yol açan önemli düşler gördüklerini söyleyen kişilerin varlığından söz etmiştir. Sicilyalı kadının düşündeki "yakında gelecek kötü olaylar" ilk başta pek belirgin değildir, bir yorum gerekir. Çoğu düşün ardından, acilen düşü açıklama isteği doğar. Nerval'in *Aurélia*'sının anlatıcısı gibi, birçok kişi uykusunda, "dü-

4. *Books of Memorable Deeds and Sayings,* Kitap I, § 7.
5. *Socrates' Daemon,* 13-14.

şünü kaydedip, onun sırrına varmaya" karar verir. XVII. yüzyılda Ontario'daki Kızılderili kabilelerinin arasında yaşayıp, geniş kapsamlı, gayet ayrıntılı notlar tutan Cizvit misyonerler, Iroquoi Kabilesi'nin, düşlerinde ne gördülerse yorumlanması için derhal anlatma gereği duyduklarını bildirmişlerdir. Sicilyalı kadının korkup korkmadığını bilmiyoruz ama, düşlerini anlatanlar genellikle rahatlatıcı yorumlar alır. Yahudi tarihçi Flavius Josephus, Yusuf'un (aynı zamanda söylensel bir öğe olan) düşünü anlatırken[6] yaşadıklarından korkuya kapılan genç Yusuf'un bunları kardeşlerine anlatıp onların fikirlerini sorduğunu öne sürmüştür. Onlar düşün ne anlama geldiğini gayet iyi bildikleri halde bunu Yusuf'a söylemediler ve bir yorumda bulunamayacaklarını bildirdiler. Düşlere ve taşıdığı anlama çok ilgi duyan Flavius'un naklettiği başka hikâyelerde, düşlerinde öldürüldüğünü yahut ölmüş kişiler tarafından ziyaret edildiğini görüp korkuya kapılan insanların sabah olunca hemen koştura koştura gidip, gördükleri halüsinasyonu anlattıkları ve (teselli edici) bir yorum istedikleri anlatılır.

Valerius Maximus, düş gören kadının arşın hangi katına gittiği hakkında gayet net ayrıntılar verir. Valerius itikatlı biri miydi? Yoksa hikâyeyi süsleyerek mi anlattı? Bunun pek önemi yok, çünkü düş anlatıları ister istemez birer edebiyat yapıtıdır. Amatör bir motosiklet yarışçısı, kendini arkadaşlarıyla yarışırken gördüğü düşleri gayet özenle betimledikten sonra bir itirafta bulunur: "Her şey o kadar hızlı oldu ki, sanırını düşümde ne gördümse bir o kadarını da ben uydurdum – fakat anlatmak hoşuma gidiyor." Aziz Augustinus'un vicdan azaplarından söz etmiştik: "Bir zamanlar yaptığım şeylerin görüntüleri hâlâ duruyor belleğimde."[7] Bunlar onun unutmak istediği davranışlardı ama, "uyuduğumda tekrar canlanmaları bana zevk vermekle kalmıyor, benim rızamla gerçekleşiyor üstelik" diyordu. Augustinus'un kafasını meşgul eden bu sorunun özü, zevkin nerden kaynaklandığını bulmaktı: Uyurken zevk duymaktan mı, yoksa uyandıktan sonra zevki hatırlamaktan mı? Düş anlatımına canlılık veren şey Augustinus'un kendi şehveti değil miydi?

6. *Antiquities of the Jews*, II, 11-15.
7. *Confessions*, X, 30.

İnsanı saran bir düş anlatımı güzel bir roman kadar zevkli ve eğlendirici olabilir. Herkesin önünde anlatılırsa, anlatan kişiye ün kazandırması da muhtemeldir. İlkel ve kapalı toplumlarda düşlerini anlatan kişilere genellikle hoşgörüyle bakılır, hatta saygı gösterilir ya da bu kişiler neşeli birer *raconteur*,* yarı vakanüvis, yarı yalancı biri gibi görülür. XX. yüzyılın ortalarında Hopi kabilelerinde yapılan araştırmalar sonucu, çevresine küçük gruplar toplayıp düşlerini anlatan ve dinleyenlerin çok hoşlandığı birtakım adamların varlığı ortaya çıktı. Bu anlatımların üç yönü özel bir önem arz ediyordu. İlki, bunlarda geleneksel inançlara ve gizli varlığı Hopiler tarafından bilinen, bazen yardımsever, bazen tehlikeli bir şeytan olan Su Yılanı gibi ölümsüzlere sık sık göndermeler olmasıydı. Su Yılanı hakkındaki sözler hikâyeye bildik, hafiften gizemli bir atmosfer katıyor ve bu ölümsüze çok büyük saygı duyulduğundan, mesajın doğruluğuna kesin gözüyle bakılıyordu. Sonra, dinleyenlerden birkaçı da hikâyeye katılıyordu. Daha da önemlisi, cinsel imalar sık sık gülüşmelere yol açıyordu. Örneğin bir anlatım, erkeklerin kızlarla birlikte suda çıplak yüzmesiyle başlıyordu ki, kabile yaşantısında gerçekleşmesi tamamen olanaksız bir maceraydı bu. Ya da düş gören kişi, terk edilmiş bir evde bir kızla birlikte saklanıyordu. Ya da kızın biri düş gören adamın kollarına atlıyor, bacaklarını adamın beline doluyordu sımsıkı.[8] Dinleyiciler anlatının doğruluğundan kuşkulansalar da, bir düş olarak sunulup, müstehcen epizotlar anlatan bu hikâyeleri büyülenmiş gibi dinliyorlardı.

Bir toplumda düşlere verilen önem –bunların birer uyarı, tanrısal müdahalelerin birer belirtisi, yorumlama sürecine ilişkin bilgiler olarak görülmesi– toplum için ciddi bazı gizli anlamlar taşır. Etkili düş anlatıcılar düşlerini değiştirmek ve, ister büyük bir suçluluğu, ister aşırı bir özgüveni açığa vursun, dinleyicilerine en çok hitap eden yanları vurgulayıp abartmak zorunluluğunu duyar. Flavius Josephus'un bildirdiğine göre,[9] Büyük İskender Kudüs'e girdiğinde başrahip Jaddus büyük bir korkuya kapıldı, çünkü Yahudiler

* İyi hikâye anlatan kimse. (y.h.n.)

8. Bkz. Dorothy Eggan, "Hopi Dreams In Cultural Perspestive", Grunebaum ve Callois, *The Dream and Human Societies* içinde, Berkeley, 1966, s. 244-7.

9. *Antiquities of the Jews*, XI, 327.

Perslere, yani Makedonya kralının düşmanlarına sadıktı. Jaddus bir kurban kesti ve istihareye yattı. Ertesi gün, Tanrı'nın "kendisine gönderdiği vahyi herkese duyurdu"; Tanrı Yahudilere, kenti süslemelerini ve kralı hoş karşılamalarını öğütlemişti, çünkü Tanrı'nın koruyuculuğu sayesinde hiçbir zarar görmeyeceklerdi. George Fox'u Amerikan kolonilerine götüren geminin mürettebatı, Kraliyet Donanması tarafından durdurulup aranacaklarından korkuyordu. Fox onlara, düşünde savaş gemilerini açık denizlerde, çok uzaklara doğru yelken açarken gördüğünü söyledi ve gemiciler rahatladı.

Başta dinsel gelenekler olmak üzere, yerel geleneklerle elverişli siyasi koşulların bir araya gelmesi düş anlatan kişilere olağanüstü bir etki kazandırabilir. Akdeniz adalarında çok eskilerden beri biliciler vardı ve hâlâ vardır. 1822 yılında Yunanlılar Osmanlı egemenliğinden kurtulmak üzereydi. Ege adalarından birinde yaşayan Pelagia adında bir rahibe bir düş gördü. Düşte Meryem Ana, evini yakındaki bir tarlaya yaptırmak istediğini söylüyordu. Orada yapılan kazılar sonucu bir ayazma ve bir ikona çıkarıldı. Bölgede inşa edilen kilise Yunanistan'ın en önemli kutsal ziyaret yerlerinden biri haline geldi. Pelagia kazanmıştı[10] ve uyarı niteliğindeki zuhurları daha sonradan çoğu kişi tarafından takip edilen, yüce bir rahibe haline geldi.

Düşün söylemi, şöhret kazanmaya da, hor görülmeye de, düşman kazanmaya da yol açabilir. Fakat ün kazanmak her zaman baş amaç değildir. Coleridge, düşlerini arkadaşlarını etkilemek için anlatmıyordu. Onun amacı imgelemin mekanizmasını incelemek ve kendi benliğinin sınırlarını keşfetmekti. Kişisel düş analizi zevkli bir uğraş olabilir. Psikanaliz, yol açtığı sonuçlar ne kadar küçümsense de, düş analizinden alınacak keyfi arttırmış ve meşrulaştırmıştır. Psikanalistler çoğu kez, görünürde gayet önemsiz şeylerle uğraşırlar. Örneğin genç bir kadın düşünde bir lobide oturmak istediğini, fakat bunu yapamadığını, çünkü koltuğu babasının işgal ettiğini söylüyor. Psikanalist bu kısacık anlatımdan kadının sorununun ne olduğunu anlıyor. Eğer bu kadar basit bir düş çok önemli

10. Jill Dubisch, *In a Different Place: Pilgrimage, Gender and Politics at a Greek Island Shrine*, Princeton, 1966.

görülüyorsa, o zaman bütün düşler anlamlı olabilir.

George Devereux, Plains Kızılderililerine* mensup bir erkek hastasından düşlerini anlatmasını istediği bir psikoterapi vakasını yayımladı.[11] Adam ilk başta birkaç kelime söylemede bile zorlanıyordu; anlatımları aşırı kısaydı: "Sığır etini parçalıyordum." Psikanalist, onu soru yağmuruna tutarak, çağrışımlarını bir araya getirmesi için sıkıştırıyordu. Devereux tedavi sırasında izlediği stratejiye çok kısaca değinmiştir ama, adama hiç durmadan "ne zaman, kim, nasıl" diye sorarak, doğru bir anlatım için gerekli taslağı sağladığını düşünmemek elde değil. Anlatımlar hemen süre ve içerik olarak gelişti: Adam uzun uzun konuşabiliyordu, bazen de öyle bir hızlanıyordu ki, Devereux ona yetişemiyordu. Adam, konuştuğu kişi için sözlerinin önemli olduğunu fark etti ve bunların kaydedilmesinden gurur duydu. Hatta çok hızlı konuştuğundan, tüm hikâyeyi tekrar anlatmayı bile önerdi. Düşün geçtiği yer, isimler, düşteki kişilerin statüsü gayet ayrıntılı bir şekilde belirtildi. Anlatımların çoğu şimdiki zamanda, bitmemiş eylem belirten kısa cümleler halindeydi. Örneğin, düşünde birtakım insanların çok içki içtiğini gördüğünü söyledikten sonra dedi ki, "Kendi kendime düşünüyorum: *Bunu yapmak beter bir şey.*" Bu yorum nerden geldi? Düşten mi? Yoksa uzun zamandır alkol problemi yaşamış ama şimdi başkalarının çok içki içmesini hoş görmediğini gösteren bir adamın bu konu geçerken eklediği bir şey mi bu? Adamın anlatımında, gündüzün endişeleriyle gecenin düşünceleri arasında sıkı bir bağlantının varlığından kuşku yok.

Psikanalistler bu durumun gayet farkındadır. Sessiz bir dinleyicinin varlığının hastayı etkileyeceğini bilirler. Ama bizler halüsinasyonlarımızı hatırlayıp ortaya çıkarırken onların en nahoş kısımlarını çıkarıp atmak isteyeceğimizi de bilirler. Ancak dış bir gözlemci, söz etmemeyi tercih ettiğimiz bir konuya girmeye bizi zorlayabilir. Önemli olan düşün metni değil, onun tetiklediği çağrışımlardır, çünkü her sözcük önem taşıyabilir. Devereux'nun vakasın-

* Plains Kızılderilileri: Kuzey Amerika'daki geniş ovalarda yaşayan büyük bir kabile. (y.h.n.)

11. *Reality and Dream: Psychotherapy of a Plains Indian*, New York, 1969; özellikle, 189-90, 251. ve 425. sayfalara bakınız.

daki hasta, anlatmanın bir süre sonra daha kolay ve hatta zevkli olabileceğini gösteriyor. Düş anlatımları çok zamandır, anlatıcının edebi yeteneğini gösterecek birer biçem denemesi haline gelmiştir. Kyreneli Synesius'a göre, insanların düşleri, içinde bulundukları koşullar hakkında bolca bilgi verilerek yayımlansa çok eğlenceli olurdu. Doğru gözlemlerden oluşan bir düş derlemesi öğretici ve yararlıdır. Fakat Synesius'un asıl ilgilendiği şey öğreticilik değildir; onun görüşünce, insanın kendi düşlerini betimlemesi, kişinin edebi becerilerini geliştiren bir yol olmasının yanı sıra, "hoş bir meşguliyettir". Psikanaliz bunun da ötesine geçerek imgelemin gücünü meşrulaştırmıştır. Anlatımdaki süslemelerin düşün bir parçası olmadığından, ya da bunun tersinden kim emin olabilir? Freud, *Düşlerin Yorumu*'nu yayımladıktan kısa bir süre sonra, arkadaşı Wilhelm Fliess'e yazdığı mektupta kendisinin "bir gözlemci değil, bir denemeci" olduğunu belirtmişti. Her şeyden önce, büyük bir yazar olduğunu da ekleyebilirdi pekâlâ.

B. VİYANA, 1900

Düş betimlemeleri, olguların ve özelliklerin doğru ve kesin bir şekilde tanıtılması değil de, çeşitli seçeneklerin arasında bir tercih gibidir sanki. Önemli olan, düşün erişilmez otantik hali değil, onun anlatılma şeklidir. Düş anlatımları, başka hikâyelerle karşılaştırılamayan, tamamen kişisel şeyler olsaydı düş anlatmanın kültürel bir önemi kalmazdı, çünkü yalnızca kişilere özel olan bir sürü metinle karşılaşırdık o zaman. Bazı anlatıların benimsenmiş birtakım kalıplara uyması muhtemeldir. Fakat olasılıklar ne sonsuz ne de keyfidir. Bir düşü betimlemeye çalıştığımızda, içimizden, sadece kendimiz için anlatıyor olsak bile, bunu dil ve kültür yoluyla bağlı bulunduğumuz diğer akıllardan oluşan bir toplumun içinde yaparız. Sağduyumuz, konuşma tarzının ve kültürün bizim düşünme ve sözel ifade olanaklarımızı ve dolayısıyla da düş anlatımlarımızı belirleyeceğini söylüyor. Örneğin, kesin tanılara alışkın olan doktorların yaptığı düş betimlemeleri profesyonel yazarlarınkine göre daha kı-

sa, öz ve daha az edebidir. İyi duyular kanıt değil, ipucu sağlar sadece; savlarının doğrulanması gerekir.

XX. yüzyılın başında Viyana olağanüstü bir kentti; eğitimden, kültürden yana zengin kişilerin fikir ve proje alışverişiyle meşgul olduğu bir yerdi. O zamanlar bir günlük tutup düşlerini yazmak çok yaygındı; arkadaşlar düş notlarını birbirlerine verirdi. Bu sayede, Almanca konuşan üç doktorun düşlerinin toplandığı derlemeler var elimizde – Freud, romancı ve oyun yazarı Arthur Schnitzler[12] ve Zürih'te oturmasına karşın 1907'den sonra birkaç yıl, Freud'la çalışmak için sık sık Viyana'ya gelen İsviçreli Carl Jung. Onların notları, düş anlatımlarının kültürel biçimlere uyup uymadığını kontrol etme olanağı sağlıyor bize.

Freud ve Schnitzler düşlerde egemen olan fikri saptamaya çalışıyorlardı. Bu bazen sadece bir duyguydu; Freud'un, nişanlısı Martha Bernays'a söylediği, düşünde bir saldırganla dövüşmek üzereyken "felç olduğunu hissetmenin nahoş duygusu" gibi (13 Ocak 1896). Daha sıklıkla da, basit bir olgu, bir buluşma, tatmin edilen bir istek seçiliyordu. Anlatımlar kısa ve özdü (iki yahut üç satır), kullanılan sözcükler ve konuşmalar aktarılmıyor, kişiler ya da yerler betimlenmiyordu. Schnitzler, Freud'un *Düşlerin Yorumu* henüz yayımlanmadan, düşlerin bilinçaltı arzuların başka bir şekle bürünmüş tatminı olduğunu düşünüyor, yani Freud'un bu konuda söyleyeceklerini o da çok önceden tahmin ediyordu. Ve XX. yüzyılın ilk on yılı boyunca da bu görüşünü hiç değiştirmedi. Schnitzler, Freud'un kitabını yayımlanır yayımlanmaz okudu, ama cinselliğe verilen büyük öneme katılmadı. Onun kafasında bir engel mi vardı? Yine de, bir süre Freud'un yorumlarına takılıp kaldı. 23 Mart 1912'de günlüğüne, Freud'u tekrar okuduktan sonra "düşleri alışılmadık bir netlik ve berraklıkla görmeye başladığını" yazmıştı. Fakat daha kişisel bir analize girişmesi için birkaç yılın daha geçmesi gerekecekti.

Freud henüz on dört yaşındayken düşlerini not ettiği bir günlük tutmaya başlamış, ama 1885'te bunu yok etmişti. Sistematik olarak analiz ettiği ilk düş olan "Irma'nın Enjeksiyonu", 23-24 Temmuz

12. Schnitzler'in düşlerini kaydettiği yapıtı: *Tagebuch*, 10 cilt (Viyana, 1987-2000).

1895 gecesi Bellevue'de, Viyana'nın dışındaki tepelerde bulunan bir evde gerçekleşmişti. Şöyle başlar:

> *Büyük bir salon – bir sürü konuk, biz ağırlıyorduk onları – Irma da bunlardan biriydi. Birden onu tutup bir kenara çekiverdim, sanki onun mektubuna yanıt verecek ya da benim "çözümümü" henüz kabul etmemesinden ötürü sitem edecekmişim gibi. Ona dedim ki: "Hâlâ acı çekiyorsan sadece kendi kabahatin yüzünden." Bana şöyle yanıt verdi: "Şu anda boğazımda, midemde ve karnımda nasıl sancılar var bir bilsen; bunlar boğuyor beni." Birden dikkat kesildim ve yüzüne baktım. Yüzü solgun ve şiş görünüyordu. Her şeyden önce, organik bir rahatsızlığı herhalde gözden kaçırıyor olduğumu düşündüm. Onu pencerenin kenarına götürdüm ve boğazına baktım...*[13]

Burada dikkatimizi çeken şey, zamanla gerçekleşen biçemsel farklılaşmadır. *Düşlerin Yorumu*'nda yer alan, kırk yedi kişiye ait düşler kısa ve basit notlar şeklinde değil, çok ayrıntılı bir şekilde, titizce betimlenmiştir. Buradan çıkan önemli bir soru var. Bu yeni betimleme tekniği Freud'un "düşlere yaklaşım" (yani düş gören kişinin, gizli içeriği –yani düşün ardında yatan anlamı– görünen içeriğe –yani görülen ve anlatılan düşe– dönüştürmesi) konusundaki anlayışına yeni bir yön mü verdi? Daha önce tutarsız bir şekilde anlatılan "Irma'nın enjeksiyonu"nu hatırlayın. Uzun uzadıya, kesin betimlemeler düşün genel anlamıyla değil de, gidişatıyla ilgili ayrıntıları vurguluyor. Irma'nın "*yüzü solgun ve şiş görünüyordu*", oysa Freud'un *Düşlerin Yorumu*'nda bu olay hakkındaki yorumunda belirttiği gibi, "bu hastanın yüzü her zaman pespembeydi. O anda [yani düş sırasında], başka birinin onun yerine geçmiş olmasından kuşkulanmaya başladım." Diğer ayrıntılar cinselliğin işe karıştığını ima ediyor. Analiz aracılığıyla ortaya konulan ayrıntılı betimleme Freud'un yer değiştirme (bir imge başka bir imgeyi simgeler) ve yoğunlaştırma (birçok imge bir araya gelip karma ve anlamlı bir imge meydana getirir) hipotezini ortaya atmasına yardımcı olmuştur. Freud'un, bu süreçleri başlattıktan sonra, düşler hakkındaki çalışmalarında[14] yine ilk baştaki kısa ve basit tarzına geri döndüğünü

13. *The Interpretation of Dreams, S. B.*, IV, s.111.
14. *Introductory Lectures on Psychoanalysis* (1914-1916) [*Ruhçözümlemesine*

gözden kaçırmamak gereklidir. Örneğin: "Bir hasta, düşünde, epey uzun bir düşün parçası olarak, ailesinin birçok üyesini özel şekilli bir masanın çevresinde otururken görmüştü."

Freud'un yeni kavramlar icat etmesine, titiz düş anlatımı çalışmalarının yol açtığını düşünebilir miyiz? Bu, işi çok basite indirgemek olur. Freud kendi düşlerini incelemekten de, hastalarının anlatımlarındaki en ufak değişimleri bile gayet dikkatle değerlendirmekten de hiç geri durmadı. Yıllar boyu topladığı tüm o malzemeyle ne yaptı peki? Tuhaftır ki, düş anlatısının yapısına pek dikkat etmedi. "İmgeler" daha çok büyülüyordu onu. *Düşlerin Yorumu*'nun 1909 baskısına[15] eklediği bir dipnotta, ilk başlarda "genellikle tartışmalara ve fikir çatışmalarına dayanan kendi düşlerinin" üzerinde çalışmaya öncelik verdiği için özür dileyerek bunları sunmaktan kaçındı. 1894'ten sonra olan değişiklik, görsel izlenimlerin yayılmasıydı. Önce yerler değişti, *"Orası"*, *"istasyonun önündeydim"*, *"deniz kenarında bir kale"*, *"bir tepe"*; sonra, düşü görenin pozisyonları, *"Ayakta duruyordum"*, *"Aula'daymışım gibiydi sanki"*, *"hastaneye gidiyordum"*; ve sahneye katılan insanlar, *"Meslektaşlarımdan biriyle, P ile karşılaştım"*, *"Louise N. benimle birlikte çalışıyor"*. Notların kesinliği etkileyici hale gelmişti: *"Eyer, [atın] boynuyla kayışın arasındaki mesafeyi tamamen dolduran bir kabarcıktı"*; *"Leğen kemiğinin içi boşalmıştı, bazen yukarıdan, bazen de aşağıdan bakınca görünüyor, bu ikisi birbirine karışıyordu. Et rengi kalın şişlikler görünüyordu."* Ama, belirli bir yer, birkaç karakter, bir hareket varsa da bunların bağlantısını kurma yolunda bir girişim yoktu. Başka bir deyişle, hikâye "sahnelenmiyordu".

Freud'un, hem nesnel hem de hatasız olmayı hedeflemiş olmasına ve saçma sapan şeyleri belirtmekten pek çekinmemesine karşın, anlatımlarının okunması kolay ve eğlencelidir. Ustaca yazılmışlardır, kullanılan sıfatlar gayet isabetli bir şekilde seçilmiştir, en

---

Giriş Konferansları, çev.: Emre Kapkın ve Ayşen Tekşen Kapkın, Payel Yay., İstanbul, 1998] ve *New Introductory Lectures on Psychoanalysis* [*Ruhçözümlemesine Yeni Giriş Konferansları*, çev.: Emre Kapkın, Ayşe Tekşen Kapkın, Payel Yay., İstanbul, 1998]. Yukarıda anlatılan düş, adı geçen ilk yapıttan alıntılanmıştır, S.B., V, s. 494.

15. *The Interpretation of Dreams, S. B.*, V, s. 494.

karmaşık durumları bile birkaç sözcükle sahneleyiverir. Freud'un, kendi betimlemelerini yaratırken zevk almamış olduğuna inanmak zordur. En küçük bir öğeyi bile ihmal etmemiştir. Anlatımı çok titizdir ve dokunacak en doğru yeri bulmak ona zevk verir. Bu yönden, meslektaşlarından farklıdır. Jung tuhaf ayrıntılardan söz etmeye girişmez. Onun görüşünce Freud bunları, kafasında bir takıntı haline gelmiş cinsel simgeleri ortaya koymak için kaydetmiştir. Jung'un anlatımları uzun da kısa da olsa basit, dolaysız, karmaşıklıktan uzak görünür; sanki arkadaşı ve ustası Freud ufak ayrıntıların arasında kaybolurken, Jung'un en büyük amacı iyi kaleme alınmış makaleler yazmakmış gibidir. "Düşümde kendimi evimdeyken gördüm, anlaşıldığı kadarıyla birinci katta, XVIII. yüzyıl tarzı döşenmiş, sıcak, hoş bir odaydı" diye hatırlıyor düşünü Jung bir düş anlatısında.[16] Freud'un kısa gözlemleri yoktur artık. Jung bir sahne yaratır ve bir kronoloji oluşturur: *"Şaşırmıştım... Düşünmeye başladım... Bir kapı buldum"*. Freud'un karmaşık imgeler bulmasına karşılık o, net tablolar oluşturmak için elinden geleni yapar: Orada *"taş basamaklardan bir merdiven vardı, kemerli, büyük bir salona doğru çıkıyordu"*, *"yapının harcına tuğla kırıkları karıştırılmıştı."*

Burada, biri gayet ağır ağır ilerleyen, ilerlerken bir yandan da gece gördüğü her şeyi toplaya toplaya giden, diğeriyse kararlı bir şekilde kendi sonucuna doğru yönelen iki temel düş anlatma tarzıyla mı karşı karşıyayız? Ya da daha farklı bir deyişle, biri imgelerin ve izlenimlerin sonsuz çeşitliliğine daha çok yer veren, diğeriyse bütünlüğü ve basitleştirmeyi amaç edinen iki farklı tarz mı söz konusu? Schnitzler'in günlükleri böylesine acele sonuçlara kapılmamızı engeller. Schnitzler anlatımlarını parantezlerle, eklediği bazı düşüncelerle yahut arasözlerle çeşnilendirmiş ve düşlerinde geçen kişiler ya da yerler hakkında tamamlayıcı bilgiler vermiştir. Kullandığı kinayeler ve mesafeli tavrı sayesinde, gerek Jung'un biçimsel tarzından, gerekse Freud'un kılı kırk yaran titizliğinden uzak durabilmiştir.

Bir trende, Olga'yla birlikteyiz (başka bir kadın daha mı var? Bayan Bacharach mı?). Birisi (kim?) Bayan Zwerenz ve Simons'ın diğer va-

16. *Man and his Symbols* içinde, Londra, 1964, s. 56.

gonda olduğunu bildiriyor. Yolculuk sırasında Bayan Zwerenz kompartımanından (yatak odasından) balo kıyafetiyle çıkıyor, yanında sevgilisiyle (kim? Adam görünmüyor) ve bekleme odasına benzer bir yere giriyor: kadın tıpkı (bunu ancak uyanınca fark ediyorum) Bayan Woivade'ye benziyor. Bu arada (?) Dr Kaufmann bana randevu defterini vermiş ve bu defterde, akşam yemeklerini (bir süreliğine Viyana'da bulunan) Bella'yla yediği günler not edilmiş. (8 Temmuz 1913)[17]

Freud olsun, Jung olsun, kesin betimlemeler yapmaya çalıştıkları halde, Schnitzler kuşkuları ve kısıtlamaları çoğaltmıştır. Fakat üç doktor arasındaki en önemli fark –sözlü, kinestetik* ya da dokunsal– algılamalar söz konusu olduğunda ortaya çıkar. Jung, hissettiği fiziksel ya da psişik duygulardan söz etmeksizin anlatır. "Gördüğüm düşlerden birinde bir adam benim arkama geçip bana arkadan saldırmaya çalışıyordu. Bu adam hakkında bildiğim tek şey, benim ettiğim bir lafı bulup çarpıtarak, benim kastettiğimden farklı bir anlama büründürmüş olduğuydu."[18] Böyle bir saldırının yol açtığı korku yahut öfkeden hiç söz edilmez. Freud'un gözleri çok keskin "görür", ama kulakları "sağırdır". Anlatımlarında, duyulan seslerden söz edildiği çok enderdir. Bazı gürültülerden söz edildiğinde bunlar dışsal etkilerden kaynaklanır ve hiçbir zaman önemli bir ipucu olarak görülmez. Schnitzler ise, dışardan hiçbir ses gelmediği halde, uyurken müzik "duyduğunu" söyler. Melodiyi, hatta çalınan kısmı bile hatırlar. Müzik ve kokular onun tepkilerinde çok önemli bir rol oynar; bunlar hoşnutluk, hoşnutsuzluk, tedirginlik yaratır onda. Burada, doktorlarımızın anlatımlarını etkilediği gayet açık olan, düşe yaklaşımları yönünden temel bir ayrım buluyoruz. Jung, düşleri birer taslak ya da, yorumlayıcı tarafından tamamlanması gereken, bitmemiş metinler olarak görür. Freud, düşlerin gizli duyguları sakladığını savunur. Bu yüzden de, düşlerin derin anlamını kavrayabilmek için, karşılaşılan her işareti kaynağına dek iz-

17. *Tagebuch*, cilt V, s. 49.

* Kinestetik: (Devin duyumsal) Devinmekten ve özellikle kasların kasılmasından edinilen duyuma ilişkin.

18. "Bilinçaltına Yaklaşım", s. 43. Jung, rüyanın, Almanca "Benim hakkımda ne desen umurumda değil" anlamındaki bir deyişin simgesel temsili olduğu kanısındaydı.

lemek şarttır. Schnitzler ise düşlerini, resimlerin, seslerin, tonların, seslerin ve duyguların bir araya geldiği kısa teatral gösteriler olarak görür.

Piyano çalıyorum, A majörden; partnerim ise A minörden çalıyor. İnsanlar (her zamankinden farklı olarak) gülüyor – aynı zamanda, "gerçekte" başka bir şey olan ve piyano müziğine göre değişen, oldukça geniş bir çerçeve görüyorum. (1 Temmuz 1913)[19] Şu birkaç satırın izlenimsel yönü eşzamanlılığıdır; birçok olay üst üste biniyor. Burada, 'sinemasal bir etkiden' söz edemez miyiz? Ve bir sinema meraklısı olan (hafta boyu seyrettiği film sayısı üçü bulan) Schnitzler'in, 1910'lardaki düş anlatımlarını filmlerin etkisinde kalarak düzenlediğini düşünemez miyiz? Bir düşünde, evinin kapısında karısıyla karşılaşıyor. Konuşuyorlar. "*Sonra kare kayboluyor.*" İşte bir kare daha, apartmanın merdiveni, dilencilerle konuşma, "*avluya bir göz atış*" (6 Temmuz 1912). Art arda sıralanan kareler net bir şekilde sınırlanmış; her sahne farklı bir açıdan görünüyor ve sonunda, üstten çekilmiş bir film sahnesine benzer bir şey çıkıyor karşımıza. Bu sinemasal göndermeler bazen gayet açıktır:

> *Düş. Wydenbruck'a gidiyorum. Salonda –bir resim var orada– kontes otururken, ben arkadan geliyorum, adım adım, elimde bir sigarayla geliyorum. – Bu gerçekten bir hareketli kamera görüntüsü... Zeiss'ımı [fotoğraf makinemi] getirmemiş olmam çok yazık. Sonra, yine üstten, bir pantomim gösterisi ya da sinematik bir projeksiyon görüyorum... Sonra genç bir adam yüzüyor – sinematik aktörlerin yapacağı ne çok şey var.* (6 Ağustos 1922)[20]

Okurken sanki bir film senaryosuna benziyor bu. Birbiri ardına "fotoğraf" kareleri, değişik yakın çekimler (resim, sigara), yukardan uzak çekim ve kamera hareketleri. Bunları Jung'un ilk düşünün anlatımıyla karşılaştıralım: "*Loş ışıkta, yaklaşık on metre uzunluğunda dikdörtgen bir oda görüyordum.*" Jung'un düşlerinde manzaralar, büyük odalar, insanlar varsa da, cümleleri mükemmel bir şekil-

19. Bkz. 1913 Temmuz'undaki çeşitli rüyalar, *Tagebuch*, cilt V, s. 47-54.
20. *Tagebuch*, cilt VII, s. 338.

de işlenmiştir, oysa Schnitzler bir dizi fotoğraf karesinin "kurgusunu" yapar.

Doktorlarımızın anlattığı düşlerin konu yönünden bir dökümünü çıkarırsak hep aynı konular çıkar karşımıza: Seks, aile ve arkadaşlar, akşamları verilen davetlerde yaşanan sosyal ilişkiler, kırlarda ya da dağlarda yapılan gezintiler, evle ilgili kaygılar, sağlık sorunları, 1900'lü yıllardaki tipik burjuva yaşantısı banallikleri. Ama yine de, toplumsal ve kültürel ortamın göz kamaştırıcı etkisi pek önemli değildir. Bu anlatımları çekici kılan şey, yazarlarının edebi yetenekleridir. Düş anlatmanın gecenin gerginliğini gidermede yarar sağladığını ve bir dinleyici kitlesi edinmek için elverişli bir yol olduğunu daha önce söylemiştim. Şimdi bunlara, sadece düşlerimizi değil (hatırladığımız şeyleri gerçekten de düşte görüp görmediğimizi saptamaya kalkışmak boşunadır), duygularımızı da gerektiğince ifade edebilmenin zevkini ekleyebilirim. Düş anlatma, özellikle Batı ülkelerindeki çeşitli toplumlarda çok sık başvurulan bir kendini ifade etme bahanesidir.

C. UYDURMANIN DAYANILMAZ ÇEKİCİLİĞİ

Bazı düş anlatımları kendi başına ilginç olacak kadar cazip, komik ya da fantastiktir. Ama birçok anlatımın sanatsal kalitesi, birbiriyle tamamen ilgisiz imgelerin ve belirsiz seslerin, yapay bir kronoloji ve sonradan uydurulmuş bir neden-sonuç ilişkisi mekanizmasıyla bir araya getirilmiş, baştan çıkarıcı bir öykü haline sokulduğu kuşkusunu yaratır. Graham Greene'in düşleri, saklanma ya da kaçmalarla, karanlık yan sokaklarda gezinmelerle, elinden kurtulunmaz polislerle doludur. Bunları dile getirirken, anlattığı şeylere tam anlamıyla tutarlılık kazandıran net bir epizotu vurgular. Örneğin, kendisinin Göbbels'i yani Nazi propaganda bakanını öldürmekle görevlendirilmiş olduğunun üstünde durur. Onun (başarısız) saldırısı ne kadar kısa ve karışık olsa da, daha sonraki, konu dışına çıkan uzun ve kaotik pasajları mazur gösterir gibidir. Greene bir teorisyen değildir ve yaptığı numaralar onun yazılarını daha hoş kılar. Düş

anlatıcıların kullandığı malzeme ister istemez yeniden biçimlendirilir. Bu anlatımlara kazandırılan edebi biçimin etkisi nedir? Bunlar içeriği daha doğru ya da otantik mi kılar? Yoksa bu tür gözlemlere dayanarak kurulmuş teorileri etkiler, hatta belirler mi bunlar?

Freud, düşlerinden birine "kaderin üç tanrıçası" adını verir.[21] Aslında düşte kader tanrıçası falan yoktur. Düşünde bir mutfağa girer ve üç tane kadınla karşılaşır. Bunlar daha sonra Freud'a, "insanın kader ipliğini eğiren üç kader tanrıçasını" düşündürür ve içlerinden birinin "hayat veren ana" olduğunu "bilir". Bu kadın "*Elindeki bir şeyi, sanki Knödel [hamur tatlısı] yapıyormuş gibi yoğurmaktadır.*" Freud yaptığı yorumda bunun "bir kader tanrıçası için tuhaf bir iş" olduğunu belirtir. Ama düş anlatımında bu kadın bir kader tanrıçası değildir. Kadın mutfaktadır ve anlaşıldığı kadarıyla, bir ev işi yapmaktadır. Düşün anlatımında, Freud'da uyanan herhangi bir sorudan söz edilmez. Doğrudan, kadının yanıtına geçilir. "*Kadın bana, kendisi hazır oluncaya kadar beklemem gerektiği cevabını verdi... Sabırsızlandım ve gücenmişlik duygusuyla çıkıp gittim.*" Freud iki kez bir paltoyu giymeye çalışır ve ikinci paltonun kendisine ait olduğunu iddia eden bir yabancıyla kavga eder. Çağrışımlara dayalı çok uzun ve olağanüstü zekice analizlerden sonra Freud, "yaşamsal gereksinimlerin varlığını duyurduğu" bu düşün, gayet belirgin cinsel imalar taşıyan, "kesinlikle bir açlık düşü" olduğuna karar verir, çünkü gecesel düşlerde palto genellikle prezervatifi simgelemede kullanılır.[22] Yorumlar birçok ayrıntıyı hesaba katmadığından, düş anlatımıyla yorumu arasındaki çelişkiler Lesley Chamberlain'i farklı bir yorumda bulunmaya sevk etmiştir.[23] Freud gençken cinsel yönden bir sürü hayal kırıklığı yaşamış, sonunda nihayet otuz yaşına gelince koşullarının düzelmesi, sevgilisi Martha Bernays'la evlenmesini mümkün kılmıştır; mutfaktaki kadın belki Martha'nın kendisi, belki de kadının münasebetsiz annesidir, Freud'u cinsel tatmin için bekletmiştir.

Chamberlain'in ilginç yorumu Freud'un analiziyle çelişmez.

21. *The Interpretation of Dreams, S. B.*, IV, s. 204-8.
22. A.g.y. s. 233.
23. *The Secret Artist: A Close Reading of Sigmund Freud*, Londra, 2000.

Düşler sonsuz yoruma açıktır: Yapılacak hiçbir araştırmanın, düşlerin yorumlanabilme potansiyelini tüketmeyeceğini Freud da bilir. Düş anlatımında kullanılan terimler düşün yorumunu önceden belirler yahut olası farklı açıklamaları engeller. Ama ben, ne kadar tartışmalı olsa da, düşün görünürdeki içeriğini değiştirmeden, hafifçe farklı bir versiyonunu sunmak istiyorum. Burada (birçok kez Freud'un sözlerinin yerine) koyduğum sözcükler aşağıda standart fontla yazılmıştır.

> *Üç Kadın*
> İştahımı doyurmak için *mutfağa gittim. Üç kadın duruyordu mutfakta. İçlerinden biri* ev sahibesiydi. *Elinde bir şeyler yoğuruyordu, sanki* köfte *yoğuruyormuş gibi. Kadın bana, kendisi hazır oluncaya kadar beklemem gerektiği cevabını verdi. Sabırsızlandım ve gücenmişlik duygusuyla çıkıp gittim. Üstüme bir palto giydim. Ama giydiğim ilk palto bana çok uzundu. Çıkardım ve kürklerle bezenmiş olduğunu görünce çok şaşırdım.*

Burada, metnin orijinal anlamını bozmadan birkaç sözcüğü değiştirdim sadece. Durumlar, karakterler ve hareketler tamamen aynıdır. Freud bir şey istiyor yine. Kadın yine ev sahibesidir. Ama hikâyenin cinsel niteliği öylesine belirgin hale geldi ki, görünürdeki ve gizli içerik birbiriyle tam uyuşuyor şimdi. Yaptığım şey resmen bir uydurmadır. Ama bu, orijinali "düzeltme" girişimi değildir. Freud'un düş anlatımı ve yorumları onun kendi kendim analizinin birer parçasıdır. Düş, yorumunu doğrulayacak şekilde anlatılmıştır. Benim sunduğum metin aslında başka bir versiyondur, Freud'un hatırlayıp da yazdığı bir şey değildir. Bu nedenle, malzemenin seçildiği ve oluşturulduğu düş anlatımları mı teoriyi belirliyor, yoksa anlatımlar sadece, önceden belirlenmiş bir teorinin resmedilmesinden mi ibaret diye düşünmenin bir anlamı yok. Düş yorumlarının ve anlatımlarının eşzamanlı değerlendirilmesi gerekir.

"Kaderin üç tanrıçası"nın bu iki versiyonu arasındaki fark, birkaç sözcüğün değişimiyle sınırlı değildir. Bağlamda da fark vardır. Düş anlatımlarının da, her türlü sözel ifade gibi, anlatılan koşullar içine oturtulması gerekir. İnsanların uyandıkları zaman neler hissettiğini denetlemek olanaksızdır. Düş görüp uyanan kişinin hissettiği şeyleri neden hatırlamaya ve yazmaya karar verdiğini bilmek de mümkün değil. Ama düşlerin anlatıldığı en genel koşullar üzerinde düşünebiliriz. Konuşmak ve yazmak normal eylemler gibi görünür ama, genellikle kendilerini çok etkilemiş bir yaşantıyı başkalarına nakletmek isteyenler alıcı kitlenin beklentilerine yanıt vermek zorundadır. Antropolojik çalışmalarda, aşağıdaki türden şeyleri görmek alışılmadık bir şey değildir: "Burada, bir kadından alınıp kaydedilen bir düş var; kadın, düşünde bir arkadaşıyla birlikte su almak için köyün pınarına gider, vb." Böyle bir kadın yabancı bir araştırmacının sorularıyla karşılaşınca, belki net hatırlayamadığı bazı şeyleri çok kesin bir şekilde açıklamak zorunda bırakılır. O zaman araştırmacı sözlü anlatımı tercüme eder ve yazar. Sonuçta, önceden belirlenmiş kurallar, ilk başta var olan şeyi daha az kişisel bir anlatı haline getirir.

Röportajlar, taraflı diyaloglardır; kişilerden biri tarafsızmış gibi davranırken diğeriyse olan bitenin içine derinlemesine dalmıştır. Sözlü olarak sunulan düş anlatımlarında bu dengesizliğin belirtileri görülür. MÖ 161 yılına ait bir Yunan papirüsünde[24] Ptolemaioslardan birinin düşü anlatılır. İlk cümle, adamın kendisi konuşuyormuş izlenimi verir: "Sanıyorum bir inek [vardı] ve doğum sancısı çekiyordu." Ama bunun ardından hemen, Ptolemaios'un sözlerini başka birisinin kaydettiğini fark ederiz: "İneği yakalıyor ve yere yatırıyor. Elini ineğin vulvasına sokuyor ve boğayı çekip çıkarıyor." Sonra anlatıcı tekrar değişir: "Gördüğüm bu düş benim için hayırlıdır inşallah." Okuduğumuz metin bir kâtip tarafından yazıl-

24. Leo Oppenheim, *The Interpretation of Dreams in the Ancient Near East*, Philadelphia, 1956, s. 253.

mış bir kopyadır. Etkileyici olmakla beraber, Mısırlı köylülerin gece duyduğu endişeleri yansıtır, aslının elden geçmiş bir suretidir.

Şimdi, tümüyle farklı iki dönemde toplanmış kayıtları karşılaştıralım. İlki, yukarıda sözü geçen *Artemios'un Mucizeleri*'dir. İkincisi, yüzden fazla kişiyle konuşmuş olan Fransız sosyolog Jean Duvignaud tarafından 1970'lerde toplanmıştır.[25] *Mucizeler*'in derleyicisi eski belgeleri kullanmış, ama yeni hastalarla da görüşmüştür. Söz edilen ilk anlatımlar kısaca hastalıkları, düşleri ve sonuçlarını dile getirir. İkincilerse çok daha uzundur. Bu yazılar güvenilir olduklarını kanıtlama çabasındadır: "Bir adam yemin ederek dedi ki...", "Düşümde gördüm...", "Bir diyakoz* olan Stephanos dedi ki...", "Adam hâlâ yaşıyor ve azize dua ediyor." Sonra kılı kırk yaran ayrıntılar gelir, bunlar bazen düşten çok uzaklaşır ve anlatımın inanılırlığını desteklemeye yöneliktir. Bazı hususların, anlatıcının uyanık haldeyken yaşadığı şeylerden alınmış olduğu izlenimini alırız sık sık: "Aziz Artemios kabrinden çıktı, koro kısmının parmaklığının üstünden geçti ve bana doğru geldi. Omuzunda bir kılıç askısı ve boynunda bir papaz şalı vardı." Görünen o ki, hikâyeyi anlatan kişiler kayıt tutan kişiyi hoşnut etmek yahut onun beklentilerini karşılamak düşüncesiyle bazı ayrıntılar katarak mucizeyi daha ilginç hale getirmişlerdir.

Duvignaud insanların sosyo-ekonomik konumuyla düşlerinin içeriği arasında bir ilişkinin olup olmadığını bulmak istiyordu. Kendisine bilgi veren kişilerin durumunu tanımlamaya çaba harcadı, fakat izlenimlerin söze nasıl döküldüğü konusuna pek dikkat etmedi. Bazı grupların, özellikle de ekonomik gidişatın tehdit ettiği kişilerin konuşmaya gönülsüz olduğunu fark ettiyse de, görüşmeyi yapanla görüşülen arasındaki diyaloğun bazı kişilerin birtakım konularda sessiz kalmasına yol açabilecek özelliklerini hesaba katmadı. Görüşülenler arasında, sürükleyici bir düşü aynı şekilde canlandırmak için elinden geleni yapanlar vardı: "Dört ya da beş gün önce düşümde kız kardeşimi gördüm – bir kamyonun altında...",

25. Jean Duvignaud, Françoise Duvignaud, Jean-Pierre Corbeau, *La banque des rêves*, Paris, 1979. Burada söz edilen metinler s. 43 ve 55'te bulunabilir.
* Diyakoz: Papazın yardımcısı olan din adamı. (y.h.n.)

"Eğer gündüz bir şeyden korkmuşsam, beni çok etkileyen bir şey olmuşsa, evet, o zaman, o gece bir düş görürüm." Tıpkı *Mucizeler'* deki gibi, ama farklı koşullar altında, olayları dramatize etme yönünde bir eğilim vardı: "Kâbus nerdeyse bütün gün sürdü ve bunu anlattım. Evet, bütün gece boyunca ve hatta gündüz de devam etti. Bu kâbustan kurtulamıyordum... Bir saplantıydı bu. Evet, sabahtan akşama kadar allak bullak haldeydim, bu kâbustan nasıl kurtulacağımı bilmiyordum." Düş, çok güçlü fakat tam olarak tanımlanamayan bir izlenim bıraktığından, tanımlama başka sözlerle tamamlanır:

> *Attan korkarım, düşümde atlar gördüm, gün boyunca, bir sürü at vardı, yirmi beş yahut otuz taneydi, daracık bir sokaktaydım ve bütün bu atların arasında kalmıştım, yanımdan geçip gitsinler diye çekildim. Evet, onların ayaklarından korkuyordum ve gece boyu orada kıstırılmış halde kaldım, bu ayaklardan sakınmak için mücadele etmeye çalıştım ve hep at ayakları gördüm, hep ayaklar, ve birden uyandım.*

Duvignaud'nun analizi, günlük olayların, düş anlatmaya alışık olmayan insanların anlatımlarındaki büyük etkisini gözler önüne seriyor. Ama bu kişilere soru soranlar onların önceden tanıdıkları kişilerdir; dolayısıyla, onların halihazırda ilgilendikleri şeyleri vurgulayıp, onlara pek anlaşılır gelmeyecek diğer şeyleri atlamak eğilimi hissetmiş olabilirler. Bu dediklerim, sözlü anlatımların bir eleştirisi değil, içinden çıktıkları koşullar iyi kavranmazsa bunlardan yararlanılamayacağının bir göstergesi olarak anlaşılmalıdır.

Yazılı anlatımlar düş gören kişilerin kendileri tarafından gerçekleştirildiğinden, sapmalar daha az belirgindir. Ama burada da bağlam üzerinde kafa yormak gerekir. Özel günlüklerin gerçeğe ne dereceye kadar sadık anlatımlar olduğunu bilmiyoruz ama, bunlardaki hikâyelerin süslenmediğini farz edebiliriz; en azından, eğer yayımlanmaları düşünülmemişse (Schnitzler'in *Tagebuch*'u ölümünün üstünden elli yıl geçmeden yayımlanmadı). Mektuplar, merak uyandırıcı bir dil kullanarak, hitap edilen kişiyi etkilemek gibi, farkında olunmadan gerçekleştirilen bir isteği sergiler sıklıkla. Düşlerinin anlamı kadar, içeriğine de önem veren Coleridge onların an-

latımına edebi bir üslup katmadan edememiştir. Örneğin bunlardan birinde kendi ruh halini belirten bir notun yanı sıra, elden ayaktan düşmüş eski bir arkadaşının halinin betimlenmesi de vardır ve bir an görünüp kaybolan bu dramatik görüntünün ardından "birden, bağıra bağıra, korkunç bir şekilde ağlamaya başladım, epey bir süre devam ettikten sonra, sonunda beni uyandırdı" diye yazar. Freud bir itirafta bulunur: "Düşün analiz etmediğim kısmını açıklayabilirdim ama bu noktada bundan vazgeçmek zorundayım, çünkü bunun gerektirdiği kadar büyük bir kişisel özveride bulunmam olanaksız." Belki de, kitaplarda yayımlanan birçok anlatım için geçerlidir bu.

Yazar George Perec düşlerini aylarca sistematik bir şekilde kaydetti, fakat onları yayımlatmaya kalkıştığında gerçek isimleri gizlemesi ve bazı açık göndermeleri çıkartması gerekti. Onun bu toplu düş anlatımları birtakım kusurlarına karşın çok değerlidir.[26] Bunlarda düş anlatımlarının atlanan bir yanı açığa vurulur ki bu da saf duygusal yöndür. Perec'in notlarının bazıları kurudur ve yalnızca olaylara dayalıdır; yazar ilgisiz kalmış ve tekdüze bir iş olarak yazmış gibidir. Bir tren vardır, gümrük memuruyla bir konuşma gerçekleşir, yemek vagonuna gidilir ama bütün sandalyeler doludur, bar iskemlelerinde çocuklar oynamaktadır. Kısa anlatımlarda bir kayıtsızlık hakimdir. Diğer anlatımlarda ise tam tersine, heyecan, karmaşa, sıkıntı, endişe ya da hoşnutluk sergilenir. Cümleler ya birkaç sözcükle sınırlandırılan kısa cümlelerdir ya da özenle ayrıntılandırılmışlardır. Şimdiki ve geçmiş zaman birbirine karışır. "*Birden, oturma odamda döşeli halının üstünde ıslak lekeler fark ettim. Belki kedi. Hissediyorum, kokusunu duyuyorum: Hayır, koku yok. Ama çok var. Mutfağa girdim.*" Renkler, sesler, kokular birbirine karışır, nesneler biçim ve nitelik değiştirir. Zihinsel kargaşa öylesine güçlüdür ki, yazar kaydettiği şeyleri düzenlemek yerine, izlenimleri aklına geldiği gibi yazmıştır.

Perec bizi düşlerini toplu olarak kaydedenlerin zihinsel durumunu yeniden düşünmeye zorluyor. O zaman da, önemsiz gibi görünen birtakım ipuçları bize, çoğu düşün büyük bir kargaşa halin-

26. *La boutique obscure*, özellikle 63 ve 101 numaralara bakınız.

deyken kaydedildiğini gösteriyor. Örneğin, ortaçağ vakanüvisi Nogent'li Guibert'in sık sık korkuyla ve çığlık atarak uyandığını okumak pek ilginç gelmez. Fakat onun, şeytanı yahut ölmüş kişileri gördüğü düşlerini böyle bir ruh haliyle kaydettiğini düşündüğümüz anda bu ayrıntı önem kazanır. Sorun, Guibert'in kâbuslardan çabuk etkilenen biri olup olmadığına karar vermek değil. Bu bizim asla bilemeyeceğimiz bir şeydir. Asıl önemli olan, onun gündüzki endişelerinin yazdığı şeyler üzerindeki etkisidir.

Ruskin genellikle, uyandığı andaki ruh halini betimlerdi. Bazen kendini öylesine huzursuz ve sıkıntılı hissederdi ki, düşlerini yazmak pek içinden gelmezdi. Onun anlatımlarının netliği sabahki ruh halinin bir barometresiydi büyük ölçüde. Öte yandan, Katherine Mansfield huzurlu olduğunda tuhaf düşlerinde egemen olan tema hakkında birkaç sözcük çiziktiriverirdi. "Dün gece bir öyküyü *düşümde gördüm*. Çok aydınlıktı. Gördüklerimin hepsi çocuklarla ilgiliydi. Saat 6.30'da kalktım ve birkaç şeyi not ettim çünkü bunların kaybolup gideceğini biliyordum. Bu hafta bir ara göndereceğim. Bayağı hoş bir şey".[27] Ama sıkıntılı olduğu sabahlarda, gecenin izlenimleriyle uyanıklık duyguları birbirine karışırdı. "Uykuya daldım. Ve birden bütün bedenimin *darmadağın olduğunu* hissettim... Uzun ve müthiş bir titreme, anlarsın... Uyandığımda korkunç bir deprem olduğunu sandım. Yavaş yavaş anladım olan biteni - o düş sırasında öldüğümden eminim." Böyle melankolik anlatımların tersine, sabah yaşanan hoş bir ruh hali genellikle, kişinin sevdiği yakınlarını yahut arkadaşlarını düşünde görmesine bağlıdır. Schnitzler'in anlatımı, düşünde oğlunun ya da hayran olduğu bir kadının görüntüsünü yakaladığında neşeyle coşar. Şafak vakti genellikle somurtkan bir halde kalkan Ruskin geceleyin düşünde kuzeni Joan'ı görmüşse, içinde hüzünlü manzaralar ve zarif hayvanlar bulunan şiirsel düş betimlemeleri yaratırdı. Hatırlananların yazılması, düşün bıraktığı, iyi ya da kötü, güçlü etkiden uzaklaşmaya yardım eder. Düşler korkunç da, büyüleyici de olsalar, alışık olmadığımız bir dünyaya götürür bizi. Düşleri anlatmak ya da resimlerini çiz-

27. *Journal*, Hamburg, 1930, bkz. 10 Şubat 1918 ve 17 Aralık 1919.

mek, anlatılacak hikâyenin kurallarına göre zuhurları yeniden şekillendirme olanağı sağlar. Edmond About'un romanı *The King of the Mountains* (1857) için Gustave Doré'nin yaptığı gravürler, gecenin düşlerini hatırlarken alınan zevkin güzel bir örneğidir. Bir İngiliz hanım ve güzel kızıyla birlikte Yunanlı eşkıyalar tarafından kaçırılan baş kahraman, genç kızla birlikte –fakat yanında annesi olmaksızın!– kaçıp kurtulma hayallerini anlatarak vakit geçirir (bkz. Resim VII).

E. BETİMLEME KALIPLARI

Her düş anlatısı sözel ya da görsel olarak düzenlenmiş betimleme kalıplarıyla aktarılır. Düşler hakkında konuşurken, her toplumda

Resim VII. Gustave Dore, *Herman'ın Düşü,* 1861.

egemen olan dilin ve benimsenen ifade biçimlerinin anlatıma ağırlığını koyduğu gerçeğini gözden kaçırırız genellikle. Belli bazı sözcükler ve yapılar yalnızca düşün anlatılacağı genel biçimi değil, üzerinde durulacak ya da görmezden gelinecek düş bölümlerini de belirler. Fransızca'da ve Yunanca'da "düş" anlamına gelen iki farklı sözcük vardır. Fransızca'da, hafif, yüzeysel düşlerle derin düşler birbirinden ayırt edilir. Eski Yunanca'da iki terimin bir arada var olması düş anlayışını etkilemiştir. *Odysseia*'nın XIX. bölümünde karmaşık ve yanılsamaya dayalı görüntüler ile, gerçekleşebilecek ciddi zuhurlar arasında bir karşıtlık buluruz. Daha sonra, ünlü kâhin Artemidorius aynı ayrımı dil bazında formüle etmiştir. Artemidorius, *Oneirokritika* (1, 2) adlı yapıtında, bir mesaj verebilecek anlamlı düşlerle, söylediği bir şey varsa da pek fazla olmayan, sıradan düşler arasında bir karşıtlık oluşturur. Romalılar tarafından benimsenen, ortaçağ boyunca da kabul görmüş bu Yunan geleneği en azından iki bin yıl sürmüştür.

Almanların, İspanyolların ve İngilizce konuşan insanların dillerine göre, düş gördüklerinde bir düşe "sahiptirler"; fakat İtalyanlar ve Fransızlar düş "yapar."* Rusça *son* sözcüğü aynı zamanda hem düş, hem de uyku demektir. Yani bir düş görmek, uyku sırasında bir şey görmektir. Bir düş "görmek" şeklindeki ifade antik Yakın Doğu'daki halklara özgüdür. Bu ifade, Kitabı Mukaddes'te ya da Yunanca metinlerde söz edilen, düşlere giren tanrısal ziyaretçilerle, düşüne girilen hürmetkar kulların hareket ettiği ve konuştuğu aktif etkileşimin tersine, pasif bir yaklaşımı ifade eder. Tipik bir Mısırlı düşü şöyle der: "Güneş zirveye vardığı an uyku onu yendi ve Ağustos tanrısı hazretlerini kendi ağzından, oğluyla konuşan bir baba gibi konuşurken buldu karşısında."[28] "Firavun Djoser'in düşü" şöyledir: "Yaşam ve mutlulukla dolu bir halde uyurken tanrıyı karşımda durur buldum. Övgülerle yücelttim onu ve dualar ettim huzurunda. O da, dostça yüzüyle bana ayan oldu." Eski Ahit'teki anlatımlar

* İngilizce düş görmek anlamındaki "to have a dream"in doğrudan çevirisi "bir düşe sahip olmak" olurdu; Fransızcadaki aynı anlama gelen "faire un rêve" ise doğrudan "düş yapmak" diye çevrilebilir. Yazar iki dildeki bu ifadeleri kastediyor. (y.h.n.)

28. Oppenheim, *Dreams in the Ancient Near East*, s. 251.

farklı bir yaklaşım gösterir ve aktarılan ilk zuhurda (Tekvin, 20, 3-6) belirgindir bu: Kral Abimelek, İbrahim'in karısı Sara'yı kaçırdı; bunun sonucunda Tanrı "Abimelek'e gece rüyasında gelip" onu ölümle tehdit etti. Abimelek kendini savunmak için bir şeyler söyledi fakat Tanrı ona acımadı ve Abimelek Sara'yı kocasına geri vermek zorunda kaldı.

Her dilin yapısı ve mevcut kelime değeri düş gören kişilerin ve kâhinlerin imgelemini çok uzun zamandır birtakım yönlere doğrultmuş ve böylece düş tipleri ortaya çıkmıştır. Önceden belirlenen bu betimleme kalıplarına uyan anlatımlar hiçbir zaman, olası tek yol gibi görülmemiş fakat bu kalıplara uymayanlardan daha iyi karşılanmış ve daha iyi anlaşılmışlardır ister istemez. Pek çok düş anlatımının, benimsenmiş biçimlere ya da fikirlere uygunluğu dikkati çeker; çünkü bu yapılarıyla topluma hitap ederler ve bu sayede de ciddiye alınırlar. Birkaç vaka incelemesi, benimsenmiş kalıpların işlevini örneklemeye ve etkilerini sergilemeye yeter.

Düşler hakkında antikçağlarda hüküm süren ve ortaçağda da devam eden ikili anlayışlar varken, önemli bir düşü önemsiz bir düşten ayırt etmek nasıl mümkün olabildi? Bunun Artemidorius (IV, 76) tarafından aktarılan yanıtı, haberciyi tanımada kullanılan gayet net özelliklerin ve özgün niteliklerin olduğudur. Giriş bölümünde söz edilen dilsel bir özelliği hatırlayalım. Yunan edebiyatında düşler insanları genellikle "ziyaret eder" ya da bazen, uyuyan kişinin kafasında belirir. *Odysseia*' da (IV, 795) Penelope ilk kez zuhur gördüğünde yatak odasına bir hayalet girer, onunla konuşur ve sonra gider. Bu basmakalıp Yunan düşü, küçük bir tiyatro sahnesi gibidir. Gelen konukların görünümü öylesine ayrıntılı anlatılmıştır ki, düş gören kişinin bunları tanımaması mümkün değildir. Tanrılarla konuşma konusuna kuşkucu yaklaşan Cicero, bir düşün sahneye konmuş bir öykü gibi geliştiği *Scipio'nun Rüyası* adlı yapıtında bu standart modeli gülünç bir tiyatroya dönüştürür. Scipio ilk önce torunuyla konuşmaya gelir. Sonra, bir sürü arkadaş araya karışır, kimileri öyle bağıra bağıra konuşur ki, Scipio'nun aynı adlı torununu uyandıracaklardır nerdeyse. Dede onlardan sessiz durmalarını ister ve torununa dünyanın gökyüzünden görüntüsünü gösterir.

İnsanların neler gördüğünü asla bilemeyiz ama birçok anlatıda, düşe girenin –Tanrı, melek ya da bir azizin– tanındığı ve yapması gerekeni yaptığı kanıtlanmaya çalışılmıştır. Bizim ana kaynağımız, Asklepion tapınaklarındaki ve daha sonra da kiliselerdeki mucizevi ya da rahatlatıcı zuhurların betimlemeleridir. Düşe giren kişi tanrılardan birisi olmasa bile, önemli bir kişilik olarak tanımlanır. Örneğin bu kişi "mevki sahibi bir adam" olarak gelir ya da "bir senatör gibi" görünür. Ayrıca, bir doktorun ya da bir hemşirenin özelliklerini de taşıyabilir ve bedenin hasta yerlerine dokunur ya da hastaya neler yapması gerektiği konusunda öğüt verir. Bunlar, önceden oluşturulmuş betimleme kalıplarına tamamen uygun mudur? Dert çeken insanların kendilerine birisinin zuhur etmesini büyük bir istekle beklediği, bir düş gördükten sonra da bunu anlatırken düşlerini daha önceki kalıplara dönüştürdüğü düşünülemez mi?

Birörnek düşlerin varlığı ve yaygınlığı tartışılmaz. Flavius Josephus kendi çağdaşlarından biri olan, Judea kabile şefi Archealus'un, "üzerinde öküzlerin otladığı dokuz uzun ve tam olgun başak gördüğü" bir zuhurundan söz eder.[29] Burada, Firavunun düşü, "cılız ve şark rüzgârından yanmış yedi başağın", "yedi semiz ve dolgun başağı yuttuğu"na (Tekvin, 41, 1-8) gönderme yapıldığı gayet belirgindir. Archealus, Kitabı Mukaddes'i çok iyi bildiği için, farkında olmadan, orada aktarılan düşlerden mi etkilenmiştir? Yoksa, düş anlatımını bizzat Kitabı Mukaddes'teki anlatım maddesine göre şekillendirmeyi mi seçmiştir? Böyle bir betimlemenin gerçek bir düşle örtüşüp örtüşmediğine karar vermek bizi aşar. Burada da yine, gece görülen bir düşle onun gündüz anlatımı arasındaki fark belirsizdir.

Ama Flavius Josephus'un kitabından çıkan sonuç, bu özel kaydın o an geçerli düş anlatım tarzının gerektirdiği koşulları yerine getirdiği ve kabul edilebilirlik sınırının dışına çıkmadığıdır. Kendi kişisel niyeti ne olursa olsun, Archealus bu anlatımla, gerekli bir eylemi yerine getirmiştir. Söylemi bir toplumsal ya da siyasal olaya uyan düşler vardır. Yunanlı rahibe Pelagia'nın gördüğü zuhurdan daha önce söz etmiştim. Biraz önce değindiğimiz türden tanrısal te-

29. *History of the Jewish War Against the Romans*, II, 112.

zahürlerden farklı bir betimleme kalıbına uyan örneklere ortaçağ ve modern çağ edebiyatında bol bol rastlamak mümkündür. Şimdi, kutsal haçın "bulunması" vakası hakkında biraz düşünelim. İmparator Konstantin'in annesi Helena, bir düşünde kendisine kutsal haçın gömülü olduğu yer söylendiğinde, Filistin'de kiliseler ve manastırlar yaptırıyordu. Düş, sonradan anlatıldığı şekliyle tabii, (kutsal haçın kaybolmadığı yolunda) bir ifşaat, (orada bulunabileceği yolunda) bir bilgi ve ("onu gün ışığına çıkar ve bir kilise yaptır" şeklinde) bir emirden oluşuyordu. Bu zuhur hem bir işaret hem de bir kanıttı. Bir düşle iletilen bilgiler aracılığıyla kutsal kalıntıların yerinin bulunduğu sayısız durumda, ilk iletişimi daha sonraki doğrulamadan ayırmak olanaksızdır. Aziz Augustinus, Aziz Stefan'ın cesedinin bulunması hakkındaki vaazlarından birinde, cesedin yerinin ifşa olunduğu düşü hem işaret hem de doğrulama olarak değerlendirmiştir. Bu tür tipik örneklere, hatta XIX. yüzyıl Yunanistan'ında bile, uyma zorunluluğu buradan gelir. Pelagia düşünü anlatmasaydı ne olurdu? Kimse bilmiyor. Fakat anlatmış olduğuna göre, bunun olası tek anlamı vardır.

Antikçağ ve ortaçağ edebiyatı yukarıda tanımlanan iki kalıba uyan düş anlatılarıyla doludur. Çoğu kişinin, düşlerini bu kalıplara göre gördüğünü yahut en azından böyle hatırladığını mı düşüneceğiz? Toplumsal geleneklerin bireyler üzerinde ne kadar ağırlığı vardı? Yanıtı bulunamaz bir soru daha. Bütün söyleyebileceğimiz, eskiden düşleri kaydetmek için, çağdaş yöntemlere benzer başka yolların da bulunduğudur. Kyreneli Synesius kısa cümlelerden yanaydı. Bir düşünden söz ederken –bu önemli, çünkü onun düşlerin kuşkulardan kurtulmaya yardımcı olacağı yolundaki düşüncesini doğruluyordu bu– düşün ona, olduğu yerde kalmayı telkin ettiğini söyler ve bunun o koşullarda verilebilecek en iyi öğüt olduğu sonradan anlaşılır. Öte yandan, bu konuda söylenmiş binlerce karmaşık lafta kesin bir fikir geliştirilmeye kalkışılmadığı gibi, herhangi bir kalıba da bağlı kalınmaya çalışılmamıştır. İşte, Mısır'da bulunmuş, yaklaşık MÖ 150 yılından kalma bir Yunan papirüsünden alınmış satırlar: *"Sanıyorum İskenderiye'de, büyük bir kuledeydim. Güzel bir yüzüm vardı ve güzel diye yüzümü kimseye göstermek istemiyor-*

dum. Yanıma yaşlı bir kadın oturdu; kuzeyimden ve doğudan bana doğru gelen bir kalabalık vardı. Bağırarak, bir adamın kömüre dönüştüğünü bildirdiler ve adam bana dedi ki: 'Birazcık bekle, seni kutsal ruh Knephis'e götüreyim de tapın ona'"[30]

Bir araya toplanmış bu son metinler ne denli farklıysalar da, düş araştırmalarının sınırlarını gösterirler. Düş hikâyelerinin nasıl oluşturulduğunu, motiflerin işe nasıl karıştığını ve düş anlatımlarında görüntülerin ve seslerin nasıl ifade edildiğini açıklayacak genel bir teori oluşturmak, denemeye fazlasıyla değecek bir şey olurdu. Ama ne yazık ki, düş anlatımlarının birçoğu teoriye uymuyor. Düşlere ancak betimlemeler aracılığıyla ulaşılabilir. Peki, iyi betimleme hangisi? Jung'da ya da Greene'deki gibi, kesintisiz bir öykü oluşturan ve darmadağınık izlenimlere bir anlam veren anlatım mı? George Fox ya da Synesius'taki gibi, en önemli noktalara yönelik kısa kısa cümleler mi? Yunanlı, Romalı ve ortaçağ yazarlarca benimsenen, bir yöne yönlendirilmiş anlatımlar mı? Yukarıda alıntılanan Yunan belgesinde ifade edilen çok ayrıntılı duygular mı? Freud bu türü tercih ederdi. Söylemeye çalıştığım şey, dikkatli, kılı kırk yaran bir anlatımın diğer anlatım biçimlerine göre daha nesnel olmadığıdır. Aslında, görmüş olduğumuz gibi, insanları düşlerini anlatmaya sevk eden birbirinden farklı bir sürü neden vardır: Anlatıcılar kendi kültürlerinden kuvvetle etkilenmiştir; içinde bulunulan koşullar sözlü ya da yazılı betimlemelerin şekillendirilmesinde büyük bir önem taşır.

Gece vakti hissedilenler, hatta görülenler hiç net değildir. Düş anlatımlarımızla düşlerin nasıl bir ilişkisi olduğunun belirsizliğinden söz etmek yeni bir şey değil. Yusuf'un düşleri (hikâyenin daha başka bir versiyonu) hakkındaki felsefi bir çalışmada Philo Judeus, genç adamın kullandığı sözcüklerin "şaşkın, sakıngan, bulanık düşünceli, düzgün ve açık bir şekilde göremeyen birinin ifadeleri" olduğunu söyler;[31] bunun nedeni ya Yusuf'un ne gördüğünü tam hatırlayamaması, ya da bunları doğru ifade edecek sözcükleri bulamamasıdır. Kamusal, insan ilişkilerine dayalı etkinliklerin bir aracı

30. Oppenheim, *Dreams in the Ancient Near East*, s. 253.
31. "On Dreams", II, 17.

olan sözlü ya da yazılı dil, içsel duyguların yahut izlenimlerin ifadesine uygun hale getirilmemiştir. Joseph Conrad'ın *Heart of Darkness* [Karanlığın Yüreği] (1902) adlı kasvetli kısa romanındaki anlatıcı Marlow bunu çok güzel açıklar: "Sanki size bir düş anlatıyormuşum gibi geliyor bana – boşuna bir çaba, çünkü hiçbir düş anlatısı aktaramaz düş duygusunu; saçmalığın, hayretin ve şaşkınlığın mücadeleci bir isyanın sarsıntısındaki o bileşimini; düş denen şeyin tam özünü oluşturan o tuhaf inanılmazlığa tutsak olma halini."

Uyku yaşantımıza ulaşmamızın tek yolu işte bu yetersiz anlatımlardır. Onlar olmasa, düşlerimiz esrarengiz, kafa karıştıran birtakım izlenimlerden ibaret kalır olsa olsa. Düş anlatımları, uçup giden duyumlarımızı günlük yaşantımıza bağlamaya çalışır. Betimlemelerimiz sayesinde bir düşler âlemi yaratırız. Gerçek düş yaşantısının muhtemelen çok uzağında kalan bu sözel evren birbirini izleyen yüzlerce kuşak tarafından yaratılmıştır ve çağdaşlarımız tarafından sürdürülmektedir. Şimdi bunu keşfetmeye çalışalım.

IV
Düş anlatımları dünyasını keşif

Her sabah sayısız insan, düşünü ailesindekilere anlatır. Net bir anlam taşımaktan uzak duyumlar, biçimler, sesler, renkler kısa hikâyelere dönüştürülür. Sözcükler düşsel izlenimleri evcilleştirir ve kavranabilir hale getirir. Değiştirilmiş, bir ölçüde yoksullaştırılmış, somut olmayan ve iyi tanımlanamamış şeyler, anlatılan düşlerin evrenine girer. Düşlerimiz bir kez anlatıldı mı daha az tekinsiz hale gelir. Hayalinde yeni masallar yaratabilecek insan sayısının çok az olmasına karşın, herkes acayip düşler görür ve bunu başkalarına anlatarak onlarda geçici bir merak uyandırabilir.

"Düşler, boş fantezilerden başka bir şey doğuramayan, başıboş bir beynin çocuklarıdır" der Shakespeare, *Romeo ve Juliet*'te. Bazı bilimadamları da düşleri anlamsız bulur. Onların iddialarına göre,

gündüz vakti, içinde bulunduğumuz koşullar bir sürü, önemsiz ayrıntıyı kafamıza sokar. Örneğin araba kullanırken trafiğe konsantre oluruz ama bir yandan da sesleri, parlayan ışıkları, arabaların ve kamyonların biçimlerini ve renklerini istemsiz bir şekilde kaydederiz. Gece vakti beynimizin böyle yararsız birikintileri boşaltması gerekir; düşlerin işlevi budur işte. Bir fizyolog, düşleri, kaydedilmiş bir teyp bandının silinmesine benzetmiştir.

Oturup arkadaşlarla sohbet ettikten sonra, onların söylediği şeyler içinde bize ilgisiz gibi gelen şeyleri hemen unuturuz ve bizi ilgilendiren şeyleri aklımızda tutarız sadece. Aynı şekilde, düşler de gereksiz anıları "siler". Düşlerin bir amacı yoktur, onlar geçici anıları yeniden harekete geçirir sadece. Ama bunların içinde en güçlüleri silinmeye karşı direnir. Sabah vakti kafamızdan uzaklaşmamış birkaç imge vardır. Bilimsel bir araştırmaya göre, bu imgelerin çevresinde kısa hikâyeler öreriz, çünkü insanların dikkatini canlı, duygusal yoğunluk taşıyan anlatımlarla çekmek, karmaşık izlenimler anlatarak çekmekten çok daha kolaydır. Anlatımımızın kesinliği, birileri onlarla ilgilenir ilgilenmez, hissedilir bir şekilde artar. Kuşkucuların ileri sürdüğüne bakılırsa, tamamen kişiye özgü olan düş betimlemeleri, düşlerden ziyade kişinin imgelemine ilişkin ipuçları verir.

A. DÜŞÜN İÇERİĞİ DENEN MUAMMA

Bu tezi sınamak, doğrulamak ya da çürütmek olanaksız. Görececi bakış açısı düşler hakkında her tür araştırmayı dışlar ve dolayısıyla, her şeyi birden kapsayan sistemlerden sakınanlara hitap eder. Ama daha önceki bölümlerde gördüğümüz gibi, düşler ve düş yorumları birçok felsefi, dinsel ve bilimsel teoride önemli bir yer tutar. Düşlerin hiçbir önem taşımadığı kanıtlanırsa bazı sistemleri savunmak zorlaşacaktır. XIII. yüzyıldan kalma bir Fransız romanı olan *Roman de la Rose,* birbiriyle çelişen iki ifadeyi karşı karşıya getirerek bu ikilemi açığa vurur. Karakterlerden biri, yani "Doğa", modern kuşkucuların kullandığı terimleri kullanarak, düşleri, uyu-

yan kişinin kafasını uyanık haldeyken meşgul eden şeylerin bir izine indirger. Ama diğer karakter, yani "Akıl," düşün teolojik önemini vurgulayarak bu fikre şiddetle karşı çıkar: Geceleri bedensel işlevlerden kurtulan ruhlarımız tanrısal etkilere hazır hale gelir. Tanrı'nın bize yüce gerçekler hakkında bilgi gönderebileceği zaman işte odur.

Düşlerin bir önemi yoksa Kitabı Mukaddes'teki tanrısal mesajlar anlamsızlaşır. Aynı şekilde, en azından Freud'un ve Jung'un ortaya koyduğu şekliyle psikanaliz, gözde bir malzemesinden yoksun kalır. Düşlere yeniden bilimsel bir konum kazandırmak nasıl mümkün olur? Freud kuşkucularla tartışırken düşlerin psişik bir önem taşıdığını savunmuş, ama bunu gösteremeyeceğini, çünkü kendi varsayımlarının "gayet kendince" şeyler olduğunu kabul etmiştir.[1] Bu kuşkulara karşı verilecek tek yanıt, her bireyin kendine has imgelerinden oluşmuş olmalarına karşın, düşlerin, hepimizin ortak konularıyla da ilgili olduğudur. Düşleri ciddiye alanlar öteden beri, düşlerdeki evrensel konuların varlığını vurgulamışlardır. Düş çalışmalarının ne kadar eskilerine bakarsak bakalım, hep genel kategorileri tanımlama çabalarını görürüz. Elimizdeki, Babil İmparatorluğu'ndan kalmış en eski belgelerde düşler, ölüm, iş, seks, aile gibi, sınırları gayet belirgin kategorilere ayrılmıştır. Bunlar modern yorum yazılarında hâlâ kullanılır. Çarpıcıdır ki, insanlar 4.000 yıldır düşleri sadece ciddiye almakla kalmamış, onların hem kişisel hem de, belli bir dönemde ya da belki tüm zamanlarda herkes için ortak, kolektif şeyler olduğunu kanıtlamaya da çalışmıştır. Freud da bizzat, sınırlı bir grup düş biçiminin tekrar tekrar ortaya çıktığını vurgulamayı gerekli görmüştür. Hastalarının çoğu, herkesin arasında çıplak olma izlenimi, sevilen birinin ölümü, uçmak ya da düşmek gibi tuhaf duyumlardan ve bir dişini kaybetmek ya da boyuna sınava girmek gibi rahatsız edici durumlardan sık sık söz etmiştir. Çok sık görülen diğer bir düş teması da tren istasyonudur; kişi, düşünde gece vakti, koşmaktan nefes nefese kalmış bir halde, bomboş bir perona varıp, giden ekspresin arka lambasının uzakta kaybolduğunu görür. Freud'a göre, bunlar "tipik" düşlerdir. Hemen herkes bu

1. *New Introductory Lectures on Psychoanalysis, S. B.*, XXII, s. 9.

düşleri benzer şekilde görür ve bunların herkes için anlamı birdir.

Rüya tabiri kitaplarının antik dönemlerde nasıl anlaşıldığını bilmiyoruz. Bu elkitaplarının tüm dünyada çok iyi sattığı günümüzde bile, çağdaşımız kişiler tarafından gerçekte nasıl "okunduklarını" bilemeyiz. Ama yine de, bunlara başvuran çoğu kişinin rahatladığını, çünkü bu kitapların, her türlü sanrıyı gayet olağan gösterdiğini iddia edebiliriz. Ne kadar tuhaf olurlarsa olsunlar, sayısız düş sınıflandırılmıştır ve bunların şifresi çözülebilir durumdadır. Rüya tabiri kitapları düş yorumları sunmayı hedefler. Temalarına göre hazırlanırlar ve içerik analizi konusunda da bir sistem sunarlar. Antikçağlardan beri tekrar tekrar yayımlanan ve değişikliğe uğrayan bu kitaplar düş çalışmalarını güçlü bir şekilde etkilemiştir. Freud da, Jung da dikkatle okumuştur onları. Gayet kendine has bir biçemleri vardır. Genelde, "telgrafsal" yazım diyebileceğimiz bir biçemdir bu; kısadır, özdür ve belli bir nesne yahut olay hakkındadır: Bedensel işlevler, üretim ya da nesnelerin ve aletlerin kullanımı gibi. Bunun dışındaki cümlelerse bir kente yerleşme ya da o kenti terk etmeyle, bir kiliseyi ya da kamusal yapıyı ziyaret etmeyle, iş güçle, satın alınacak (antik çağlarda) keçi ya da koyunlar yahut (günümüzde) otomobil ya da televizyonlarla ilgilidir. Her dönemin kendine has yeme alışkanlıklarını oluşturan çeşitli türde yiyeceklerden söz edilir. Bu sıralama bazen salt mekanikleşerek, örneğin hayvanları yemekten yamyamlığa kayar, sonra ceset yemekten geçip, sonunda düş gören kişinin beden parçalarının yenmesine kadar uzanır.

Kısa ve öz anlatımlardan oluşan bu düş derlemelerini okurken, düşlerin genelde gayet sıradan durumlarla ilgili olduğunu düşünmemek zordur. Düşlerde yer alan imgelerin ya da seslerin birleşimleri teorik olarak sınırsızsa da, imgeleme dayalı durumların yelpazesi pek genişmiş gibi görünmez. Antik düş kitaplarında betimlenmiş birçok vaka garip bir şekilde, sanki hiç değişmezmiş gibidir ve bugüne dek tekrar tekrar yayımlanagelmiş yorumlarda harfiyen aktarılmıştır bunlar.

Eğer insanlar hep aynı düşleri görüyorsa, bu düşleri iyi, basit bir tipolojiye göre sınıflamak mümkün olamaz mı? Bu konuda uygun ve yalın bir sınıflama sistemi bulmak için birçok girişimde bulunul-

muştur. Bir Kitabı Mukaddes tefsircisi olan Philo Judeus bu konuda üç kategori önermiştir. Bir uçta, dışarıdan (Philo'nun görüşünce, Tanrı tarafından) gönderilen mesajlar vardır; diğer uçtaysa, uykusunda öncelikli sorunlarını çözen bireyin kendisi tarafından yaratılan düşler yer alır. İkisinin arasındakilerse önemsiz, sıradan ve bazen de karmaşık düşlerdir. Mantıklı bir insan olan Macrobius, gerçeğe uygun olan yahut uyması muhtemel olan düşlerle, yorum gerektiren asıl anlamlarını "garip şekillerle gizleyen ve üstlerine bir muğlaklık tülü seren" muamma gibi düşleri birbirinden ayırmıştır. Teorisyenler genelde, birbirine karşıt ikilileri sever. Örneğin (düşü gören kişinin düşe katıldığı) aktif düşlere karşılık (düşü görenin sadece bir mesaj almakla yetindiği) pasif düşler, (dışardan bir mesajın geldiği) dışsal düşlere karşılık (gecesel sanrıların kafada yaratıldığı) içsel düşler, sembolik düşlere (*Odysseia*'da Penelope düşünde bir kartalın gelip kazları öldürdüğünü görür: Kartal Ulysses'i, kazlarsa Penelope'ye talip erkekleri simgeliyor) karşılık (düşümde treni kaçırdığımı görerek öfkelendiğim) gerçekçi düşler vardır.

Bunlara çok yaratıcı fakat birbirinden bağımsız yüzlerce sistem eklenebilir. Şimdi Artemidorius'un karmaşık kategorilerine bir bakalım. Üçüncü Bölüm'de onun sınıflamasından iki ana tip olarak söz etmiştim: bir tarafta, zihindeki endişelerin ya da fiziksel sıkıntıların yol açtığı düşler; diğer taraftaysa, gelecekle ilgili karar vermeye yardımı olabilecek düşler. İster uyanıkken kafada beliren düşüncelerden, isterse bedenin hallerinden olsun, içsel nedenlerden kaynaklanan düşler konusunda bir sorun çıkmamıştır; Philo, Macrobius ve diğer uzmanların çoğu böyle bir kategoride hemfikir olmuşlardır. Aç ya da susuz insanların çoğu, düşlerinde yiyecek yahut içecek aradıklarını, hatta bulduklarını görecektir. Kendi lehine yahut aleyhine, önemli bir olayı bekleyen biri düşünde pekala onun gerçekleştiğini ya da gerçekleşmediğini görebilir. Ama "geleceğe yönelik düşleri", yani dışsal etkenlerden kaynaklanan düşleri tanımlamada hayli sorun çıkmıştır. Artemidorius bunları beş alt kategoriye ayırmayı gerekli görür. Ama bunlar yeterli gelmediğinden, bütün vakaların sağlamasını yapabilmek için yeni alt kategoriler uydurmak zorunda kalmıştır. Düşler görsel imgelerden, anlatısal

sekanslardan, gelip geçiveren izlenimlerden ve kinestetik-etkili belirtilerden oluştuğundan, bunları dolaysız, net durumlara indirgemek hemen hemen olanaksızdır. Şimdi kısa, basit bir anlatıma göz atalım:

Bir avlunun kapısından çıkıp başka bir avluya geçiyorum. Her şey karanlık, ama vakit gece değil. İkinci avluda arkadaşım Pamela'yı görüyorum; iki yıl önce ölmüştü. Beyaz bir giysi var üstünde. Gördüğüm şeyin bir hayalet mi olduğunu yoksa Pamela'nın aramıza geri mi dönmüş olduğunu düşünerek tereddüt ediyorum (onun burada olabileceğinden kuşku mu duyuyorum, yoksa iki düşünce arasında gidip geliyor muyum; emin değilim). Ona sağlığı hakkında basmakalıp sorular sorarak, kendisinin gerçek olup olmadığını söyletmeye çalışıyorum. Arkadaşım John birinci avludan sesleniyor: "Biliyorsun Pamela öldü." Bu düşte geçmiş günlerden hiçbir iz bulamıyorum; John'u yıllardır hiç görmedim. Kendisi Pam'i tanımazdı ve ona Pam'den hiç söz etmedim. Düşte Pam'in görünmesi, iki farklı mekân arasındaki kapı, gerçek bir dindar olan John'un görünmesi; bunlar ölümü mü ima ediyor? Peki beyaz giysi de ne? Yaşamın rengi değil mi bu? Ve neden başka bir gün değil de dün gece geliyor böyle bir uyarı?

Bu anlatıyı analiz etmek istemiyorum. Ben düş yorumcusu değilim; ciddi bir yorum yapabilmek için, düşü gören kişi hakkında bilgiye gerek vardır. Ben sadece, anlatının içeriğiyle ilgiliyim. İlk bakışta bu anlatı, bütün düş kitaplarına konan "ölmüş bir arkadaşla karşılaşma" kategorisindendir. Ama Pamela'yla karşılaşma hikâyenin küçük bir bölümüdür. Bunun yanı sıra, John'un seslenişi (kategorisi: bir arkadaştan gelen uyarı), kapı ve iki avlu (kategorisi: bir yerden diğerine gitmek), gece olmayan karanlık ortam (kategorisi: çelişki) vardır. Ve düşü gören kişinin sonunda yapmaya kalkıştığı yorum da metnin bir öğesidir. Bu, sıradan, tamamen tek yönlü anlatımda ne belirgin bir mesaj, ne de egemen bir karakter vardır. Rüya tabiri kitaplarında betimlenen çok iyi tanımlanmış düş kategorilerine yalnızca, oyunlarda, romanlarda ve filmlerde yer alan edebi düşler uyar.

Daha önce Graham Greene'in anlatımlarında, "mantık dışı" görünen öğelerin pek bulunmaması ve akılcı bir düzene ulaşmak için

sürekli bir arayış olması dikkatimizi çekmişti. Ama romancı yine de düşlerindeki apansız değişimleri tamamen yok edememiştir. Greene bir gece düşünde, şair W. H. Auden'ın liderliğindeki gerillaların izini süren bir gruba katıldığını görür. Gizlenmiş olan Auden birden ortaya çıktığında, romancı Evelyn Waugh'un açtığı yaralarından kanlar akmaktadır. Greene, Auden'ı bıçaklar. Yaralanmayan Auden edebi bir tartışma başlatır. Bir partiye davet edilen yazarlar Britanya ve Birleşik Devletler'de yaşamanın avantajlarını karşılaştırırlar. Auden Birleşik Devletler'i tercih eder. Greene, Auden'ın önemli bir keşifte bulunmasını diler. Viski içme konusunda hemfikir olurlar. Greene'de olduğu gibi, düş anlatımlarının çoğu, hareketliliğini, değişen karakterlerin, nesnelerin ve yerlerin istilacı varlığından alır. Belli bir temayla ilgili bir imgeler dizisi başka bir düşünce serisine varır ve hatta diğer çağrışımlar tarafından kesintiye uğratılarak yerini onlara bırakır. Şimdi Greene'in anlattıklarının ölümü mü, yıkıcılığı mı, edebi rekabeti mi, entelektüel dostluğu mu yoksa sadece içki içmeyi mi ima ettiğine kim karar verebilir?

B. GÜNDEN KALANLAR

Uyku uzmanlarının arasında, düşlerin rasgele oluştuğunu ve hiçbir bilgi taşımadığını düşünenler bu çeşitlilikten yararlanır. Onlara göre, düşler uyanık yaşamla kesin bir devamlılık içindedir. Düşler başımızdan geçen bir dizi kişisel olayı, sistematik olmayan bir şekilde kısa imgelere çevirmekle, bizim arzularımızın, eğilimlerimizin ve bilinçli varoluşumuz hakkındaki değerlendirmemizin yalnızca küçük birer uzantısını oluşturur. Bir toplumun üyesi ve içinde bulunduğumuz kültürel bağlamın birer parçası olan bizlerin günlük etkinliklerimizden ve düşüncelerimizden kaynaklanan düş malzememiz, kendi çağımıza özgü olan edebi, anlatısal ve görsel süreçlere göre parçalanır ve yeniden oluşturulur. Bunlar olsa olsa, çelişkilerle nasıl başa çıkacağımız ve onlara yönelik yaklaşımımız hakkında birtakım ipuçları içerebilir.

Uzmanlar tek bir konuda birleşir: Düşlerimiz uyanık yaşamı-

mıza ait birçok yaşantıyı kapsar. Bunun tersi saçmalık olurdu zaten, çünkü hepimiz baş ağrımızın, evdeki gürültülerin, saat alarmlarının ya da hiç bitmeyen bazı dertlerin düşlerimize girdiğine tanık olmuşuzdur. Düşümüzde araba kullanırız. Caddede kornalar çalmaya başlar. Trafiğin tıkandığını görürüz. Durmak zorundayızdır. Diğer araçların arasına sıkışıp kalan arabamız hareket edemez. Dışardan gelen gürültüler bir yol bulup, o anda görülen düşün içine girmiştir. Algılarımızın çevresinde, daha önce kafamızda biçimlenmiş imgelerden doğan yeni epizotlar öreriz. Düşümüzde tren görseydik, çalan kornalar bir makine ıslığı haline gelirdi. Uyanmak istemediğimizde düşlerimize sıkıntıyı, fiziksel rahatsızlığı, tedirginlik yaratan şeyleri sokarız. Düşleri birtakım imgelerin birbirine bağlanmasından ibaret olarak gören Gérard Grandville, düşlerin daha önce algılanmış öğeleri nasıl birleştirdiğini göstermiştir. Onun *Gökte Bir Yürüyüş* adlı resmi, uykusunda ay gören bir kadının düşünde gördüğü şeylerin akışıdır (bkz. Resim VIII). Kadın ay figürünü, çağrışım yoluyla hilal biçimine, mantara, şemsiyeye, baykuşa, körüğe, kalplere, makarayla iğneye ve bir at arabasına dönüştürür.

Gözlemciler çok eskilerden beri, düşlerle günlük düşüncelerin ilişkisinden söz edegelmiştir. Üç binyıl öncesinden kalına çivi yazılı bir Asur metninde kederin ya da korkunun uyku üzerindeki etkisine değinilmiş, bunların ister istemez kötü düşlere yol açacağı sonucuna varılmıştır. Antik literatür, duygunun, tatminin ya da kederin yol açtığı düşlerle doludur. Penelope düşünde, olmasını dilediği şeyleri görmüştür: Ulysses onun yatağındadır, sahtesi değil, "ta kendisidir" (*Odysseia,* xx, 89-90). Bunun tersine, Aeneas'ın yarın bir gün çekip gideceğini düşünüp kahrolan Dido (*Aeneid,* IV, 465-74), korktuğunun başına geldiğini görür gece: Kendini yalnız bulur. Cicero'nun *Scipio'nun Rüyası,* gündüzün etkinlikleriyle düşler arasındaki ilişkiler üzerine güzel bir denemedir. Cicero, Afrika'ya vardığında, genç Scipio'nun kendi ailesinin tanıdığı olan Kral Massinissa'ya uzun süren bir ziyarette bulunduğunu düşler. Çok yorulup derin bir uykuya dalar ve düşünde büyükbabasını, Scipio'yu karşısında bulur. Cicero'ya göre, buna onun yaptığı yolculuk ve kralla

Resim VIII. Gérard Grandville, *Gökte Bir Yürüyüş,* 1857.

konuşması yol açmıştır, "çünkü düşündüklerimizin ve tartıştıklarımızın düş şeklinde yansıması sık rastlanan bir durumdur."

Antik tanrılar da düşlerin özel niteliğinin farkındadır. Naussica'yı uyarmak isteyen Athena (*Odysseia*, VI, 13), bir gece düşünde genç bir kadının görünümüne bürünüp ev işlerinden söz eder. Tanrıça iyi tavsiyeler alır. Antik dönemin insanları, iyileşmek için dua ederek tapınakta uyudukları zamanlar dışında tanrıları düşlerinde pek görmezlerdi. Bugün de tıpkı geçmişteki gibi, çoğu kişi düşünde Galler Prensi'ni ya da ABD Başkanı'nı değil, günlük yaşamında bir araya geldiği kişileri görür. Uyanınca anlatılan düşlerin çoğu, sıradan uğraşlardan ya da boş zaman etkinliklerinden alınma bir sürü küçük ayrıntıyı gösterir. İşte yedi yaşında bir kızın anlattıkları:

Düşümde salıncağa binmek istiyordum. Salıncağın oturacak yeri tahtadandı. Iplerle bir armut ağacının dalına asılmıştı. Salıncağa oturmaya çalıştım ama bana izin vermedi. Salıncak beni deviriyor, sonra kıçıma çarpıyordu. Gitmem gerekiyordu. Bir kütüğün üstüne oturup çiçeklerle oynamaya başladım. Kütük gece yağan yağmurla ıslanmıştı. Biliyordum, ıslak şeylere oturmamalıyız, yoksa romatizma oluruz. Tuvalete vaktinde yetişemedim. Eteğimi yukarı kaldırdım. O zaman bitirdiğimi sanıyordum ama bitirmemiştim.

Salıncak ve ipi hakkındaki bilgiler ve romatizma hakkındaki sözler ana babayı hoşnut etmek için eklenmiş olabilir. Ama çocuk esas olarak kendi olağan eğlencesini hatırlar ve daha en başından beri, salıncakla, kızın oturamadığı oturakla, ıslaklıkla ve diğer ayrıntılarla birlikte, idrar kesesinin artan basıncı da katılır düşüne.

Şimdi, çocukların düşünün karmaşık olmadığını söyleyebilir miyiz? Yetişkinler de, henüz yaşadıkları olaylardan, gizli umutlarından ya da korkularından kaynaklanan düşler anlatır. Bir yürüyüş meraklısı olan Ruskin, uyuduğunda uzun gezintilerine geri döner: "*Düşümde çok güzel bir koyağa çıkıyordum*", "*düşümde, tarlalardan geçen bütün kestirme yolları kullandığım bir yürüyüşteydim*". XVIII. yüzyılda yaşamış bir İngiliz rahip olan James Woodforde ise, arzularını düşlerinde yerine getirir: "*Dün gece düşümde Bay*

Coke'un evinde verilen bir eğlenceye katıldığımı gördüm; bir sürü yiyeceğin arasında, kızarmış ama soğuk bir keçi ayaklı Pan ve bol miktarda kızarmış tavşan vardı. Bay Coke bana karşı gayet nazikti."[2] George Perec daha sıradan şeyler anlatır. Ucuza kiraladığı evin çöktüğünü, radyatörlerin aşağı düştüğünü görüp bu zarardan ötürü ev sahibinden özür dilerken sorumluluğu başkalarına yükler. Yahut bürodaki iş arkadaşlarının ziyaretine gelmesinden pek hoşlanmaz ve başkaları tarafından rahatsız edilmekten korkar. Bir sürü yalın düş anlatımının arasından bu sadece bir örnektir.

Bayağı bir yaşamdan kaynaklanan pis düşünceler düş teorisyenlerini ciddi bir sorunla karşı karşıya bırakmıştır. Koşullar ne olursa olsun, bu konunun bütün yönleri genel bir sistemle aydınlatılmalıdır. Benliğimizin kötü bölümü kendini gece gösteriyorsa, ya da bazı tanrılar bize mesaj göndermeye kalkıyorsa, özgürleşmiş ruhlarımız beden hapishanesinden kurtuluyorsa ya da bize örnek olan cetlerimiz uyku sırasında meydana çıkıyorsa neden kırda yürüyüşleri ya da düşen radyatörleri görürüz ki düşümüzde? Buna kesin bir yanıtı sadece, cennet/cehennem gibi basit sistemler verebilir. Örneğin, dinine bağlı Hıristiyanlar James Woodforde'u kızarmış tavşanlardan ve zengin bir köylünün dostluğundan zevk alır hale getirenin Şeytan olduğunu iddia eder ama bu tür açıklamaların pek yararı yoktur. Bu sorunu görmezden gelmek kolay değildir. Freud bu sorunu ele alacak kadar dürüsttür ama pek fazla bir şey söylememesi onun bu konuda ne kadar tedirgin olduğunu gösterir.[3] Freud gündüzün izlerine "günden kalanlar" adını vererek bunları salt artıklar olarak göstermiştir. Onun görüşünce, bunlar "her an el altında bulunan ucuz malzemeler"dir ve düşlerin gizli içeriğini oluşturan "değerli malzemelerden" tümüyle farklıdır. Freud'a göre, bu değerli malzeme, düşün, gördüğümüz kadarıyla gizli bir arzunun tatminini hedefleyen genel düzenini belirler. Düşün akışı "günün artıklarını" ne zaman gerekiyorsa o zaman kullanır. Ama Freud, böyle değersiz şeylere zaman zaman başvurmanın neden gerektiğini açıklamamış-

2. *The Diary of a Country Parson,* 5 cilt, Oxford, 1921-31, 12 Eylül 1796.
3. Bu öğeler, diyor kendisi, "bunları kullanmak için herhangi bir psişik neden olması halinde" düş akışının emrindedir; ama söz ettiği psişik nedenleri açmamıştır. Bkz. *The Interpretation of Dreams,* S.B., IV, s. 237 ve 273.

tır. Yani Freud dolaylı olarak, çoğu düş uzmanının paylaştığı bir görüşü onaylar: Bizim halihazırda kafamızı meşgul eden şeyleri ya da fiziksel rahatsızlıklarımızı yansıtan düşlerin çoğunlukla pek önemi yoktur.

Düşleri önemsiz sayan kuşkucular, günün düşlerimize bulaşan ve bazen onları tamamen saran değersiz, "ucuz" artıkları hakkındaki genel uzlaşmayı vurgularlar. Onlara göre bu, gündüz biriken verimsiz imgelerden yahut izlenimlerden uyku sırasında kendimizi nasıl kurtardığımızı gösterir. Dahası var. Düşlerimiz çağın kültürel eğilimlerinin ve genel ilgilerinin yansımasından başka bir şey değildir. İfade ve imgeler anlatıcının bulduğu deyişlerden oluşur. Örneğin, George Perec'in düşünde gördüğü kendi kafatası, "bir saat kapağı ya da radyosunun pil bölmesinin kapağı" gibi görünmüştür, yahut en azından, onun anlatısında bu şekilde betimlenmiştir. Başka bir gece de düşünde Paris'e dönerken bindiği şeyi şöyle anlatır: "fantastik, ileri teknoloji, bilimkurguvari bir makineydi. Panoramik penceresini unutamıyorum. Ve nefes kesici hızını."[4] Ancak XX. yüzyılın sonlarında yaşayan bir adam bu tür izlenimler edinebilir, ya da daha doğrusu, sanrısını bu sözcüklerle ifade edebilir. Asurbanipal'in kütüphanesinde bulunan bir Asur rüya tabiri kitabında doğramacılardan, marangozlardan, dericilerden, saban sürenlerden, mobilyacılardan söz edilir. Ağaçların, bitkilerin, araçların, tekniklerin, mesleklerin listesi, üstün zanaat becerileriyle donanmış, gelişkin bir kentsel toplumu gösterir. Bunun tersine, Yusuf'un görüşünü soran Firavun (Tekvin, 41, 1), düşünde Nil Nehri'nin kıyısında durduğunu, nehirden güzel ve semiz yedi ineğin çıktığını ve "sazlar arasında otlandıklarını" anlattığında bu söyledikleri kırsal bir ekonominin göstergesidir. Bugüne gelmiş iki Mısır rüya tabiri kitabından yenisinde, yani MÖ II. yüzyıldan kalma Carlsburg Papirüsü'nde, yılanlara ayrılmış koca bir bölüm vardır ve nedeni de bunun simgesel bir anlam taşıması değil, Nil kıyılarında çok bol yılan bulunmasıdır.

Kuşkuculara göre, bu tür örnekler, toplumsal düşlerin ne kadar önemli olduğunu gösterir. Bunların içeriğini düşü gören kişinin dünyadaki konumu ve içinde yaşadığı koşullar belirler. Anlatımla-

4. *La boutique obscure*, Paris, 1973, no. 52.

rın biçimlenmesinde baş etken bunların hangi koşullarda ve ne zaman anlatıldığıdır. William Laud ya da Ralph Josselin gibi XVII. yüzyılda yaşamış din adamları düşlerinde kendilerini bir ayinde ya da kilisede görmüşlerdir. Rahip George Fox düşünde korkunç mücadelelere girer. Kendisine saldırılması üzerine saldırganı yener – tüm bu epizotlar şeytana karşı sonsuz bir mücadeleyi simgeler. Ruskin de, Katherine Mansfield de düşlerinde zamanlarının edebi figürleriyle karşılaşıp onlarla konuşurlar. "Gündüzün düşünceleri yahut eylemleri", der Thomas Browne, "gece tekrar sahneye çıkar ve yankılanır. O halde, her gün Aziz Paulos'un risalelerini okuyan Chrisostome'nin, düşünde Aziz Paulos'u görmesine şaşılır mı?" Kişilerin düşlerini toplumsal çevreden gelen izler işgal eder sürekli. Graham Greene'in anlattığı bir düş bunu kanıtlar. Romancı, iki adam 'görmüştür'; bunlardan biri "Alman istihbaratından bir general", diğeriyse Hitler'dir, ama "daha insanidir". Greene Hitler'le uzun uzun sohbet eder. Ama tuhaftır ki, bu fantezinin Chaplin'in *The Great Dictator* [Büyük Diktatör] filmine tıpatıp benzediğinin farkında değildir. Son sekansta diktatör kazara tutuklanır; onun tıpkısı olan "ama daha insani" Yahudi berber, Hitler sanılmıştır ve uzaktan, onurlu bir asker olan "Alman istihbaratından bir general" ile birlikte yürüyüp giderken görülür.

Düşler, düşü gören insanla, onun kişisel durumuyla, umutlarıyla, kaygılarıyla ilgilidir. Statülerinde bir düşüşten korkan, durumları kötüye giden birçok insan –hepsi de büyük stres altındaki taşralılar, memurlar, sekreterler, orta düzey yöneticileri– hep parçalanma ve yitirme imgeleriyle dolu düşler anlatır. Otuz yaşında, mağaza satış görevlisi bir kadın düşünde hep işten kovulduğunu ve dedesinin çiftliğine dönmek zorunda kaldığını görür. Kadın düşünde giysilerini değiştirmiş, yaşlanmış, kirlenmiştir ve kendisine aynada bakmaya bile cesaret edemez. Aynı yaşlarda, yönetici bir adam da düşlerinde sık sık patronuyla sorunlar yaşayıp işten kovulmaktadır. Adam ailesiyle birlikte bir arabanın içinde, nereye gideceğini bilmez bir halde oradan oraya dolaşıp durur, kendisini bir çiftliğe kabul edecek kimse çıkar mı diye düşünür – John Ford'un *The Grapes of Wrath* [Gazap Üzümleri] filminden beri, düş anlatımlarında

sık sık tekrarlanan bir sahnedir bu. Düşlerde başıboş gezmek, araba yahut otobüs yolculuğuna çıkıp kaza geçirmek, bütün ailenin yok olması, düş görenin tek başına kalması, işini kaybetmesi, eski ailesine sığınması ve bunun bir külfet haline gelmesi, amaçsız yolculuklar, orta ve alt sınıflarda, özellikle kriz zamanlarında sık sık görülür. Gece düşleri, derin, sürekli korkuların yoğunlaşmasını sağlar sadece. Bunun tersine, genç bilim adamları, meslek sahibi kişiler, yöneticiler genellikle sakin, sorunsuz bir yükselişin gerçekleştiği düşler anlatır. Uçarlar, hızlı araba kullanırlar, yelken açarlar. Bir motor var mıdır? Bir yelken? Onları götüren şey rüzgar mıdır? Onlar için önemli değildir, nereye gittiklerini de bilmezler ama derin bir özgürlük ve rahatlama hissederler sadece.

Thoreau, düşlerin ruh halimizi yansıttığına inanır. Kendisini, yapmadığı bir kötülüğü yapmış olmakla suçlayan bir arkadaşıyla girdiği bir tartışmadan ötürü uzun süredir üzgünken gördüğü bir düşü şöyle anlatır: "Sonunda onun şüphelerine karşı adalet benden yana oldu ve çektiğim acıların, uyanık olduğum saatlerde asla bulamadığım ölçüde telafi olduğunu hissettim. Kelimelerle anlatılamayacak kadar rahatlamış, sevinmiştim ve bu halim uyandıktan sonra da hep sürdü, çünkü düşlerimizde kendimizi asla kandırmayız ve kandırılmayız ve bunda nihai bir adaletin denetimi var sanki."[5] Üzüntüsünden kurtulan Thoreau, arkadaşlarıyla birlikte gerçekleştiremeyeceği gayet açık olan bir şeyi kişisel olarak, kendi başına başarmıştır.

Kuşkucu varsayıma göre, düşler insanların sıradan gereksinimlerinin ve bireysel ya da kolektif yaşamın bir tercümesi gibidir. Uyku hakkındaki bilgilerimizin çoğu laboratuvarlarda, dışarıdan müdahaleyle uyandırılan gönüllü deneklerle çalışan fizyologlar ya da toplumsal analizlerden ziyade patolojik verilere önem veren doktorlar tarafından derlenmiştir. Fakat araştırmacılar bilimsel ya da tıbbi amaçlar için toplanmış malzemelere gözü kapalı güvenemez. Düş görmesi için para verilmemiş ya da bir psikanaliz tedavisi sürecinden geçmeyen "sıradan insanların" düşlerini dinlemeye çalış-

5. Henry David Thoreau, *A Week on the Concord and Merrimack Rivers*, Wednesday; *"Walden" and Other Writings* içinde, Toronto ve New York, 1982, s. 75.

malıyız. Birkaç tane düşü en küçük ayrıntısına varıncaya dek incelemek yerine, elimizdeki belgelere istatistiksel yaklaşmalıyız. Psikologlar, çoğu kişinin anlatımını ister istemez değiştiren gizlemelere ve küçük hilelere çok büyük önem veriyorlar. Ama kuşkuculara göre, laboratuvar dışında yapılan samimi görüşmelere dayalı daha büyük çaplı bir örnek, olağanüstü basit şeyleri, yani gündüz etkinliklerinden kaynaklanan fiziksel izlenimleri, muğlak duyguları ve birbirinden kopuk kalıntıları açığa vurur. Bir bakkal bakkal düşü görür, polisse polis düşü... Bir mağaza satış görevlisi düşünde, bölüm şefinin onu ölçtüğünü, paketlediğini, paketin üzerine "Depoya konacak" yazan bir etiket yapıştırdığını ve rafa kaldırdığını görür. Böyle bir düş, bir satış elemanının inandığı ve kaygılandığı her şeyin bir özetidir ve bunun ötesine gitmez. Yönetici, altındaki kişiden daha iri ve güçlüdür: O kişiye, onun satamadığı mallara yaptığını yapar. Öykünün işten çıkartılma korkusuyla dolu olması, biraz fantastik olsa da, mantıklı ve tutarlıdır. Bu durumda, düşlerin uyanıkkenki yaşamın bozuk bir kopyası olduğunu ve bu yüzden de uzun uzadıya araştırmalara değmediğini varsaymak mantıksız mıdır?

C. UYUYANLARIN GİRMEKTEN KORKMADIĞI YER

Kuşkucu düşünce, biraz radikal ve aşırı da olsa değerlidir. Büyük teoriler, ele aldıkları konuyu her yönüyle açıklamaları ve tamamen anlaşılır kılmalarından ötürü cazip gelir. Bu açıdan, düşlerimize sürekli olarak, kişisel uğraşlarımızın girdiğini görmek iyi bir şeydir. Yeknesak günlük işlerin bu dolaysız, basit imgelerini, sade yansımalarını yorumlamak için genel bir sistem gerekmez. Ama kuşkuculuk ileri görüşlü değildir. Düşlerin yaratıcı gücüne inanmaz ve geceleri kafamızdan geçen hiç bilinmedik, akla hayale gelmeyecek karakterleri ve durumları görmezden gelir. Bu düşüncedekilerin, çok sayıda düş örneğinin araştırılması yolundaki haklı çabaları, iddialarını bir yönde doğrulayacaktır; fakat öte yandan, düş anlatılarında sadece günlük kişisel sorunların değil, uzun zamandır hep

açığa çıkan genel eğilimlerin de bulunması nedeniyle, iddialarına ters düşecektir.

Şimdi, düş anlatılarının salt biçimsel bazı yönlerine bakalım. Farklı dönemlerde çoğu kişi, düşünün özellikle belli bir yerde geçtiğini söyler. Şu ya da bu yerde, evde, sokakta, deniz kıyısında. İnsanlar düşünde sadece bildikleri yeri görür – Firavun, Nil kıyılarını; Ruskin, İngiliz kırlarını; James Woodforde, bir köy ağasının konağını; Perec, Paris'te pejmürde bir apartman dairesini. Diğer betimlemeler daha az nettir. Ama düş anlatanların çoğu, gördükleri düşte bir mekân duygusunun var olduğunun farkındadır. Düş betimlemelerinin diğer bir bilinen özelliği de dışsal bir görüntünün algılanmasıdır. Anlatıcılar kendilerini birtakım adamlarla ve kadınlarla bir yerlerde gördüklerini hatırlarlar; bu yer kimi zaman bilmedikleri, kimi zaman da kendilerine tanıdık gelen bir yerdir, fakat burası hep belirsizdir. Kral Nabonidus bir Babil yazıtında düşünü şöyle anlatır: "Düşümde bir adam yanıma geldi ve bana dedi ki..."; ve daha sonra "aynı düşte bir uşak, bir savaş arabasında durur halde göründü bana." MÖ V. yüzyıldan kalma, anonim bir Yunan trajedisi olan *Rhesos*'ta bir araba sürücüsü "düşümde yanımda bir figür duruyordu" der. William Laud ve John Wesley, yanına yaklaşamadıkları ve pek tanımlayamadıkları insan figürleri "gördüklerini" söylerler. Jung'un düşleri gizemli, bulanık görüntülerle doludur – "kırsal bölgeden genç bir adam"; "sanki tüm evreni geçip gelen delici bir ıslık sesi"; "devasa bir şey... deriden ve çıplak etten ibaret"; "tanımadığım, kahverengi tenli bir adam, bir vahşi."

Gerek mekân, gerekse kimliği belirsiz eşlikçiler düşüncesinin yüzyıllardır var olagelmesi düş anlatımlarının ortak bazı özellikler taşıdığını düşündürür. Bunlar, bizzat anlatımdan kaynaklanan retorik sonuçlar olabilir. İnsanların düşlerini ilk kez ne zaman ve nasıl anlatmaya başladığını bilmiyoruz. Bugün hâlâ çoğu düş anlatımının temel özelliğini oluşturan genel ilkelerin çok eskiden benimsenmiş olduğunu varsaymamıza hiçbir engel yoktur ama, kanıtlanamaz bir tahmin olmaktan öteye gidemez bu. Tek söyleyebileceğimiz, birkaç temaya dört bin yıldan fazla bir zamandır tekrar tekrar değinildiğidir.

Bunların arasında en çok öne çıkanı cinselliktir. Bu tema düş kitaplarında, tıp tezlerinde, bilimsel tartışmalarda sürekli olarak ortaya çıkar. Birkaç örnek vermek gerekirse, daha önce söz edilen Mısır rüya tabiri kitabı Carlsburg Papirüsü'nde, "düşte görülen cinsel ilişki türüne" ayrılmış koca bir bölüm vardır; öte yandan Artemidorius'un *Oneirokritika*'sının en uzun bölümü seks hakkındadır ve yapıtın kısa, kestirme ifadeler yerine uzun uzadıya düşünceler sunulan tek bölümü budur. Ayrıca, bir Fransız rüya tabiri kitabının reklamı için kullanılmış el ilanından söz etmek istiyorum (bkz. Resim IX). Genç kadınlar uyumaktadır. Fotoğrafın ortasında kafes durur; kafes eskiden beri (açılmayı bekleyen) bekaretin simgesidir, tavşansa dişi jenital organlarının (İngilizce'de vajina anlamına gelen "cunt" kelimesi, İspanyolca *conejo* ve Fransızca *con,* Latince *coniculus* kelimesinden türetilmiştir). Ama yine de, Freud'dan önce düşlerdeki seks çok nadir olarak sistematik bir incelemeyle ele

Resim IX. *La clef des Songes* adlı bir rüya tabiri kitabının reklam broşürü, 1904.

alınıyordu. Diğer uzmanlar Freud'un genellemelerini eleştirdiler. Onlara göre, erotik dürtü insanın değerlendirme yeteneğini öylesine bozar ki, düşteki herhangi bir şey sıradan bir nesneyken cinsel bir simge haline gelebilir. Bu belki de doğrudur. Freud'un bize birçok şeyin içyüzünü göstermiş olmasına karşın, kendisinin bu konuda bazı gizli gerçekleri mi açığa çıkarmış, yoksa yanılgıya mı düşmüş olduğuna karar verebilecek durumda değilim. Freud'dan önce masum, sıradan düşler olarak görülen düşler bugün, doğru ya da yanlış, cinsel düşler olarak niteleniyor ve o şekilde analiz ediliyor.

Psikanaliz, tartışmanın genişlemesine yardımcı olmakla birlikte, konuyu daha karmaşık hale getirmiştir aynı zamanda. Kendi düşlerini keşfeden Freud, bunların bastırılmış çocukluk arzularının çarpık tezahürleri olduğu sonucuna varmıştır. Onun iddiasına göre, çocukluğumuzda ana babalarımızla cinsel ilişkiye girmek özlemi duyarız. Toplum bu tür arzularımızı tatmin etmemize engel olur. Ama yine de yok olmayan bu istekler bilinçaltımızda birikir ve geceleri, bilincimiz kararDığında meydana çıkar. Bunlar bizi dehşete düşüreceğinden, düş süreci bunları kabul edilebilir fanteziler kılığına sokar. Freud *Düşlerin Yorumu*'nun yayımlandığı zamanlarda bu görüşünde çok katıydı ve analiz ettiği vakaların hepsi onun teorisini destekler görünüyordu. Yaşamının sonunda biraz yumuşayarak, evrensel geçerliliği olan bir betimlemenin olanaksızlığını ima eder şeyler söyledi.[6] İnsanlar, toplumsal statülerine ve ailesel geçmişlerine göre farklı tepkiler veriyor, farklı düş anlatma tarzları benimsiyordu.

Freud bunların arkasını getirmemiş olsa da, bu sözler düş anlatımlarının anlaşılmasında yeni ufuklar açar. Tekrar edeyim, ben düşleri yorumlamaya yeltenecek değilim. Onların nasıl anlatıldığını anlamaya çalışıyorum sadece. Her dönemde toplanmış anlatımlar, geçmişte de bugün de birçok kişinin aşırı cinsel içeriği olan düşlerden rahatsız olmadığını ve düşlerinde ana babalarıyla, çocuklarıyla yahut akrabalarıyla cinsel ilişkiye girmiş olmaktan utanmadığını gösterir. Düş gören birçok kişi, kederli uyanmak bir yana,

6. 1931 tarihli kısa bir metin içinde, *S. B.*, XXI, s. 232.

yaşadıklarından müthiş bir zevk aldığını itiraf eder. Aziz Augustinus, şehvetli bir düşten uyanınca sarsılırdı. Düşündeki şaşırtıcı güzellikte bir fanteziyi yarıda kesmek için fırlayıp kalktığından hiç söz etmez. Çoğu kişi, bariz erotik düşleri hatırladığı zaman üzüntü duymaz. Sofokles'in *Kral Oedipus*'unda Oedipus, annesiyle evlendiğini gördüğü bir düşten ötürü dehşete kapılır ama Jocasta onu teselli eder: "Annenle yaptığın evlilikten ötürü korkma sakın. Erkekler düşlerinde sık sık anneleriyle evlenir. Bu tür zihinsel fantezileri dert edinenler çok tedirgin olur bundan." Bu sahne, Yunanlıların, düşlerin kehanetsel gücüne inandığını göstermek amacındaki yorumcular tarafından sık sık alıntılanmıştır. Öte yandan, Oedipus'un anlattıklarına Jocasta'nın verdiği karşılığa dikkat çeken pek olmamıştır. Oysa MÖ V. yüzyılda Yunanlı bir kadının, ensest düşleri gayet doğal bulması dikkate değer.

Ann Faraday açıkça şöyle der: "Ağabeyimin benimle arkadan seks yaptığı, bir sürü hoş düş gördüm ve saatin çalması yüzünden bunlardan uyanınca da çok bozuldum... Ensest düşleri gördüğümden beridir ağabeyime cinsel yönden daha çok ilgi duyduğumu hissediyorum... Bazen düşümde bir penisi olan annem tarafından tecavüze uğramak beni şaşırtmıyor artık."[7] Düşünü anlatan kişiler içinde bu kadar açık sözlüsü çok azdır ve herkesin önünde yapılacak bu tür bir itiraf insanlarda genellikle büyük bir utanca yol açar. Üç farklı bilgi düzeyi birbirinden ayırt edilmelidir: Düşün kendisi, düşü gören kişinin düşün cinsel niteliği hakkındaki bilgisi ve düş sahibinin sunduğu anlatım. İlk noktayla ilgilenmiyoruz, çünkü bilgiyi veren kişinin eğilimleri hiçbir zaman tatmin edici bir düzeyde değerlendirilemez. Erotik düşler gördüğünü kabul etmekse nispeten kolay görünüyor. Her ne kadar düşlerinin içeriğini hiçbir zaman açık etmediyse de Aziz Augustinus bile kabul etmişti bunu. 1950'li yıllarda, Amerikalıların cinsel yaklaşımlarını analiz etmek isteyen Alfred Kinsey adlı bir hekim 10.000'den fazla erkek ve kadına anket formları gönderdi. İsimlerini belirtmeleri istenmediğinden, gönderilenlerin çoğu formları gönüllü bir şekilde doldurdu. Bu yanıtlar bariz erotik düşlerin çok sık görüldüğünü, bunlara orgazmın

7. *Dream Power*, 1980, s. 76, 77, 108.

da sık sık eşlik ettiğini kanıtladı. Ama net ayrıntılara ulaşılamadı yine de. Kinsey'in rakamları ve istatistikleri ilginç ama sınırlı bir ipucu verir bize: Şehvetli düşler her iki cinste de yaygındır.

Ama bunların betimlenmesi farklı bir konudur. İnsanlar karakter yapılarına göre, eğer utanıyorlarsa erotik düşlerini ya saklarlar, ya gönülsüzce itiraf ederler ya da değiştirip süsleyerek anlatırlar. Jung'un anlatıları öyle bir yücelik mertebesine varır ki, cinsellikle ilgili bir ima bile şaşkınlık uyandırır. Düşlerini yirmi yıl boyunca kaydeden William Laud, ya da Coleridge, erotik bir düşü asla not etmemişlerdir. Byron, "Eğer düşümde günaha girersem..." diye fısıldamanın ötesine gitmez. Ruskin'in bir düşünü "çok arzuladığım, güzel ve ciddi bir kız vardı, ama sonrasını unuttum" şeklindeki zekice betimlemesi (6 Aralık 1869) bir psikanalizciyi güldürürdü muhakkak. Schnitzler ince detaylara girmekten kaçınsa da, düşlerinin cinsel yönünü gizlememiştir. Bir gece (10 Ağustos 1928) düşünde bir kız arkadaşıyla bir otel odasında kaldığını görür; kız ona sevecen davranır ve gitmesi gerektiği halde onunla birlikte kalır. Başka bir gece (19 Haziran 1928) düşünde, "solda, sahne çıkışının önünde çıplak bir köleyle" karşılaştığı bir tiyatroyu görmüş, köleyi büyük bir ilgiyle seyretmiştir ve "köle bir şeyler söyledikten sonra kürk bir mantoyla çekip gider." Kültürel ortam bariz cinsel düşler anlatmayı ya yasaklar ya da teşvik eder. Bu konu bazı dönemlerde hemen hemen bir tabu haline gelmiştir. Bazı dönemlerde, mesela XIX. yüzyılda, aktarılan düş anlatımlarının bu konuda nispeten sessiz kalmasını nasıl açıklayacağız? İnsanlar neyi sansürledi; düşlerini mi yoksa anlatımlarını mı? Diğer zamanlardaysa seksten söz etmek revaçtadır. Bu konunun herkesin arasında konuşulması insanların gece cinsel düşler görmesine mi yol açar, yoksa anlatımlarını daha doğru yapmasına mı? Peki seksin, yaşamın temel yönlerinden biri olduğu halde, konuşmada konu edilmediği dönemler ne olacak? Tarihe şöylece, üstünkörü bir bakış bizi toplumsal baskının güçlü olduğu Viktorya Dönemi'nde insanların düşünde bariz erotik sahnelerin yahut imgelerin görünmediği, çağdaş dünyadaysa erotik fantezilerin dizginlerinin koyuverildiği şeklinde bir düşünceye

sevk eder. Bu görüşü doğrulayacak ya da çürütecek önemli kanıtlarımız var mı?

Bugün birçok kişi uzun ya da yuvarlak nesneleri erotik simgeler gibi görüyor ve görünüşte tamamen ilgisiz bazı durumların potansiyel bir cinsellik taşıdığı yönünde yorum yapıyor. Düş anlatımları eskisinden daha özgür gibi görünse de, dikkatli bir inceleme yapılırsa gayet karmaşık bir durum çıkıyor ortaya. Bir sabah, üniversitede yapılan bir araştırmaya katılan bir genç kızın, gördüğü düşü anlatmaktan çekindiği görülür. Öğrenci arkadaşları onu konuşmaya zorlar. Sonunda kız kararını verir:

Ee, biliyor musunuz, biraz saçma bir şeydi. Bir oda vardı, belki de bir daire. Orda öğrenci arkadaşlarla birlikteydim, hepsi erkekti. Sonra bu oğlanlardan birine gelmiş olan bir mektup vardı. Onu benim götürmem lazımdı. Oğlan banyodaydı, duş yapıyordu. Üstünden sular akarak, çırılçıplak dışarı çıktı, ve orada, karşımda durdu, mektubu okudu ve ben ona bakıyordum, işte böyle ve... hiç işte, tamamen saçma bir şeydi.

Böyle bir vakada kızın tepkisi, ilk baştaki tereddüdü, utanması, düşün cinsel açıdan incelenmesine doğru götürür bizi. Çabucak, gülüp geçiştirerek, yahut kişisellikten uzak bir şekilde sunulacak farklı bir anlatım bu düşü önemsiz kılar ve yan anlamlarından kurtarırdı. Kız neden utandı? Düşü görürken tahrik oldu diye mi? Yoksa, bir psikoloji öğrencisi olmasından ötürü Freud'un teorilerini bildiğine göre, düşlerini, geriye dönük bir şekilde ele alarak belki de hiç taşımadıkları anlamları yüklediğinden mi?

Öte yandan, psikanalizin temel fikirlerinin kamuya mal olması düş anlatımlarını derinden etkilemişe benziyor. Perec'in sırlarına bir göz atalım. Bunlar nesnel bir anlatımdan ziyade bir zafer çığlığına benzer ve XIX. yüzyılda bu malzemeyi yayımlatmayı göze alacak romancı varsa bile çok azdır herhalde:

Bu düşte yatakta bir kadınla yatıyordum ve nihayet kadının C. olduğunu çıkardım (bu çok etkiledi ve şaşırttı beni, sanki bu imkansız birlikteliği çok uzun zamandır bekliyormuşum gibi). İkimiz de müthiş bir

zevkle kendimizden geçiyoruz... ben sırtüstü yatıyorum. C. üstüme çıkıp benimle kenetleniyor, ama hareket ediyor ve ben onun içinden çıkıyorum. Böyle olduğu için ağlamaya başlıyor ve bu beni tahrik ediyor. Diz çöküyor ve ben arkadan abanarak yeniden içine giriyorum onun. Çiftleşerek halının üstünde sürünmeye başlıyoruz.[8]

Perec'in anlatımında, konudan konuya atlayan, telgrafvari düş anlatımlarında genellikle rastlanmayan, öyküsel bir bütünlük var. Ama bunun en çok dikkat çeken özelliği, cinsel ilişkinin kaba bir şekilde betimlenmesidir. Şimdi burada, gündelik ahlaktaki kesin değişimlerin çağdaş yazarlara, daha önce sansür edilen fantezileri anlatma olanağı sağladığını mı söyleyeceğiz? Yoksa bu sadece bir biçem sorunu olup, aynı hikâyeler geçmiş zamanlarda bu kadar açık anlatılmıyor muydu? Kral ailelerinin gördüğü düşlerden oluşan bir Hitit düş derlemesinde, bir kraliçenin güçlü kuvvetli erkekler tarafından taciz edildiği düşler üzerinde durulur.[9] Başka bir deyişle, bu hanım gece düşünde ne gördüyse her şeyi anlatır, yalnız suçu saldırgan erkeklere yükler. Kudüs'te, tapınağın Romalılar tarafından yıkılmasından önce, başpapaz gece düşünde kirlenmişse kutsal görevlerini yerine getiremezdi. Bu nedenle, ne zaman bir akrabası onun yerini alsa, topluluktaki herkes onun son düşünü dolaylı yoldan öğrenmiş olurdu. Cemaattekiler, "belli ki düşünde bir kadınla ilişkiye girmiş" yorumunda bulunurdu sessizce.[10]

Kapitalizm öncesi toplumların edebiyatında, açıkça cinsel ilişkinin yer aldığı, ya da düş gören kişiler tarafından cinsel ilişkiyi simgelediği hemen anlaşılan sembollerin kullanıldığı sayısız anlatım örneğine rastlarız. Burada dikkat edilmesi gereken şey, bu anlatımlarda dinsel faktörlerin oynadığı önemli roldür. Yahudi başpapaz vakasında bu durum belirgindir; fakat Hitit belgelerinde bile, kraliçeye yapılan saygısızlıkları silecek dinsel bir telafinin şart olduğu belirtilir. Erotik düşler toplumsal düzenin ağı içine alınmıştır; cinsellik ve kutsallık, en azından düş anlatımlarında birbiriyle ya-

8. *La boutique obscure,* no. 108.
9. Leo Oppenheim, *The Interpretation of Dreams in the Ancient Near East,* Philadelphia, 1956, s. 227.
10. Flavius Josephus, *Antiquities of the Jews,* XVII, 166.

kın ilişkilidir. XX. yüzyılın başında yapılmış araştırmalara göre, güneybatı Pasifik'teki Mahoriler cinsel düşlerine çok büyük önem veriyordu. Düşte, her zamanki partnerin dışında bir kişiyle ilişkiye girildiğinin görülmesi o kişiyle özel bir bağ anlamına gelirdi. Aşk ilişkilerinin açık açık, çekinmeksizin gerçekleştirildiği bu toplumda cinsel düşlerin özel bir konumu vardı. Bunlar olağan ilişkilerden farklı olduğundan, düşte bir araya gelenlerin birbirine kur yapmasını gerektirirdi. Araştırmanın yapıldığı zamanlarda bu ritüel, cinsel düşlerin bütün toplumu ilgilendirdiği bir dönemden kalma bir izdi. Bu tür vakalarda, görülen düşü herkese bildirmek gayet normal karşılanıyordu. Öte yandan, modern, endüstriyel ya da endüstri sonrası toplumlarda insanlar özel itiraflarla ilgilenmez: Özel sırlarını açmaya ya da gizlemeye özgürce karar verirler.

Erotik düş anlatımlarını kültürel geleneklerin ya da toplumsal normların düzenlediğini söyleyebilir miyiz? Rüya tabiri kitapları bu çok açık fakat sıradan sonuca varmakla yetinmemize engel olur. Bu kitaplar tarihsel koşullardan çok etkilenmiştir. Örneğin antik Mısır gibi tarım toplumlarında,[11] düşte bir inekle çiftleştiğini görmek sıradan olarak nitelendirilirdi –genellikle de iyi bir işaret olarak yorumlanırdı, çünkü meni saçmak anlamına gelirdi– fakat çağdaş, kentsel toplumlar bu tür bir düşe tamamen yabancıdır. Ama tarih boyunca, düşlerle ilgili kitapların hepsi benzer erotik fantezilerle doludur. En eski Asur rüya tabiri kitabında –gayet net, kesin ve ciddi bir metindir bu– penis hakkında, penisin biçimi, kullanımı konusunda düşünceler sunulur ve bir kadınla yatmak, onun dudaklarını öpmek, göğüslerine dokunmak gibi birçok cinsel eylemden söz edilir. Bu paragraftaki gerçekçi anlatım biçimi, tıpkı tarımsal ya da ticari faaliyetlere ayrılan bölümlerdeki gibi nesneldir. Antik dönemin rüya tabiri kitaplarında oğlancılık ve ensest çok olağan bir şeydi; Freud düşleri incelediği zaman da durum böyleydi ve bugün hâlâ böyledir. Artemidorius'un kitabının öneminden ve onun daha sonraki birçok çalışmayı etkilediğinden söz etmiştim. Bu Yunanlı

11. Bkz. A. G. McDowell, *Village Life in Ancient Egypt: Laundry Lists and Love Sagas*, Oxford, 2000, belge no. 81.

kâhin olağanüstü titizdi. Fakat onun hatırladığı tuhaf şeylerde ne ahlakçılığın ne de şehvetin izi vardır. Freud sonrası bize miras kalan anlayış, Artemidorius'un, düşünde annesiyle arkadan seks yapmak için onun arkasına geçtiğini (1, 78) yahut onunla ayakta seks yaptığını (1, 79) anlatan birisini paylayacağını düşünmemize yol açabilir. Fakat aslında o sadece, zaman kıtlığını yahut üzerine yatacak bir yatağın yokluğunu gösteren bu pozisyonların, gelecekteki yoksulluğu ya da kısıtlamaları haber verdiği kanısındadır. Yapılan eylemler önemli değildir; dikkat sadece koşullara yönlendirilmelidir. Bu şekilde bakılırsa, rahat yapılmış olması halinde, sapkınlıklar da hayırlı birer belirtidir.

Burada söz edilen vakaların hemen hepsi erkeklerin bakış açısındandır. Oysa bugün süpermarketlerde satılan rüya tabiri kitaplarını erkekler ve kadınlar aynı oranda alır. Antik dönemlerde tümüyle farklı bir müşteri kitlesi mi vardı peki? Yoksa, kadınların cinsel içerikli düş görmediği mi sanılıyordu? Ender de olsa, antik rüya tabiri kitaplarında kadınların erotik düş vakalarına rastlarız. Hitit belgelerinde söz edilen, kraliçenin düşlerine değinmiştik. Artemidorius düşünde kendi çocuğuyla cinsel ilişkiye giren bir kadının öyküsünü anlatır ama bunun "talihsiz bir olay sonucu ve istemeden olduğunu" vurgular. Diğer rüya tabiri kitaplarında, Aeschylus'un *Prometheus Bound* (yak. MÖ 650) adlı yapıtındaki Io'nun düşüne yer verilir. Arzuyla tahrik olan genç kadın bir ses duyar: "Zeus seninle Afrodit'in zevklerini paylaşmak için sabırsızlanıyor... Genç hanım, Zeus'un yatağını reddetme, Lerne'nin otlağına, o çayırlık yere git de Zeus bunca hasretten sonra ateşini söndürsün" (645-53. satırlar). Bu metinlerdeki kadınlar pasiftir, cinsel dürtüleri ya cüretli erkekler ya da bir talihsizlik yüzünden uyanır. Rüya tabiri kitaplarının kadınlar tarafından "tersinden" anlaşıldığını, örneğin "anneyle sevişmenin", kadın okuyucunun kafasında "oğlunun tecavüzüne uğramak" şekline dönüştüğünü düşünebiliriz.

Rüya tabiri kitapları düşleri daima birer işaret olarak görmüştür. Onlar için düşlerin içeriği pek önemli olmadığından, insanların karmaşık düşlerini çözmelerinde yardımcı olmak için, tekrar tekrar ortaya çıkan temaları kullanmışlardır. Çeşitli erotik davranışların nes-

nel bir şekilde listelenmesi bu şehvetli imgelerin uyandırabileceği duygusal havayı azaltmış ve bu izlenimleri tamamen etkisiz hale getirmiştir. Entelektüeller haklı olarak bu kitapları basit şeyler diye niteler. Ama rüya tabiri kitapları, düş gören kişilere kendi öznel sorunlarını daha iyi kavrayabilmelerini sağlayacak bir anlayış kazandırmak amacıyla yazılmış değildir; onlar normal, önceden tahmin edilebilir vakaları kataloglamak içindir sadece. Bu kitaplar düşte her türlü cinsel davranışın görülebileceğini kanıtlamaktadır. Yüzyıllar boyu var olagelmeleri de ayrı bir muammadır. Düş anlatımlarının belli kalıpların dışına çıkmadığından ve her çağa özgü, üzerinde konuşulmadan kabul edilmiş modeller tarafından belirlendiğinden kuşku yok: Ruskin asla Perec gibi şehvetli bir düş anlatmamış ve aynı şekilde, Perec de Ruskin'in ettiği dolambaçlı laflara hiç gerek duymamıştır. Ama yine de birbiri ardından her kuşak hep aynı davranışları, hep aynı duyguları tekrar tekrar hatırlamış ve bunlara rüya tabiri kitaplarında yer vermiştir.

D. "TIPKI GÖMLEK DEĞİŞTİREN BİR YILAN GİBİ"

Düş anlatımları, insanların ortak ihtiyaçlarını, yerel alışkanlıkları, kültürel gelenekleri ve dili kullanma tarzlarını adeta dokur. İşin içine yiyecek, giysi, davranış tarzı, para, din ya da hiyerarşinin girdiği her yerde gelenekler baskın çıkar. Tarihçiler bir dönemin düşlerini inceleyerek o dönem hakkında çok şey öğrenebilir. O dönemde yaşamış insanların umutlarını ve korkularını keşfetmek için harika bir yoldur bu. Örneğin, sıradan insanların kötü zamanlarda neler düşündüğünü bilmek zordur ama, düş anlatımları onların en derindeki duygularını açığa vurabilir. 1640'lardaki İngiliz iç savaşları sırasında insanların düşlerinde yaralar ve bedensel hasarlar gördüğünün keşfedilmesi bu durumu gayet iyi açıklar. Bunun çok cazip bir konu olmasına karşın ben başlangıç noktamız olarak cinselliği seçtim; çünkü bu konu basittir, hedefleri evrenseldir, pratik açısından sınırlı, sözel anlatım açısındansa sınırsızdır.

İnsanların genel durumlarını, yerel ve ulusal geleneklerini, ta-

rihsel ve dilsel koşullarını birleştiren diğer bir nokta da ölüm ve ona eşlik eden şiddet, korku ve isyandır. "Uyku, ölümün kardeşi", der Byron. Herkes düşünde, ölmek ve kendi cesedini görmek gibi garip bir duyguyu yaşayabilir; ciddi psikozlu hastalar dışında, uyanıkken pek hissedilemeyecek bir izlenimdir bu. Artemidorius bu tekinsiz duyguyu, düşünde "tıpkı gömlek değiştiren bir yılan gibi bedeninden sıyrılan" bir adamın sözlerini aktararak mükemmel bir şekilde ifade eder. Gömleğinden sıyrılmaktan da öte bir şeydir bu. Deri, beden, dışsal biçim arkada bırakılır ama yine de, kişi daha önce neyse öyle kalır. Nerval'in *Aurélia*'sının ilk paragrafı okuyucuyu öteki yaşamın "görünmez dünyasına" çekmeye çalışır. "Uykunun ilk anları bir ölüm imgesidir": Kendimizi öylesine sisli bir atalet içine gömülmüş hissederiz ki, "başka bir biçim bulmuş olan *benliğin,* var olma faaliyetine tam olarak hangi anda devam ettiğine karar veremeyiz"; benlik artık Araf halinde ve konumunda, yani bedensiz ruhların olduğu yerdedir.

Onuncu yüzyılda Kuzey Afrikalı bir Müslüman'ın yazdığı bir mektup bu hayret verici farkındalığa güzel bir örnek teşkil eder. Adam düşünde, öldükten sonra ruhunun kendisine "geri verildiğini" görür – kendisi hâlâ vardır ama tümüyle bomboştur. Ancak ruhu kendisine geri döndükten sonra boşluk dolar. Adam o zaman şunları görür:

> *İnsanların bana yaptığı her şeyi hissediyordum: bedenimin yıkanmasını, kefeni, duaları. Beni toprağa gömdüklerinde birisi bana seslendi; bağırarak, "oku" dedi bana. Dilim 36. sureyi okudu. İki melek geldi. Biri diğerine "Onu sına" dedi. "Onun Kuran'ın özünü okuduğunu duymuyor musun?" diye cevap verdi diğeri ve başka sorgu sual etmeden gittiler.*[12]

Tanınan fakat dışsal bir nesne gibi dışardan görülen bedene yabancılaşma duygusu düş anlatımlarında tekrar tekrar ortaya çıkmıştır. Daha önceki bölümlerde Perec'in ve Freud'un, kendi iç organları-

12. Alıntılayan G. E. von Grunebaum, "The Cultural Function of the Dream as Illustrated by Classical Islam", *The Dream and Human Societies* içinde, ed. Grunebaum ve Caillois, Berkeley, CA, 1966, s. 14.

nın çıkarılışına sessizce tanık olduğunu görmüştük. Ruskin bir seferinde, gördüğü bir düşünü şöyle anlatır: "Korkunç derecede net bir düştü, kocaman bir ön dişimi çenenin bir parçasıyla birlikte çıkarttım ve ne kadar biçimsiz bir hale geldiğimi gördüm." Başkaları da düşlerinde kendilerini kesip biçtiklerini ya da bağırsaklarını dışarı çıkarttıklarını anlatır, sanki hapis kalmış ruhu çekip çıkartmak için gerekliymiş gibi.

Zihinsel ve fiziksel durum, ruh hali, yaş, tarihsel koşullar –bunların hepsi– uyuyan kişinin izlenimlerini derinden etkiler. Düşünde cesetlerinin tabuta konduğunu görenler eğer o anda nefes almada zorluk çekerlerse, bunun sebebi boğulma korkusu olabilir. Bazen de, insanın yabancılaşmış kendi bedeniyle karşılaşması çok acı verir ve bir kâbusa dönüşür: Düşü gören kişi yok edici güçlere karşı direnmeye ya da benliğini yeniden oluşturmaya çabalar. Coleridge, yaşamının en kötü dönemlerinde, düşünde kendi bedeninin parçalarının çekilip koparıldığını görüyordu. Beden parçalarını geri almak için çırpınıyor, çığlık atarak uyanıyor ve bedeninin o parçalarının ağrıdığını fark ediyordu. Bu tür bağlantılar kişisel davranışları ve tepkileri açıklayabilir ama, kişilikteki bu şaşırtıcı bölünmenin neden uyku sırasında bu kadar sık ortaya çıktığını açıklayamaz.

Düş görenler iki ayrı varlığa –bedene ve ruha– bölünerek gündelik dünyalarından kurtulur; düşleri, bu herkesçe kabul edilmiş düzenin dışına çıkar ve ona meydan okur, hatta düşlerinde, öldürme özgürlükleri bile vardır. Sakin insanlar düşlerinde bir katile dönüşebilir. Kafka düşlerinde kendisine yönelik bedensel saldırılar yaşıyor, şaşırtıcı derecede vahşi düşler görüyordu. *Günlükler*'inde,[13] bir gece düşünde uzun boylu çıplak bir adamın yakalanışını gördüğünü anlatır. Arkadaşlarıyla birlikte o da mahkuma bir bıçak saplamak ister ama bıçak bulamaz. Yakında bir fırın vardır. Adamı fırına taşırlar, ayaklarından birini ateşin üstüne koyarlar, dumanlar çıkana kadar tutarlar, geri çekerler ve sonra tekrar ateşe koyarlar. Ruskin'in düşleri, kendisinin etkin değil, tanık olduğu vahşi sahnelerle doludur. Jung'un düşleri ise genellikle çok ahlaklı, yürek serinleten bir sonuca varır. Ama yine de bir kez düşünde dikkatli bir

13. İngilizce çevirisi (Londra, 1949), 20 Nisan 1916.

şekilde pusuya yatıp savunmasız Siegfried'i, yani *Niebelungenlied*'in ünlü kahramanını öldürmüştür.[14]

Şiddet, yaralama ve saldırganlık, düşlerde ölümle birlikte yer alır. Bazı kişiler gördükleri düşten ötürü sarsılır: Kafka bir işkence sahnesinden "soğuk terler içinde ve dişleri takırdayarak" uyanmıştır; Jung'sa "dayanılmaz bir suçluluk duygusuyla" kalkmıştır. Çoğu kişi bu durumda huzursuzluk duymasa da, düşlerinin vahşi, rahatsız edici içeriği karşısında şaşkına dönen birçok insan vardır. Antik dünyada, insana rahatsızlık veren düşlerin fizyolojik bir rahatsızlığı haber verdiği genellikle kabul edilir ve kâhinler bu konuda hemen basit bağlantılar kuruverirdi. Bunlara göre, düşte kanlı sahneler görmek, kişinin sağlığına çok yakında bir zarar geleceği yolunda bir uyarıydı. Bugün birçok kişi, bilimden yana ve kuşkucu olduklarını iddia ettikleri halde bu eski görüşü savunur. Fakat ölüm ya da şiddet içeren düşler çok yaygındır ve düşünde kendi cesedini gördükten sonra ölen insan aslında çok azdır. Ama yine de bir mektubunda (16 Ekim 1797) Coleridge, babasının, düşünde "her zamanki rengine boyanmış ölüm" tarafından ziyaret edildiğini ve birkaç gün sonra öldüğünü yazar. Anlaşılan, Coleridge'in uzun bir yolculuk sırasında çok yorulmuş olan babası bir kalp krizine yenik düşmeden kısa bir süre önce bir önsezi gelmiştir kendisine.

Artemidorius ve takipçileri bu eşzamanlılıktan çok yararlanmıştır. Daha temkinli olan çağdaş rüya tabiri kitapları[15] "kehanetsel zuhurlardan" söz etmezse de, düşlerin, özellikle de önceden tahmin edilebilir olaylarla ilgililerse, çok yakında gerçekleşecek bazı şeyleri simgeliyor olmasının muhtemel olduğunu savunur. Bu kitaplara göre, bilinçli zihnimizin unuttuğu endişelerimiz yahut arzularımız, kabul etmek istemediğimiz hastalıklarımız, sonunda düşlerimizi öyle bir hale sokar ki, sorunlarımızın tam anlamıyla farkına vararak uyanırız. Eski ve yeni düş anlayışlarını birbirinin tersi gibi göstermek bu nedenle yanıltıcı olacaktır; bunun nedeni yalnızca, bugün birçok kişinin hâlâ düşlerin geleceği haber verme gücüne

14. *Memories, Dreams, Reflections*, 1961, s. 163.
15. Örneğin bkz. David Fontana, *Teach Youself to Dream*, 1996, s. 26.

inanıyor olması değil, ayrıca, geçmişte bazı kişilerin düşlerin bilgi verme gücünün farkına varmış olmasıdır. Üç yüzyılı aşkın bir süre önce Thomas Browne şöyle yazmıştır: "Düşler dışsal olaylar hakkında yanıltıcı olsalar da, içerisi için gerçekten önemli olabilir ve bu sayede kendimizi daha büyük bir farkındalıkla anlayabiliriz."

Browne şöyle devam eder: "Düşlerin birçoğu, öznelerinin imzasını taşır"; onları biz yaratırız, hayatımızın parçalarıdırlar ve geleceğimizi hem önceden bildirebilir, hem de belirleyebilirler. Aziz Augustinus bu sorunla karşılaşmıştır ve onun ortaya koyduğu formüller dikkate değer. Gerçekten inançlı biri olarak, Tanrı'dan bir mesaj olabilecek şeylere saygıhdır. Ama yine de, düşü görenin kişisel meselelerinin bu işe belirgin bir şekilde karıştığını hissetmemek elinde değildir. Aziz Augustinus henüz ateistken, annesi Monica bir düş görmüştür. Düşünde bir tahta parçasının üstünde durur, oğlunun davranışından ötürü büyük bir üzüntü duymaktadır. Yakışıklı bir genç erkek yaklaşır kadına. Ona, "sen nerdeysen ben de oradayım," der ve Monica birden oğlunu yanında, tahta parçasının üstünde görür. Daha önce oğlunu evden kovmuştur. Tanrı'nın kendisine bir buyruk gönderdiğine ikna olunca, Augustinus'un eve dönmesine izin verir. Ana oğul o düşün anlamını tartışırlar. Augustinus'un kuşkuculuğuna karşı kadın, Tanrı'dan gelen vahiylerle kendi fantezilerinin arasındaki farkı gayet kolay ayırt edebileceğini savunur. Bu denli güçlü bir inanç Augustinus'u çok etkiler. Monica daha sonra Tanrı'dan Augustinus'un geleceği hakkında bir öğüt ister ama cevap alamaz. Bu mistik zuhur bir kere gerçekleşmiş olur. Augustinus Afrika'yı hemen terk eder ve ancak birkaç yıl sonra dini benimser.

*İtiraflar'*daki (III, 11 ve VI, 13) bu epizot Augustinus'un utancını açığa vurur. Augustinus, Monica'nın, o günlerdeki endişeleriyle, özellikle de oğlu hakkındaki üzüntüleriyle bağlantılı olduğu açıkça belli "bazı garip şeyler gördüğünü" gizlemez ve annesinin düşlerine güvenini yitirir. Augustinus Tanrı'nın şahitliğini ister: "Onu duydun. Demek istediğim, onun düşü başka bir yerden gönderilmiş olamaz mı?" Ama düşün (aslında tamamen tahmin edilebilir olan) sonuçları Augustinus'un kafasını karıştırmıştır: Bu düş

Monica'nın ruh halini belirgin bir şekilde değiştirmiş, anayla oğlu birleştirmiş ve nihayetinde de Augustinus'un fikir değiştirmesiyle sonuçlanmıştır.

Augustinus bu düşte, Monica'nın olmasını dilediği bir olayın varlığını görecek kadar ileriye gitmemiştir. Öncelleri bu kadar ötelere gidemediği, ya da gitmek istemediği halde, aynı önermeden yola çıkan Jung gayet kesin bir sonuca varır. Düşler bazen örtük zorlukları ima etseler ya da çocukluk istekleriyle ilgili olsalar da, daha sıklıkla, gelecekle ilgili görmezden gelinen beklentileri açığa çıkarırlar. Birkaç örnek[16] sayesinde Jung, bazı durumlarda bir düşün gelecekte olacakları nasıl önceden haber verebileceğini gösterebilmiştir. Dağcı olan bir hastası, düşlerinde sık sık yüksek bir dağın zirvesinden boşluğa düştüğünü görür. Günün birinde gerçekten de bunu yapar. Onun düşleri geçmişe değil geleceğe yönelmiştir. Bu sahneyi düşlerinde tekrar tekrar prova etmiştir ve bu olay onda öyle bir takıntı haline gelir ki, sonunda gerçek hayatta da uygular.

E. DÜŞ TEMALARI / DÜŞ ANLATIMLARI

Bu açıdan bakılırsa düşlerin içerikleri gayet güzel anlaşılabilir, yeter ki düşü gören kişi mesajı almaya hazır olsun. Üç binyıl önce Babil kralı Nabonidus'un anlattığı bir düş kendisini çok korkutmuş, ama sonunda rahatlatıcı açıklama yine düşün kendisinde bulunmuştur.[17] Düşler, der Thomas Browne, "kendi yorumlarını kendi temel anlamlarında" taşır; onların "hangi doğal temele" dayandığını anlayanlar "Morpheus'un* karakterlerini tanımaya çoktan hazırdır." Jung, düşleri yorumlamak için sistematik bir yöntem oluşturulmasını gereksiz bulur. Onun görüşünce, hastalar kişisel bir yorum için genellikle yol gösterilmesine gerek duyar ama, düşler çoğunlukla kendini açıkça belli ettiğinden, biraz merak ve biraz idrak bu konuda yeterlidir.

16. "Approaching The Unconscious", *Man and his Symbols* içinde, Londra, 1964, s. 51 ve 54.
17. Oppenheim, *Dream in the Ancient Near East*, s. 250.
* Morpheus: Yunan mitolojisinde rüyalar tanrısı (ç. n.).

Uykudan uyanan kişi gördüğü bir düşün önemini hemen kavrayamıyorsa bir düş anlatımının bu anlamı gün ışığına çıkarması muhtemeldir. Jungculara göre, düş anlatımı kendi içinde bir yorumdur ve düşü gören kişiye düşün anlamını söyler. Bir sekreter şöyle yazıyor:

> Düşlerimde patronumu görmeye başladım. Düşler çok canlı, büyük bir duygusal özlemle ve cinsel arzuyla dolu; fakat gerçek yaşamda patronuma karşı hiçbir zaman herhangi bir şey hissetmiş değilim. Daha doğrusu, adam beni sık sık sinir ediyor. Anlaşılmaz biri ve tam bir kontrol manyağı. Ama son günlerde bu düşler öylesine güçlü ve rahatsız edici hale geldi ki kocamla ilişkimi etkilemeye başladı. Gün boyu kafamdan çıkmıyorlar ve sanki kocamdan bir sır saklıyormuşum gibi duygulara kapılıyorum.

Bu gayet sezgili ve duyarlı betimleme, yazan kişinin düşleri hakkında bir yorum ve gelecekte yol açacağı sonuçlar hakkında bir teşhis içerir. Ama kadının, kuşkularını ortadan kaldırmak ve sorununa doğrudan ulaşabilmek için, fantezilerinin bir yönünü vurgulaması gerekmiştir. İyi bir kâhin, der Artemidorius (III, 66), düşlerin ana fikrini bulmalıdır ve bütün rüya tabiri kitapları düşleri tek bir konuya indirger. Ne kadar önemli görünürse görünsün, tek bir temayı seçmeyle, doğru bir düş anlatımının arasında büyük bir fark vardır. Yukarda alıntılanan mektup gayet açık görünüyor. Ama yine de bir tavsiye istemiyle yazılmış. Söz konusu şeyin ne olduğunu net bir şekilde bilen insanlar neden dışarıdan bir görüşe gerek duyar? Bunun nedeni, düşlerindeki bazı ayrıntıları hesaba katmada ya da düşlerin özünü kavramada tereddüt etmeleridir. Çok önemli gördükleri bir şeyin üstüne doğrudan giderlerse düşün anlamını çok basitleştirmiş olurlar. Eğer düşün karmaşıklığını dikkate alırlarsa da, kaybolurlar. Düş gören kişiler sık sık yorum isterler çünkü tedirginliklerini düş yorumcularından başkasının gideremeyeceğini düşünürler.

V
Düş yorumcularının gücü

İnsanın bir düşü kendi kendine ya da başkasına anlatması, bulanık algıları düzenlemenin ve onlara bir tutarlılık kazandırmanın en iyi yoludur. Anlatmanın kendisi bile, düş gören kişinin düşü anlamasını sağlayabilir. Bir anlatımın düşün içeriğini ne dereceye kadar yansıttığını yahut açık ettiğini kimse bilemez. Ama düş başkalarıyla paylaşılabiliyorsa artık sadece düşü görene ait değildir. André Breton, sürrealistleri düşlerini yayımlamaya teşvik etmiştir. Yayımlamanın, onları kendi düşleri konusunda söz sahibi yapacağını ve iç sansürlerinin bu düşleri bulanıklaştırmasına engel olacağını öne sürer. Düşünüzü bir arkadaşınıza mümkün olduğunca erken anlatın, der Breton. Böylece, eğer hafızanız size bir azizlik yaparsa birisi size ilk versiyonunu hatırlatabilecektir. Coleridge, Wordsworth

ve gruplarının diğer üyeleri düşlerini birbirlerinin arasında dolaştırırdı, bunun amacı düşün bir açıklamasını bulmak değil onları sözcüklere dökmekti. Saçma yahut esrarengiz düşler anlatılınca ya da yazılınca daha az rahatsızlık verirler; net bir anlatım onlara daha alışılmış bir görünüm kazandırır. Lewis Carroll'un Alice'i "tuhaf maceralarını" kız kardeşine anlatınca her şey normale döner ve tüm aile ikindi çayı sırasında hoş vakit geçirir.

Görülen düşü betimleyebilecek ve düşün gizlediği dilekleri ya da korkuları bulabilecek tek kişi düşü görendir. Freud ve Jung kendi düşlerini incelemeye karar verdiklerinde düşündükleri buydu. Jung hissettiği bazı şeyleri Freud'a anlattı fakat hocasının açıklamalarına hiç güvenmezdi. İkisi de bu konuda dışardan bir görüş almayı reddedip bunun yerine *kendi kendine analiz* dedikleri yönteme başvurdular. Ama yine de meslek hayatlarının büyük bir bölümünü başkalarını dinleyerek, onların düşlerini betimleyip yorumlamaya çalışarak geçirdiler. Üstelik öğrencilerine de, hastalarının düşlerini nasıl yorumlayacaklarını öğrettiler.

Bizim düşlere yaklaşımımızda bir tuhaflık var. Düşler *kişiye özel* algılamalardır. Onları başkalarına ifade edebilmek zordur ve bu ifadeler hiçbir zaman tam anlamıyla tatmin edici olmaz. Fakat onların anlamını çıkarma konusunda her zaman kendimize güvenmeyiz ve bir arkadaşımızın görüşüne başvurmayı yeğleriz sık sık. Bazı kişilerse profesyonel yorumcuları tercih eder. İnsanları pek tanımadıkları bir kişiye güvenmeye iten nedir? Bundan ne umarlar? Yorumculara nasıl bir otorite bahşediyorlar? Kâhinler, biliciler, psikanalistler birbirinden tamamen farklı uzmanlar mıdır? Bazı ortak özellikleri var mıdır yoksa? Aşağıda irdelenen sorular işte bunlar.

A. MENEKŞE RENGİ BİR ÇALIŞMA

Birleşik Devletler'de çalışan İtalyan bir psikanalist bir seferinde bana, yaptığı tedavilerden birini anlattı. Hastası dul bir kadındı. New York'ta, İtalyan bir ailenin kızı olarak doğmuş olan kadın, bir araba kazasında çok kötü yaralanıp ömür boyu sakat kalan ve ken-

disinin yanına geri dönen oğluyla birlikte yaşıyordu. Klinik bir depresyon geçiren dul, arkadaşımdan yardım istemişti. Kadın iyileşmeye başladığında düşleri menekşe rengi giysiler, mobilyalar ve duvarlarla doldu... Her şey menekşe rengiydi. Kadın pek huzur bulamıyordu. Düşlerinde üzücü bir şey yoktu ama menekşe rengi matem rengi olduğundan, kadın bilinçaltında, oğlunu bir şekilde toprağa vereceğini düşünüyordu. Düşlerinin onda bıraktığı izlenimden çok, esrarengiz olmalarından yakınıyordu. Psikanalistin bu vakayı anlattığı diğer İtalyanlar ona bir Akdeniz geleneğini hatırlattılar. XX. yüzyılın başlarında İtalya'nın kırsal bölgelerinde orta sınıftan dul kadınlar kocalarının ölümünün ardından bir süre siyah, daha sonra menekşe rengi giyinirdi ve bu rengin anlamı gayet netti: Bu kadın tekrar evlenmeyecektir, fakat onun için artık yas bitmiştir. Menekşe rengine "yarı matem" rengi denirdi genellikle. Arkadaşım bunu hastasına bildirdi, fakat karamsar yorumuna sadık mı kalacağı, yoksa, menekşe renginin oğlunun ölümünü değil, içinde bulunduğu durumu kabullenen İtalyan dulların yaptığı gibi, kadının da kendi durumunu kabullenişini ifade ettiğini mi düşüneceği konusunda bir karar vermeyi hastasına bıraktı. Bundan kısa bir süre sonra dul kadın psikanalize son verdi.

Bu hikâye birtakım önemli sorular uyandırıyor. İlk olarak, hastanın tavrı var. Kadının düşleri hep aynı şeyin tekrarı değildi. Ama kadın diğer düşlerinin araştırılmasını engellemiş ve tek bir temaya takmıştı kafasını. Kadın bir tek renk üzerinde duruyordu ve bunun kendi kendine gönderdiği bir mesaj olduğuna karar vermişti. Kabul ediyordu, menekşe tehditkâr bir renk değildi. Tam tersine, rahatlatıcıydı sanki. Ama yine de hasta, hoş olmayan bir yoruma saplanıp kalmış ve psikanalisti fikrini belirtmeye zorlamıştı. Sonunda hangi anlamı seçmiş olursa olsun (ki bunu psikanaliste açıklamadı), geceden kalma izlenimlerinden yarattığı muammaya kendisininkinden farklı bir yanıt buldu. Düşleri, daha doğrusu, düşlerinin kendisi tarafından seçilmiş bir yanı onu klinik depresyona sürüklemişti. Burada psikanalist oynaması gereken rolü oynamıştı, fakat sözlerinin dikkate alınıp alınmadığını hiçbir zaman öğrenemeyecekti.

Kadının huzursuz olmasının nedeni, o "yarı matem" geleneğini

kafasının bir köşesiyle bilmesi ama bunu hatırlayamaması mıydı? Yoksa kadın doğru bir yorum beklemiyordu da, tek istediği, psikanalistin onun üzüntüsüyle ilgilenmesi miydi? Arkadaşımın kafası çok karışmıştı, çünkü sürekli beliren bu rengi ciddiye almış ve önemini bulmak için çok uğraşmıştı. Daha sonra fark ettiği gibi, bu hikâyeyi İtalyan arkadaşlarına tesadüfen anlatmamıştı; düş anlatımını dinledikten sonraki adımlarını, hastası hakkında bildiği şeyler yönlendirmişti. Sonradan anlamıştı ki, menekşe rengiyle ilgili anlatım tedavinin dönüm noktasıydı. Sadık bir Freudcu olmasına karşın, kadına kesin bir yorumda bulunmaktan çekindi. Hastasına düşü yorumlamak için ipuçları sunmamasının nedeni kadının onu hemen bırakabileceğini tahmin etmesi ve kadına, düşünmesi gereken şeyler üzerine öğütte bulunmayı görev bilmesi miydi?

Bu hikâyenin açığa çıkardığı şey, düşlerin karmaşık değişimler yaratabileceğidir. Söz konusu kadın anlatacaklarının başka birisi tarafından dinlenmesine ihtiyaç duymuştu ve belki de hepsi bundan ibaretti. Rengin tekrar tekrar ortaya çıkmasının özel bir anlamı var mıydı? Bu sadece bir işaret değil miydi? İnsanlar düşlerini anlatır ama konuştukları kişinin ne yapmasını istediklerini söylemezler, hatta belki de söyleyemezler. Yorumcuların anlatıma göre (yani hikâyenin karmakarışık halinin tümünü mü dikkate alacaklar, yoksa ana fikrini mi arayacaklar?) ve müşterilerinin beklentilerine göre bir konum alması gerekir. Bütün toplumlar üyelerinin toplumsal işlevini düzenlemeseydi, düş yorumcularının durumu riskli olurdu. Düş yorumcularına ayrılan roller sınırsız değildir; analizcilerin benimseyeceği stratejiler ve işlerinden sağlayacakları sosyal yarar birkaç basit modele indirgenebilir.

B. KÂHİNLER

Antik toplumlarda düş yorumcuları hor görülürdü. Mezopotamya'da bu görev genellikle kadınlara tahsis edilmişti. Ama kâhinler, yani tanrılarla insanoğullarının arasındaki aracılar daha farklı, çok daha saygın bir kategoriydi. Tanrılara soru sorulmasında ve tanrıla-

rın esrarengiz cevaplarının şifresinin çözülmesinde güvenilen bu kişiler birçok işarete bakar ve gerçeklere dayalı, pratik yanıtlar verirdi. Yunanlılar ve Romalılar düşle gelen haberlere pek önem vermiyor gibiydiler. Akhilleus, askeri kamplarını veba sarıp da gemiyle Truva'ya gitmelerine engel olunca (*İlyada*, I, 62) bir kâhine, hatta bir rahibe, bunların hiçbiri yoksa da bir düş yorumcusuna danışmayı önerir. Platon, tapınaklarda tanrısal buyrukları çözen kişilerden söz ederken (*Timaeus*, 72) şöyle der: "Onlara 'kâhin' adını verenler, onların kâhin olmayıp, sadece esrarengiz sesleri ve görüntüleri dile çeviren kişiler olduğunu anlayamayanlardır. Aslında onların adı, 'tanrısal haberlerin yorumlayıcısı' olmalıdır." Kral Astyages anlayamadığı bir düş görmüş ve "düşleri yorumlayan münecciмlere" başvurmuştu ama bu vakayı nakleden Herodotos (I, 107) onun bir Yunanlı değil bir Med olduğunu belirtmeyi ihmal etmez. "Düşlerden kehanette bulunma konusunda her birimiz kendi başımızın çaresine bakmak zorundayız"; açık fikirli, sabırlı ve dikkatli olalım yeter, diyordu Kyrene'li Synesius. Düş yorumcularının "derlediği bir sürü kitap var" diye ekliyordu, ama "bana kalırsa bunların hepsine güler geçerim ve bunların pek bir işe yaramayacağı kanısındayım": Düşlerden kehanette bulunmaya çalışmak boşunadır, çünkü her insan diğerlerinden farklıdır.

Böylesine belirgin bir ittifak bizi yanıltmamalı. Edebiyatla, insanların en güçlü inançlarının arasında genellikle çelişki vardır ve düşler söz konusu olduğunda bu bilhassa geçerlidir. En eski yazılı belgeler arasında rüya tabiri kitapları daha çok dikkati çeker; bunlar tüm kuşaklar boyu aktarılagelmiş ve örnekleri çoğaltılmıştır, çünkü tekrar tekrar ortaya çıkan sorunlara değinirler. Krallar, prensler ve generaller bile, bir konuda ne yapacaklarını şaşırdıklarında düşlerini sorgulamaya başlamışlardır. Asurbanipal zamanından kalma bir Sümer metnine göre, düşmanlarının askeri saldırısına uğradığı zamanlarda, krala rahiplerin düşleri, hatta anonim düşler anlatılıyordu. Asurbanipal'in düşmanlarının feci şekilde ölümünü içeren ve Tanrıça İştar'ın krala yardım bahşedeceğini anlatan bu zuhurlar iyi karşılanmış ve resmi belgelere kaydedilmeye değer bulunmuştur. Akhilleus düş yorumcularını hor görmüş, fakat onlara

danışmaya razı olmuştur. Daha sonra Roma döneminde Flavius Josephus, Roma'nın ileri gelenlerinden biri ve Judea valisi olan Archealus'un, anlayamadığı bir düşle sarsılıp "bilicilerin yolunu tutması" vakasından alaycı bir şekilde söz eder.[1] Düş yorumculuğunun kalıcılığı, gördüğü düşlerden tedirgin olan insanların daima bir teselli aradığını gösterir bize.

Safsata diye niteledikleri bu durumu ortadan kaldırmaya çalışan filozoflar insanların bir biliciye danışmasına hiçbir zaman engel olamamışlar, ama bu işle uğraşan profesyonellere karşı bir kuşkunun doğmasını da başarmışlardır. Düş yorumlamaya karşı tavrı pek hoş olmayan ve onu ikinci sınıf, daha temelinden yanlış bir iş olarak görmek eğilimindeki Akdeniz dünyasında, İsrail bir istisnaydı. Yakup'un oğlu Yusuf, modern psikanalistlere dek uzanan bir düş yorumcuları dizisinin başı, babası diye anılmıştır zaman zaman. İlk düş yorumcusu o değildi tabii, ondan önce gelen bir sürü Mezopotamyalı vardı. Fakat o sadece bir bilici değil bir kâhindi, yani şaşırtıcı düşleri açıklamakla yetinmeyip, Tanrı'nın inayeti sayesinde, ilahi dünyadan gelen mesajları da anlayıp aktarabilen biriydi. Tabii ki Yusuf da, Kitabı Mukaddes'teki diğer bir kâhin olan Daniel de efsanevi şahıslardı. Bunlar, İncil'de aktarılan orijinal rüya ve rüya tabiri görüşünü çok açık seçik, canlı bir tarzda sergilerler.

Kitabı Mukkaddes'in Tanrısı, Yusuf'un cetlerinden ilk olarak İbrahim'e (Tekvin, 20, 3-6) sonra da Yakup'a yardım etmek ya da bilgi vermek için önceleri düşü kullanmıştı. Bir düş sırasında (Tekvin, 28, 13) Yakup'a demişti ki: "Baban İbrahim'in Allahı ve İshak'ın Allahı Rab *benim*; üzerinde yatmakta olduğun diyarı sana ve senin zürriyetine vereceğim." Bu nedenle, tanrısal buyruklar almak İbrani kültüründe bir gelenekti ve bu da, sıradan, insani bir rüya tabirini bir kehanetten ayırt edebilmek için yeterliydi. Yusuf, bunun Tanrı'nın iradesi olduğunu vurgulamaktan hiç geri durmadı. Firavun'un iki askeri tarafından hapse götürülürken onların anlaşılmaz düşlerden yakındığını duydu ve "Tabir Allah'a mahsus değil mi?" dedi. Firavun'un huzuruna çıkarıldığında da (Tekvin, 41, 14), Firavun kendisine "ve ben senin hakkında, ne zaman rüya dinlesen, onu

1. *History of the Jewish War against the Romans*, II, 112.

tabir edebilirsin diye işittim" deyince Yusuf hemen tepki gösterdi. Dedi ki: "Bende böyle bir güç *yoktur*; Allah Firavun'a hayırlı cevap verecektir." Ve Yusuf, düşü (yedi yıl bolluğun ardından yedi yıl kıtlık olarak) açıkladıktan sonra dedi ki: "Allah yapmak üzere olduğu şeyi Firavun'a bildirdi" (Tekvin, 41, 25). Aynı şekilde Daniel de, gördüğü bir düşten ötürü kafası karışmış olan Kral Nabukadnezar'ı teselli etmek için çağırıldığında onu, "son günlerde ne olacağını Kral Nabukadnezar'a bildirenin" Tanrı olduğu yolunda uyardı (Daniel, 2, 28).

Çoktanrılılar hangi tanrının tezahür edeceğini de, hangi aracının kullanılacağını da bilmezler. Onların zihinsel dünyasında hayvan bağırsakları, kuşların uçuşu, gök gürültüleri, düşler önemli de önemsiz de olabilir. Tanrıların dalavere yapması bile muhtemeldir. Nitekim, Truva'ya yapılacak sefer konusunda diğer tanrılarla ters düşen Zeus, Agamemnon'a "aldatıcı bir düş" gönderip (*İlyada*, II, 6), bütün tanrıları kendi planını desteklemeye ikna ettiği yalanını söyletir. Tanrısal varlıkların çokluğu bilicilerin maharetlerine sonsuz bir manevra alanı sağlamıştır. Tektanrılılık ise düş yorumuna aynı serbestliği vermez: Tek ve benzersiz bir Tanrı muğlak mesajlar gönderemez, hangi kanalı tercih edeceğinin kararını da yorumculara bırakamaz; onun kelamı anlaşılabilir ve iletişim aracı da kolayca tanınabilir olmalıdır. Bu ikilem Musa'nın dördüncü kitabı, Sayılar'da (12, 6-8) bizzat Tanrı tarafından açıkça ifade edilmiştir: "Eğer aranızda bir peygamber varsa, ben, Rab, rüyette ona kendimi bildireceğim, rüyada onunla söyleşeceğim." Ve bunun bir sonucu olarak da, düşlerde Tanrı'yla iletişime, Kitabı Mukaddes'in her yerinde rastlanır. Tanrı geceleri Süleyman'la konuşur (I. Krallar, 3, 10-15), Gideon'a Medleri nasıl yeneceğini söyler (Levililer, 7, 13-14) ve Saul'u öyle bir terk eder ki, adamcağız "Allah benden ayrıldı, ve artık ne peygamberlerle ne de rüyalarla bana cevap veriyor" diye yakınır (I. Samuel, 28, 15). Zuhurlar, der Eyüp, "rüyada, gece rüyetinde, insanlar üzerine ağır uyku bastığı zaman" Tanrı'dan gelen buyruklar, vaatler ve uyarılardır (Eyub, 33, 15). Tanrı'nın sadık kullarının onunla doğrudan teması vardır. Yoel'in bir pasajında (2, 28), bir gün Tanrı'nın ruhunun bütün insanlığı kaplayacağı ve herke-

sin onunla zuhurda ya da düşünde temasa geçeceği duyurulur. Bu arada, kâhinlerin oynayacağı bir rol de vardır: Henüz seçilmiş kul mertebesine yükselmeyenleri aydınlatma görevi verilmiştir kendilerine.

Yusuf ve Daniel yetenekleri sayesinde servet ve nüfuz kazanmıştır. Düş yorumcularına büyük onurların verildiği bir kültürde insanların kendi düşünü tanrısal tezahüre dönüştürme dürtüsüne karşı koyması zordur. Kitabı Mukaddes'te sahte kâhinlere karşı uyarılara çok rastlanır.

> Eğer aranızda bir peygamber, yahut rüya gören çıkarsa, ve sana bir harika yahut bir alamet verirse,
> Ve: Bilmediğiniz başka ilahların ardınca yürüyelim ve onlara kulluk edelim, diye hakkında söylediği alamet yahut harika vaki olursa;
> O peygamberin yahut rüya görenin sözlerini dinlemeyeceksiniz... (Tesniye, 13, 1-3)

Ayrıca Tanrı'nın, gündelik sorunlarla dolu, fakat mistik önemden yoksun boş zuhurlar göndermesinden de korkulurdu (Vaiz, 5, 6). Yeremya'nın bedduaları (23 ve 29), ne kadar belirsiz olsa da, birçok İbrani'nin gündelik sorunlar için bilicilere başvurduğu ve, danıştıkları yorumcuların kadın olduğu izlenimini verir – oysa kâhinlerin hepsi erkekti tabii.

Kitabı Mukaddes tektanrılı dinlerin temeli olduğu halde ne Hıristiyanlık ne de Müslümanlık düşler yoluyla kehaneti onaylamaz. Tanrı'nın insan sorunları hakkındaki isteğini ve görüşlerini kullara bildirme yetkisi verilmiş "kâhin", İsa'dan sonraki ilk bin yıl boyunca yok olur. Yine sürüyle düş yorumcusu vardır tabii fakat bunların işlevi Yusuf ya da Daniel'inkinden hayli farklıdır. Tarihçiler bu değişimin nedenini bugüne dek açıklayamamıştır.

Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarında kâhinlik epey geçerliydi. 314 yılında Ancyra Konseyi kehaneti yasaklamıştı ama, yasaklamalar genellikle bir uygulamanın toplumsal önemini gösterir (aksi takdirde böyle bir kınamanın bir anlamı yok demektir). Cezası gayet hafifti, bunun nedeni de herhalde Konsey'in, hâlâ hatırı sayılır güce sahip kâhinleri karşısına almaya cesaret edememesiydi. Mistik zuhurlar dinsel propagandaya yarıyordu: Ortalıkta dolaşan mucizevi

düşler İsa'nın öğretisini kanıtlıyordu. Rahipler, imparator Konstantin'e düşünde, sancağına haç işareti koyarsa zafer vaat edildiğini ve buna itaat eden imparatorun zafer kazandıktan sonra nasıl Hıristiyan olduğunu anlatmaktan asla geri durmuyordu. Bu kadar etkileyici olmamakla birlikte, yüzbaşı Martin'in hikâyesi de ortalıkta dolaşıyordu. Pelerininin yarısını bir dilenciye veren Martin gece düşünde İsa'nın övgüsüne mazhar olmuş ve vaftiz olmak istemişti.

Ama düşler yavaş yavaş daha basmakalıp hale geldi. İsa, melekler yahut azizler, düşüne girdikleri kişileri doğru davranmaya zorluyor, bazen de cehennemle korkutuyordu. Bu sanrıların en çarpıcı tarafı saf bireysel niteliğiydi: Tanrı, sadık kuluna onu ilgilendiren özel şeyler hakkında ya da başka kişilerin sorunlarıyla ilgili şeyler söylüyordu. Tanrı'yla tek tek bireyler arasındaki kişisel ilişkiler Kitabı Mukaddes'te de vardır ama bunlar bütün insanlara yönelik genel mesajlar kadar önemli değildir. Öte yandan, Matta'da ve Resullerin İşleri'nde yazılan dokuz kutsal düş bireysel, somut olaylara ve sınırlı sonuçlara dayalıdır; bir yere gitme ya da gitmeme yolunda buyruklardır sadece. Bu yüzden, Konstantin'in, Martin'in ve daha birçok kişinin düşünün yalnız o zaman için geçerli, kişisel tavsiyeler olması şaşırtıcı değildir.

Tanrısal tezahürler ortaçağda da kesilmedi fakat artık düşlerde açığa çıkmıyordu ve başka bir biçime büründü. Şimdi iki olayı karşılaştıralım. Nogentli Guibert'in, yaklaşık olarak 1100 yılında yazılmış otobiyografisinde kaydedilmiş, birtakım mükafatları ya da cezaları anlatan sıradan düşler vardır. Bundan yüz yıl sonra Bingen'li Hildegarde'ın düşlerindeyse olağanüstü şiirler ya da şaşırtıcı imgelerle dolu derin düşünceler ve kehanetvari cümleler vardır. Ama Hildegard uyumamıştır. Tamamen uyanık, bilinci yerinde, bedensel duyuları tam olan kadın, Tanrı'nın temsilcilerini görmüş ve bunların sözlerini yazmıştır. Bunlar daha sonra Jeanne d'Arc ve başkalarıyla ve daha yeni zamanlarda da Lourdes ve Fatima zuhurlarına tanık olanlarla devam eden, Tanrı ve Tanrı'nın aracılarıyla karşılaşmalar dizisinin başlangıcı olmuştur. Bu zuhurlarda görünen figürler kişisel konularla uğraşmazdı; onlar Jan d'Arc'a buyruklar verir ve daha sonra genç Fransız ya da Portekizli çobanlara, inanç-

lı bütün ruhların manevi eğitimi için geniş kitlelerce paylaşılacak gerçekleri ifşa ederlerdi.

Düşler yoluyla kehanetin ortadan kalkması belirli bir zamanda gerçekleşmedi; bunun kesin tarihini belirlemek olanaksızdır. Aynı şekilde, görünürdeki benzerlikleri karşılaştırmaktan da kaçınmalıyız. Kehanet, Müslüman dünyasında da Avrupa'da yok olduğu dönemde yok olmuştur ve aynı çağda gerçekleşmiş bu iki olgunun arasındaki ilişki tam bilinmiyor. Ortadoğu'nun diğer birçok yerinde olduğu gibi, Müslümanlık öncesi Arabistan'da da düş yorumcularının müşterileri vardı fakat bu yorumcular hor görülürdü. Kuran'a göre (21, 5), Muhammed'in Mekke'deki düşmanları kendisini sahtekarlıkla suçladılar ve onun anlattıklarına "kötü düşlerden ibaret, kâfirlik, şairlik" dediler. Peygamber kâfirlik ve şairlik iddialarını yalanladı ama, düşmanlarının düşler hakkındaki sözlerini yalanlamadı (a.g.y. 41-2). O kendisine hiçbir zaman kâhin demediyse de, Tanrı'nın esinlendirdiği düşlerin ya da gündüz zuhurlarının yorumcusuydu. Gece gelen vahiyler onun yaşamında çok önemli bir rol oynamıştı. Gördüğü bir düş sonucunda, güçlü Mekke kentine saldırmaya, orayı kutsal bir ziyaret yeri haline getirmeye ve sonunda orayı ele geçirmeye karar verdi. Arap tarihçi İbn-i Haldun'un anlattığına göre, Peygamber, müritlerini düşlerini anlatmaya teşvik etti, çünkü bu düşler Müslümanlığın yayılışının nasıl hızlandırılacağını gösterebilirdi. Hepsinden önemlisi, kendisine ilk vahiy geldiğinde Muhammed uykudaydı. Baş melek Cebrail ona Tanrı'nın mesajını okumasını emretti ve Muhammed okuma yazma bilmemesine karşın okuyabildi (Kuran, 97, 2). Daha sonra gece tanrısal mesajın bir bölümünü aldı. Onun her şeye kadir Tanrı'yla düşte kurduğu iletişim, uyku sırasında bildirilen doğaüstü hakikati öğrenmesi, kendisinin ve başkalarının düşlerini yorumlaması, bunların hepsi Kitabı Mukaddes'teki kâhinlerin de başından geçen tipik şeylerdir.

Düşler Tanrı'nın, kullarıyla konuşmak için kullandığı araçlarından biri, kehanetin bir yönüydü. İslam'a göre, Muhammed Tanrı'nın son elçisiydi; hiçbir kâhin onun görevini devralamazdı. Ama Peygamber yine de düş yorumlamayı ortadan kaldırmadı; bu işi pek makbul sayılmayan, yoksul Araplardan oluşan küçük bir grupla sı-

nırlı tutmaya razı oldu. Bu iş onun ölümünden sonra da devam etti ama yavaş yavaş başka bir yöne döndü. Zengin Müslümanlar Tanrı'nın öğütlerini anlayabilecek yorumcular tutarlardı, fakat bir amaçları da gece gördükleri görüntülerden kendi gelecekleri hakkında yararlı bilgiler edinmekti; hatta çoğu Yunan kökenli antik rüya tabiri kitabı tercüme edilip İslam kurallarına uyarlandı. En iyi tercihi arama yönünde yeni bir gelenek gelişti. Tanrısal bir esin dileyen dindar Müslümanlar uyumadan önce, Tanrı'nın onlara aydınlatıcı bir zuhur bahşetmesi için dua ederlerdi.

Hıristiyanlık ve Müslümanlık'ta kehanete karşı güvensizliğin ortak yönleri vardır. Teologlar, kutsal düşleri sıradan yahut insanı yanlış yönlere sevk eden düşlerden ayırt etmenin nasıl mümkün olabildiğini merak ediyorlardı. Kuran'a göre (6, 223) Cinler, insanları geceleri kandırıp baştan çıkarıcı görüntüler göstererek günaha çekmesini bilir. Bingen'li Hildegard da hayli karmaşık bir tarzda, aynı endişeyi ifade etmiştir. Gündüzün hissedilen duygular, diye yazar, uyku sırasında yeniden faaliyete geçip yeni düşünceler doğurur. Olup biteni bilen Şeytan'ın araya girip düşlerde baştan çıkarıcı ya da yanlış düşünceler sunması gayet kolaydır. Her iki din de Şeytan'ın karanlık kişiliğini ve işlevini vurgular. İncil'de kötü fakat zayıf bir ruh olan Şeytan sonradan korkunç bir düşman haline gelmiştir. Hem Hıristiyanlık hem Müslümanlık – hepsi de Şeytan tarafından kullanılan - düşlerin, seksin, oburluğun, açgözlülüğün, şiddetin kirli yönlerini gösterir. Böyle bir inanç XVIII. yüzyılda dinsel çevrelerde hâlâ yaygındı. Goya, *Caprichos* adlı resminde, *soplan* yapan, yani uyuyan keşişlerin akıllarına tehlikeli ve bayağı imgeleri üfleyen şeytan, cadı ve harpiyaları* göstererek bu düşünceyle alay eder (bkz. Resim X). Goya'nın taşbaskılarında ima edilen fikir, hayalleri suya düşen keşişlerin şehvetli düşler gördüğüdür. Çoğu kişinin düşüncesine göre, kötü içgüdülerimizin gece patlak vermesine karşı koymak için en iyi silahlar uyanık kalmak ve duadır. Birkaç tarihçiyse, ortaçağda düşler konusunda kolektif bir sansürün var olduğunu bile iddia eder. Fakat bu, düşler aracılığıyla kehanetin yok oluşunu açıklamaya yeter mi?

* Harpiya: Yunan mitolojisinde kanatlı ve kötü üç peri. Kadın başlı ve kuş gövdeli olan bu üç kız kardeş, efsanelere de sıkça konu olmuştur. (y.h.n.)

Resim X. Fransisco Goya, *Soplones* (*Caprichos*'un 48. parçası), yak. 1795.

Kehanet, düş yorumunun sadece bir yönüdür; diğer yorumlama biçimleriyse en uzak antik dönemlere dek uzanır. İlk olarak, kâhinlerin yetenekleri tanrısal buyrukları aktarmakla sınırlı değildi, çünkü onlar insanî düşleri de yorumlayabilirdi. Yusuf, Firavun'un kâhyalarına onların düşlerinin anlamını söyledi. Flavius Josephus da silah arkadaşlarına aynı hizmeti verdi. Gerek Flavius Josephus ve diğer uzmanların yaptığı, gerekse antik ve modern rüya tabiri kitaplarında bulunan yorumlar, düş yorumcularının temel teknikleri hakkında bilgi verir bize. Kitaplarda ne kadar çok düş kategorisinin sıralandığını görenler şaşırır. Bunları yazanların sayısız varsayımsal düş vakasını önceden tahmin etmesi gerekir; bunların birçoğu çok acayiptir ve muhtemelen de çoğunluğa hitap etmez. Başlıkların seçimindeki derinlik ve hassaslıktan etkilenmemek elde değildir. Eski yapıtları kopya etmekle yetinen tembel yazarlar da vardı ve hâlâ da vardır ama, ciddiye alınırsa, düş yorumu sadece soruları ve yanıtları kataloglamaktan ibaret olmayan, zorlu bir uğraştır.

Ama yine de çoğu kişi rüya tabiri kitabında bulduğu bilgilerden ötürü hayal kırıklığına uğrar; çünkü düşler basit, net kategorileri yetersiz bırakır. Şu kısa örneğe bakalım:

> *Bir arabadayım (önde mi? Arkada mı yoksa?). Önde üç kişi var. Arabayı oğlum kullanıyor. Yola bakacağına, yanında oturanlara bakıyor, araba bir nehre düşüyor. Biliyorum, bu bir düş, gerçek değil, ben değiştirebilirim onu, dikkatli olmasını söylüyorum oğluma, araba yana doğru kaymıyor. Annem bana ihtiyar Charlotte'un öldürüldüğünü söylüyor. Kocası bunun siyasi bir cinayet olduğu kanısında; onun sakladığı bir sır vardı, fakat polis soruşturmanın yarar vermeyeceğini söylüyor. İşin tuhafı, annem de, Charlotte'un kocası da çoktan öldü fakat Charlotte henüz sağ.*

Rüya tabiri kitapları dikkatsizlikler, trafik kazaları, bir oğlun ölümü, esrarengiz cinayetler gibi şeylerle doludur. Bunların bazıları, düşte görülen şeyleri salt düş olarak niteler hatta. Fakat eksik olan şey, bu çeşitli başlıkların arasındaki ilişkidir. Yukarıdaki düşte he-

men yalanlanan iki ölüm ve, bir hikâyeden diğerine istemeden yapılan bir sıçrama vardır. Rüya tabiri kitapları ne kadar özenli hazırlanmış olsa da, bunları kapsayamaz: Birçok ayrıntıyı gayet hassas bir şekilde betimleyebilir ama bunları her şeyi kapsayan genel bir yapıya bağlayabilecek genel bir sonuç çerçevesi aramazlar.

Ne kadar yetersiz olsalar da, rüya tabiri kitapları çok satılır. Bunları satın alanlar umudunu hiç yitirmiyor olabilir. Ama akla yakın görünmeyen bu alışverişin başka bir açıklaması daha vardır. Düş gören kişiler düşlerindeki çok önemli sayısız imgeyi, o anki endişe ve beklentilerine denk düşen sınırlı sayıda bir dizi imgeye indirgeme dürtüsüne kapılırlar. Düşte geçen olaylarla, derin, kimi zaman yarı gizli düşünceler arasında rastlantısal bir benzerliğe kolayca rastlanabilir. Düşler sık sık, unutmayı yeğlediğimiz nahoş düşüncelere dikkatimizi çeker. Yukarıda aktarılan düşü görmeleri halinde, yolculuk yapan çocukları için endişelenen ana babalar araba kazasını kafaya takacak, daha yaşlılar ise yaşlı bir kadının öldürülmesi konusunu dert edecektir.

Düşlerimizi hatırlamamızın ve bazen bütününü, bazense belli bir yönünü vurgulayarak anlatmaya kalkışmamızın nedenlerinden biri de endişelerimizdir. Bazı düşler çok açıktır ama düşü gören kişinin etkinlikleriyle bir ilgisi yokmuş gibi görünür. Düşümde gördüğüm inekler ilk önce besili ve şişman, sonra bakımsız ve zayıftı, diye düşünmüştür Firavun; ama bunlar benim düşüncem mi? (Tekvin, 41, 1-4). William Burroughs düş günlüğünde, açılan kapılar, yiyecekler, akrabalarla buluşmalar gibi zararsız zuhurlara ek olarak, şaşırtıcı birkaç fantezi daha anlatır: "*Jerry Evans arabayı tek yönlü bir yolda ters yöne, pervasızca hızlı sürüyor. Bir kamyonu kıl payı sıyırıyoruz. Genellikle, hızlı araba kullanma düşlerinde direksiyonda babam vardır. Jerry benim babam mı? Tehlike çok gerçek gibi. Bunun sadece bir düş olduğunu gösteren hiçbir his yok.*"[2] Diğer bazı düşler anlaşılmaz görünmeleri nedeniyle korkutur gören kişileri. Değişik metallerden oluşan bu kocaman, hayret verici görüntü de ne? Niçin bir taşla paramparça oluyor? Bir taşın büyüyüp de, bütün dünyayı dolduran koca bir dağa dönüşmesi nasıl

2. *My Education: A book of Dreams,* Londra, 1995.

mümkün olabilir? diye düşünmüştü Nabukadnezar (Daniel, 2). Burroughs'a dönecek olursak: "*Evin içi karanlık. Tehlikenin şiddetle hissedilen karanlığı. Oturma odasına gidiyorum. Orda burda, ısırılmış takozlarla dolu cam tabaklar. Lucien, köyün Bedford Caddesi'nde cam yiyor. Ön kapıyı açıyorum, dışarıda gün ışığı var fakat içerisi gece.*"

Eğer düşlerin bir anlamı varsa, ya da yakında gelecek bir tehlikeyi haber veriyorlarsa, bu fantezilerin esrarı çözülmedikçe, düşü gören kişi tehlikede olabilir ve bunların doğru bir açıklamasını aramak gayet mantıklı gelir. Daha önce yapılmış yorumlardan oluşan derlemeler insana tedirginlik veren bir sürü şeye değinmediklerinden tam anlamıyla tatminkâr değillerdir; bunlara başvurmak bazı kuruntuları gidermeye yeterli olmaz. Bunları başkasına anlatmak, insanın içine birden doğan içgüdüsel korkuları yenmede yardımcı olur. Sümer belgelerinde, hem düşün başka bir kişiye anlatımını, hem o kişinin yaptığı yorumu, hem de düşün muammasına bulunan çözümü, özellikle de, zarar verici sonuçlarının ortadan kaldırılmasını ifade eden tek bir sözcük vardı. Aslında işlevsel açıdan bakacak olursak, düşü anlatmak, dışarıdan bir fikir almak ve o görüşten yararlanmak aynı şeylerdi. Bu örnek, konuşmanın tedavi edici gücünü ve ilgiyle dinlenmenin önemini gösteriyor. Fakat akraba yahut arkadaşlar bir yorumda bulunmazlar ve düşün en ürkütücü yanlarını pek önemsemeyip geçiştirirler; onların yatıştırıcı sözleri güven uyandırıcı olmaktan çok, sezgisel, anlık şeylerdir. Gerçek endişeler bundan daha fazlasını, eğitimli bir kişinin müdahalesini gerektirir. Böyle durumlarda bir yorumcunun tavsiyesine başvurmak bir imdat çağrısıdır; uzmanın o kişiyi düşün gücünden kurtarması umut ediliyordur. Beklenen şey onun sadece dinlemesi değil, daha da önemlisi, "nesnel" bir yanıt verebilmesidir.

Profesyonel yorumcular Aeschylus'un oyunundaki, Prometheus'un bir sözünü slogan olarak benimseyebilir: Kahraman, insanlara, düşlerinde yaşamlarının hangi yönlerinin ön plana çıktığının ayırdına varmayı öğretmekle övünür. Düşlerle ilgili metinlerde bir uzmana yönelik talepten tekrar tekrar söz edilir. Yusuf, Firavun'un çok düşük bir statüdeki hizmetkârlarıyla karşılaşır: Onlar Yusuf'a

gördükleri bir düşten –olgunlaşıp üzüme dönüşen üç asma dalı ve üç sepet dolusu beyaz ekmekten– söz ederler ve bunu yorumlayacak kimselerinin olmadığını söylerler. İstese konuşmayabilecek olan Yusuf onlara tavsiyede bulunmayı seçer ve adamların endişelerini yatıştırır. Firavun'unsa besili ve zayıf inekler yüzünden kafası karışıktır: Bir sürü Mısırlı büyücüyü ve bilgeyi, ardından da Yusuf'u çağırır. Düşünde devasa bir imge görüp çok etkilenen Nabukadnezar o günden beri uyuyamamaktadır ve bir yorum alabilmek için yalvarır. Tacitus, Kral Ptolemy Soter'in, düşünde dev bir heykelin kendisine verdiği anlaşılmaz emirlerden ötürü endişelendiğini ve mesajın anlamını kendisine açıklayacak birini buluncaya kadar boyuna düş yorumcularına danışıp durduğunu anlatır.[3]

Söz ettiğimiz bu metinler antik dönemlerden kalmadır ama, günümüzde bile çoğu kişi düşleri, kendilerine bir bilmece gibi gönderilmiş mesajlar olarak görür. Sibirya kabileleri düşlere çift rol biçerler: Düşler ıstırapların, bireysel ya da kolektif felaketlerin, kazaların ve diğer ciddi vakaların kökenini açığa çıkarmaya yarar. Aynı zamanda da, hastalık durumunda hangi çarenin yararlı olacağını açıklar ve gösterir. Geceleyin hiç beklenmedik, kafa karıştırıcı imgeler görünür görünmez de hemen bir teşhis aranmaya başlanır.

Sibiryalı kabileler ve onlar gibi yaşayan küçük gruplar günümüzde birer istisnadır. Sanayi öncesi toplumlardaki rolü çok belirgin olan bilicilerle, doktorlarımızı, psikanalistlerimizi ya da diğer bilim adamlarımızı, yani hepsi de yoğun bir eğitimden geçmiş bütün bu uzmanları karşılaştıramaz mıyız? Geçmişte olduğu gibi bugün de düş yorumcuları müşterilerinin fantezilerini yorumlamak ve endişelerine bir çözüm bulmak zorundalar. Fakat aralarındaki farklar böyle yüzeysel benzerliklerden çok daha önemlidir. Psikanalistler uzun bir süreçte, yavaş yavaş çözülecek dirençlerle karşılaşır. Düşler, onların tuhaf fakat anlaşılabilir bir sürü işlem sayesinde, hangi fantezinin hangi derin anlamlara geldiğini bulmalarına yardımcı olur. Söz konusu şeyin ne olduğunu bilseler bile, onların görevi kesin bir teşhis koymak değil, hastalarının kendi gerçeklerini keşfetmelerine yardımcı olmaktır. Öte yandan, gerek geçmişin ge-

3. *Historiae*, 4, 83.

rek bugünün bilicileri düşlerdeki işaretler hakkında konuşmak ve onları açıklamak zorunda kalmıştır hep. Onların kesin, somut yanıtlarının büyük çaplı, hatta kimi zaman da dayanılmaz düzeydeki huzursuzlukları yatıştırması ve müşterilerine yol göstermesi gerekmiştir.

Bilicilerin ve doktorların yöntemleri ve amaçları birbirinden tümüyle farklıdır. Şimdi bu konuyu, daha sonra tekrar dönmek üzere bir kenara bırakalım. Antik bilicilerin bu konuda profesyonel olduklarını, hem de çok iyi profesyoneller olduklarını vurgulamak gerekir. Onların aldığı eğitimle modern bilim adamının aldığı eğitim arasında aşılmaz bir uçurum mu var? Tıp doktoru olmasalar da, Yusuf ve Daniel ne yeterlilikten ne de yetenekten yoksundu. Daniel iyi bir entelektüel eğitim almıştı, kralın sarayını gayet iyi bilirdi ve meslektaşlarıyla, yani Babil'in resmi kâhinleriyle yakın temastaydı. Düş yorumcuları Flavius Josephus ve Artemidorius'tan kalan yazılı belgeler onların mesleğinin gerektirdiği yetenekleri gösteriyor bize. Artemidorius, gelecekteki düş yorumcularına yol göstermek için yazdığı iki çalışma rehberinde kendi eğitimini anlatır. Kendisi, mesleği bizzat yapan düş yorumcularının yanında yıllarını harcamış, aynı fikirde olmasa bile onları dikkatle dinlemiştir, çünkü "beceri kazanmanın başka bir yolu yoktur"; fakat öte yandan, bu konudaki bütün yapıtları da okumuştur. İyi bir bilicinin kültürlü olması gerektiği konusunda, Flavius Josephus'la aynı fikirdedir.[4] Kendi kültürünün bu konudaki temel metinlerini ve geleneklerini çok iyi bilmek şarttır ama tam yeterli değildir, zira yabancılarla karşılaşıldığında onların da geleneklerini, alışkanlıklarını ve dillerini öğrenmek kesinlikle gereklidir, çünkü düş imgelerinin ve söz çağrışımlarının temeli bunlardır. Bütün simgeler ve figürler, der Artemidorius, yerel kostümler ve koşullar açısından değerlendirilmelidir; yorumcunun görevi, düşün içeriğiyle düşü görenin yaşamı ve içinde yaşadığı toplumsal koşullar arasındaki bağlantıyı (onun deyişiyle, "köprüyü") kurmak olmalıdır. Böyle bir ifadeye hiçbir psikanalist karşı çıkmaz. Freud'un takipçileri sembolik anlamları ve

4. Flavius Josephus için bkz.: *History of the Jewish War*, a.g.y., III, 352-3. Artemidorius için bkz.: *The Interpretation of Dreams*, I, 8-11, IV, 4-6 ve 24-6.
5. Ella Sharp, *Dream Analysis*, 1937, s. 20.

simgeleri hastalarının özgün çevresine bağlar[5] ve Artemidorius'un sloganını herhalde benimserler: "Yorumunu, düşü görenin kişiliğine uyarla."

Pratik sağduyuyu kullanmak çok eskilerden beri düş yorumunun kurallarından biridir. Düş görenlerin anlattıkları şeyler o kişilerin geldiği ve yaşadığı yerle, yaşıyla ve toplumsal koşullarıyla bağlantılandırılmalıdır. Düşü gören kişinin statüsünün de bu konuyla ilişkisi vardır. *İlyada'* da (II, 83) belirtildiği gibi, kralların düşüyle sıradan yurttaşların düşü arasında büyük bir fark vardır. İkisi de aynı düşü görebilir. Ama sıradan kişiler düşünde kamusal bir olayı görürse bu sadece bazı kişisel endişelerinin başka şekle bürünmüş halidir ve bu kişilerin düşleri böyle yorumlanmalıdır. Öte yandan, bir kralın düşünde devletle, devletin yönetimiyle, güvenliği ya da refahıyla ilgili gerçek sorunlar gizlenebilir. Aynı imge, düşü gören kişinin mevkisine ve durumuna göre farklı farklı yorumlara yol açar. Artemidorius'un uyarılarının modası geçmiş değil: Çağımızın kitapları siyasi düşlerin yorumunu, düşü gören kişinin fiili sorumluluklarıyla bağlantılandırıyor.

Daniel, kendisini dinleyenleri ürkütmeden düşleri yorumlamakta ustaydı. Nabukadnezar bir düşü hakkındaki görüşünü sorduğunda Daniel bir süre sessiz kaldı, sonra kendi görüşünü belirtmek için izin istedi ve kralı çok saygılı bir şekilde, bir belirsizlik duygusunda bıraktı. Yorumu Nabukadnezar için kötü bir haberdi fakat onun yöntemi, kralın düşmanlarına Nabukadnezar'dan daha fazla kötülük yormaya dayalıydı (4, 19). Psikanalistler, diyor Freud,[6] hastalarıyla mümkün olabildiğince incelikli bir iletişim kurmalı. Hastaların tepkilerine göre, gerektiğinde ikna ya da otoriteye başvurmalı, fakat asla hastalığın üstüne doğrudan gitmemelidir. Bu konuda, incelikli olmak önemli bir kuraldır. Şimdi Daniel'in teşhisini özetleyelim: Düşünüzü iyi bir haber olarak kabul edin. Düşmanlarınız yok olacak. Fakat ondan önce siz korkunç zorluklar çekeceksiniz. Bu sayede de rakiplerinizi ezecek kadar güçlü hale geleceksiniz. Psikanalistler hastalarını uyarır: Takıntılarınızdan yahut güçsüzlü-

6. Onun yöntemleri ve tavsiyelerinin açıklandığı kaynak: *The Pschotherapy of Hysteria, S. B.*, II, s. 255.

günüzden kurtulacaksınız. Fakat ilk önce, düşlerinizin neler ifade ettiğini anlamak gerekir. Bu olağanüstü acı verici olabilir. Dert etmeyin, sonrasında iyileşeceksiniz. Psikanalistler önemsiz gibi görünen ayrıntılar konusunda daima tetikte ve ilgili olmayı bilir. Teknik beceri her ne kadar gerekliyse de, psikolojik sezgi, ilgi, sabır ve –Freud'un deyişiyle– "özgür bir insan bakışı" kadar önemli değildir.

Deneyim, tedbir, kültürel geleneklere dikkat, bilicilerle psikanalistler arasında bir karşılaştırma yapmaya kalkışabilmek için yeterli değildir, çünkü bunların bazı yöntemlerini de gözden geçirmek gerekir. Artemidorius geleceğin bilicilerine, müşterilerinin düşün tamamını anlatıp anlatmadıklarından emin olmak için onları dikkatle sorgulamayı hararetle tavsiye etmişti. Ne kadar önemsiz olsa da, hiçbir şey atlanmamalıydı; küçücük şeyler bile sonunda düşün en önemli bölümü çıkabilirdi. Hastaların düşüncelerinin ve izlenimlerinin bir çağrışıma özgürce dönüşebilmesine olanak sağlamak için bazı psikanalistler sessiz kalmayı yeğler ama çoğunluk, tereddüt yahut atlamaları saptayıp daha çok ayrıntı bulmak için sorular sorar. Gece düşte bir denizciyi görmek zararsız bir şey gibi görünebilir ama psikoterapist, örneğin çocuklarda, korkunç bir tipin, mesela Kaptan Hook'un adını bulup çıkarırsa düşün anlamı değişir.[7]

Artemidorius, bir düşün kısmen anlatıldığı belliyse, öğrencilerine bu anlatımı ilgili bazı bilgilerle ya da başka düşlerin anlatımlarıyla bağlantılandırmalarını tavsiye eder. Sibirya şamanları yahut Kızılderili otacılar da aynı tekniğe başvururdu: Zuhurun hangi parçalarının kabul edilebileceğini ve bir teşhise varabilmek için nelerin eklenmesi gerektiğini tahmin ederlerdi. Psikanalistler teorik olarak böyle bir uygulamaya karşıdır. Onların görüşünce, kendi kendileriyle mücadele edip sorunlarına bir çözüm bulmak hastaların işidir. Ama hastanın sessiz kaldığı ve fantezilerini herhangi bir şeyle ilişkilendiremediği birkaç vakada hastayı soru yağmuruna tutmakta tereddüt etmezler. D. W. Winnicott'un renkli deyişinden alıntı yapacak olursak, "düşlerde ava çıkarlar".[8] Bazı vakalarda Freud kendi yorumunu sunardı. Otuzlu yaşlarda bir adam, henüz

7. Sharp, *Dream Analysis*, s. 21.
8. *Therapeutic Consultations in Child Psychiatry*, Londra, 1971, s. 202.

dört yaşındayken düşünde iki büyük beyaz armut gördüğünü hatırlıyordu: Meyvelerden biri ona verilmişti, diğeriyse pencerenin eşiğinde kalmıştı. Hastanın anlattığı, annesiyle ilgili bir düşün öğesi olduğu dikkat çeken daha başka şeyler de vardı. Freud bunları fark etmedi. Onun kararı annenin memeleriydi: Memeler emilmişti (çocuğa verilen bir armut) ama daha fazla emmek arzusu vardı yine de (kalan diğer armut).

Freud'un iki armut düşü vakasına müdahalesi ve kısmî yorumu psikanaliz uygulamasının önemli bir yönünü gösterir: Yorumlar nadiren kesindir ve genellikle başka düşüncelere de yer vardır. O çok dikkatli, esnek pratisyen Artemidorius da olsa buna hak verirdi. Kendisi "her vakada mantıklı ve ikna edici birtakım açıklamalarda bulunmayı," öte yandan, kurulan mantıksal bağlantılarda kendinden çok emin olmamayı salık veriyordu. Bir düşün her ayrıntısı hakkında kafa yormayı gerekli buluyor, ama düşün anlamının genel bir manzarasını çıkarmanın da şart olduğunu vurguluyordu. Genel simgelerin birkaç arketipinden söz ediyor ama bunun ardından da, hiçbir işaretin genelgeçer olmadığını, her zaman aynı anlama gelmediğini ekliyordu hemen. Düşlerin belirsizliği hakkında verdiği bazı örnekler gayet hoştur. (Yedi gebe kadının yedisi de düşlerinde bir ejderha doğurduğunu görmüştür; folklordan gelen bu konu hepsinde ortaktır; fakat, her kadının kendine has, diğerlerine benzemeyen bir geçmişi ve bugünü vardır ve hepsine ayrı birer yorum yapılmıştır.)

Artemidorius, kelime kullanımına yaklaşımı açısından da gerçekten bir ilkti. Çoğu sözcüğün değişik anlamlara geldiğini ve benzerlik nedeniyle başka sözcükleri çağrıştırdığını fark etmişti. "Sözcüklerin etimolojisi daima kullanılmalı" fakat bunlara söz oyunları ve benzerlikleri de katılmalıdır; bir terimi muhtemel neden ve sonuçlarına bağlayan sıralamanın tümünü dikkate almak ve bir ifadeden elde edilen sözcükleri, rakam birleşimlerini, atasözlerini ve mitleri araştırmak yerinde bir iştir. Psikanaliz teorisinin anahtar özelliklerinden biri de, Freud'un deyişiyle "düşün çalışması"dır. Uyku sırasında, der Freud, düşler kişinin düşüncelerini yahut arzularını, uyanınca hatırlayacağı bir öyküye dönüştürür. Bu işlem, so-

yut bir şeyin gözle görülür bir göstergeye yahut onun bir parçasına indirgenmesini, o şeyin yerine başka bir alandan alınmış başka bir şeyin konmasını ve bir şeyin kendisinden farklı bir şeye dönüştürülmesini kapsar. Örneğin, bir hasta düşünde deniz kenarındaki bir iskelede durduğunu görmüştür ama psikanalistin üstelemesi sonucu bunu bir röntgecilik olarak anlatır.[9]* Artemidorius, Freud'un yarattığı türden, ayrıntılı bir sistem oluşturmasa da, bu stratejiyi önceden tahmin etmiştir. Bir kişinin, örneğin bir çocuğun, tüm bir grubu nasıl simgeleyebileceğini gösterir. *Kazanma* sözcüğü hakkında düşünürken, aşırı sevinçli bir izlenimin nasıl, benzer şekilde telaffuz edilen fakat hüzünlü bir duygu uyandıran bir insan isminin yerine geçtiği yolunda bir örnek verir. Ayrıca, *iyileşme* sözcüğünün *ölme* sözcüğünü kamufle etmek için kullanıldığı tezat vakalarından da söz eder.

Artemidorius derin derin incelenmeyi hak ediyor, çünkü onun başka isimler altında izinsiz alıntılanarak XVIII. yüzyıla dek basılan *Oneirokritika* adlı yapıtı, bilicilerin İncil'iydi. O ve takipçileri, içlerine doğuveren bulanık iç sezgilerinin peşinde koşan ispritizmacılar** değil, çağdaşlarının görüşlerini dikkatle gözleyen kişilerdi. Flavius Josephus'un otoportresi onların da ruh halini göz önüne serer. Flavius, Romalılarla yapılan korkunç savaş döneminde düşler görüyor, savaşıyor, gerek kendinin gerek arkadaşlarının düşlerini yorumluyor, tanrısal mesajları silah arkadaşlarına bildiriyor ve dua ediyordu. Geleneksel düş yorumcularının nitelikleri, kendini kontrol edebilme yeteneği, soğukkanlılık ve konsantrasyondan ibaret değildi; bu insanlar gerçek birer uzmandı. Uzun ve ciddi bir eğitimden geçerlerdi, müşterilerinin huzursuzluğunu gidermek isterlerdi ve düş analizleri hiç de değersiz değildi.

Bu bir yöntemden ziyade bir düşünce biçimi meselesiydi. Antik yöntemlerin arka planında daima tanrılar ya da doğaüstü güçler vardı. Aristoteles ya da Artemidorius gibi akılcı teorisyenler düşle-

9. Sharp, *Dream Analysis*, s. 26.

* Bu durum, İngilizce'de *pier* (=iskele) ve *peer* (=gözetleme); *sea* (=deniz) ve *see* (=görmek) sözcüklerinin arasındaki benzerliğe dayalıdır (ç. n.).

** İspiritizmacı (spiritist/spiritualist): Ölülerin ruhlarının bir medyum aracılığıyla yaşayan kişilere haber gönderebileceklerine inanan kimse. (y.h.n.)

ri, uyuyan kişinin kendi kendine gönderdiği, yakında gelecek tehlikeleri vurgulayan ya da sağlık sorunlarını gösteren mesajlar olarak görürlerdi. Ama yine de hepsi, dışsal bir etkenin –bir tanrının, bir cinin ya da başka bir belirsiz varlığın– müdahalesinin muhtemel olduğuna inanırdı. Düşlerde müşterilerinin o günkü hali hakkında bilgiler bulan Artemidorius, zuhurların geleceği haber verme gücüne de inanırdı. Duyarlı düş yorumlarının yanı sıra şöyle de yazıyordu: "Birisi düşünde demirden bir penisinin olduğunu görmüş. Bir oğlu olmuş ve çocuk onu öldürmüş. Çünkü demirin ürettiği pas demiri yok etmiş."

Modern düşüncede dünya dışı varlıklara pek yer yoktur, varsa bile çok azdır. Bazı kişiler geceleri uykularında, özellikle kendi kişisel endişeleri ve umutlarıyla ilgili fantezilerini görse de, işlevlere, çelişkilere ve ilişkilere dayalı, üstün bir analiz modelini benimserler. Psikanalizin bir bilim olduğu tartışmalıdır ama bilimsel koşulların içinde doğmuştur ve tıbbın ya da psikolojininkine yakın olan uygulamaları onu pozitif kılar. Bugün bazı kişiler uzun, pek net olmayan psikanalitik tedavi süreçlerinden geçerken yine de kitaplara bakıp çabucak bir yanıt bulmayı umarlar ama, bunların ikisinin de, sadece bazı kişilerin becerebileceği stratejiler olduğunu bilirler.

D. PARANIN MI PEŞİNDELER?

Bir rüya tabiri kitabı satın almak psikanaliste gitmekten ucuzdur. Ama yine de, her iki vakada da para vardır işin içinde. Düşlerin yol açtığı tedirginliklerinden kurtulmak isteyenlerin para harcaması gerekir. Freud bu konuyu örtbas etmeden ve dobra dobra söyler: "Bunu söylemekten üzüntü duyuyorum ama, psikanalitik tedavi yoksullar için hemen hemen erişilmez bir şeydir. Bu konuda yapılabilecek pek fazla bir şey yok."[10] Bunun karşılığının ödenmesi şarttır, diye ekler, çünkü terapistin yaşamak için buna ihtiyacı vardır ve hastalar bedava bir şeyi ciddiye almazlar. Bu nedenler makul ve basmakalıp gibi geliyor; bunlar her türlü mal ve hizmet için geçerlidir

10. "On Beginning the Treatment", *S. B.*, XII, s. 132.

ama çok önemli iki sorunu akla getirir: İnsanların sömürülmesi riskini ve terapistin nakit paranın ötesine geçen kazanımlarını.

Artemidorius, çoğu kişinin kendi düşüyle başa çıkabildiğini, ama tuhaf ya da korkunç bir sanrıdan ürken kişilerin yardıma gerek duyduğunu söyler. İnsanların düş yorumu yoluyla suistimalinin tarihini yazmak gayet kolay olurdu. İşte tipik bir vaka: XVIII. yüzyılın sonuna dek Napoli'de kilise yararına piyango çekilişi düzenleyen rahipler *La Smorfia* adında bir broşür yayınlıyordu ve bu broşürde, düşte görülen imgelerin hangi piyango numaralarına karşılık olduğu yazıyordu: "Eğer düşünüzde kendinizi yürürken yahut uçarken görürseniz x numarasına oynayın." Bu hile, mucizelere ve bu yolla gelecek ani servete inanan saf insanlarda mükemmel işe yarıyordu.

Bunun bir ucu sahtekarlığa varıyordu. Hayatlarını düş yorumu sayesinde kazanan diğerlerinin de çok vicdanlı olduğu söylenemezdi. Mezopotamya'da, eski Mısır'da, Yunanistan'da, Roma İmparatorluğu'nda, ortaçağda ve hatta modern çağda bile, en azından Kuzey Afrika'da ve Ortadoğu'da insanların tanrısal esinli düşler gördüğü tapınaklar ya da türbeler vardı. Buralarda istihareye yatanların düşüne bazen bir tanrı ya da bir aziz girer ve hastalıklarını iyileştirir ya da korkularını yatıştırırdı. Bunlar bazen de kişilerin vermesi gereken önemli bir karar ya da geleceği hakkında tavsiyelerde bulunurdu. Buraları ziyaret edenler bazen de sadece tanrısal bir vahiy arayışındaydı. Bu işler, muradına ermiş meraklıların Asklepion tapınaklarına koydukları yazıtlar[11] ve şifa veren azizlerin biyografileri sayesinde gayet iyi belgelenmiştir. Dikkati çeken şeyse bu işin süresidir. Beklenen kutsal figür öyle hemen ortaya çıkmazdı; onu görmek arzusundaki kişilerin günlerce tapınakta kalması, kalabilmek için de para vermesi gerekirdi. Kimileri çok uzun bir süreyi orada geçirirdi. *The Miracles of Artemios* adlı yapıtta, Artemios'un kilisesinde kaldığı sürece "büyük itinayla bir sürü ahşap mobilya yapan" bir marangozdan söz edilir; adam bunu, kendisine

11. Ludwig Edelstein ve Emma Edelstein (ed.), *Asclepius: A Collection and Interpretation of the Testimonies,* 2 cilt, Baltimore, 1945, I, s. 204-9; II, s. 148-73.

gösterilen konukseverliğe karşı ve geçimini sağlamak için yapıyordu muhtemelen. Sakatlara da yine para karşılığı tıbbi bakım yapılıyordu. Yapılan tedavi doğrudan ve acil, doğaüstü bilgilendirme de gayet açık olabilirdi. Ama düşteki şifa dağıtıcı bir tedavi önerebilir, yahut anlaşılmaz direktifler verebilirdi. Bu durumda tapınağı ziyaret eden kişi bir düş yorumcusunun yardımına başvurmak ve eğer hastaysa söz konusu tıbbi süreci izlemek zorunda kalırdı.

Yıllarca süren, usandırıcı bir psikanaliz yaşayan hastalar genellikle bunun süresinden ve maliyetinden şikayet ederler. Asklepion tapınaklarındaki yazıtlardan, orada çok uzun süre kalan hastaların yanı sıra, tapınağa geri dönen hastaların da varlığı açığa çıkar. Düş yorumuna para harcamanın gerek Batı'da, gerek Akdeniz'de çok uzun zamandır yerleşmiş bir alışkanlık olduğu görülür. Bir insanın, zuhurunu anlatması baştan acı vericidir belki, fakat sonradan rahatlatıcı olduğu görülebilir. Unutulamayan korkunç bir düş, gören kişinin kurtulmak isteyeceği bir yüktür. Düşler bir kez anlatıldıktan sonra eskisi kadar etkili olmaktan çıkar. Bazı kişiler özür dileme gereği bile duyar: "Biraz aptalca bir şey sanki; etkilenmemi mazur gösterecek hiçbir geçerli neden yok" – ama yine de fantezilerini anlatmaktan ötürü mutlu olurlar. Diğer bazı düşler gizli birtakım arzuları gösterir ve anlatmak bunların var olmasını, figürler ve duyumlar yoluyla temsil edilmesini sağlar. Anlatım, düş gören kişinin değiştirmesine, hatta süslemesine olanak vererek fanteziyi sürdürmesini sağlar. Freud'un sözlerini aktaracak olursak, düşü anlatmanın var olan bir gerilimin boşalmasına yardımcı olacağını ve böyle bir işlemin de bir fiyatının olduğunu söyleyebiliriz. Dahası var. Düş anlatma diğer bazı fantezilerin uyanmasını da teşvik eder. Düş sırasında yaşadığı fantezileri itiraf eden bir hastayla psikanalistin arasındaki ilişki, en azından müşteri yönünden giderek daha öznel hale gelir. Duyguların bu şekilde uyanması, bu duyguların bir başka kişiye yönelmesine –yani geçmişten gelen eğilimlerin ya da korkuların terapiste kaymasına– yol açar.

Freud, psikanalistlere tam anlamıyla nesnel kalmayı salık verir. Onun, terapistin kazancını parayla sınırlamasının ve diğer avantajları düşünmemesinin nedeni bu olabilir. Freud'un birkaç sözü, onun

diğer bir konunun da, yani "hastanın psikanalistin bilinçaltı duygularına etkisi" meselesinin de farkında olduğunu gösteriyor.[12] Artemidorius mesleği hakkında çoğu şeyi dinleyerek öğrenmiştir: Kitapları müşterilerinin düşleriyle doludur. Psikanalistler kendilerini işlerine bilicilerden daha çok kaptırır, çünkü psikanaliz genelde yıllarca sürer. Haftalık buluşmaların yol açtığı sonuç, suç ortaklığından başka bir şey değildir: Terapistle hasta, düş anlatımının birleştirdiği bir çift oluşturur; onların bir araya gelmesi, başka birisinin anlamakta güçlük çekeceği yorumların ortaya çıkmasına yol açar. Psikanalistler her ne kadar nesnel kalıyormuş gibi görünseler de müşterilerinin fantezilerinden etkilenirler ve Artemidorius gibi, tedavi sırasında uzmanlıklarını geliştirirler. Tıp mesleği ilk başlarda psikanalistler hakkında pek iyi şeyler düşünmediğinden, psikanalistler kendi mesleki topluluklarını oluşturdular. Hâlâ birtakım çalışma gruplarına katılır, seminerler düzenler, düzenli dergiler çıkarırlar. Hastalarının düşleri, masaya yatırılacak ve tartışılacak ham maddeleridir. Mesleğin –bir makale yazmak, bir kitap yayımlamak gibi– sembolik yararları ne görmezden gelinecek, ne de kıyasıya bir eleştiriye uygun düşecek şeylerdir. Freud da, Jung da ünlerini ilk kez, düş yorumcusu olarak yapmışlardır.

E. SAFLARI KANDIRMANIN MI PEŞİNDELER?

Gece zuhurlarımız, diyor Jonathan Swift, "On Dreams" adlı şiirinde (1728), "tamamen beynin birer ürünüdür sadece, / aptallarsa yorumculara danışır boş yere." Yüzyıllardır hemen hemen aynı sözcüklerle, boyuna tekrarlanıp duran bir uyarının kısaca ve sertçe yeniden ifadesidir bu. Eleştirmenler antikçağdan beri, çağdaşlarını düş yorumcularına karşı uyarmaktan bir an olsun geri durmadılar. Cicero, kâhinlerin ve bilicilerin en amansız karşıtlarından biriydi. Düşler, diyordu, genellikle gayet basit şeylerdir, onları herkes anlayabilir ve bir aracıya gerek yoktur. Cicero aynı düş hakkında çelişkili yorumlarla dalga geçerek, fakat aynı şekilde yanlış çıkarsama-

12. *Five Lectures on Psychoanalysis, S. B.*, XI, s. 145.

lar sunarak, insanları yanıltan yorumlara komik örnekler verdi. Olimpiyatlarda yarışan yarışçılardan ikisi birer düş görmüştü. Bunların ilki düşünde dört atlı bir araba sürmüş, ötekisiyse bir kartal olmuştu. Bunlar iyi haberler olarak sunuldu, fakat öyle çıkmadılar. Uzmanlar bunun nedenini açıklamak zorunda kaldı: İlk vakada neden, adamın yarıştan önce, yani uyku sırasında yarışıp yorulmasıydı; ikincisindeyse, neden, kartalların diğer kuşları kovaladıkları için sona kalmalarıydı. Cicero şu sonuca varıyor, "eğer bazı filozoflar onları himayesine almasaydı" ve başkalarından üstün sayılmak için, kendilerinde çok özel bir yeteneğin var olduğuna insanları inandırmasalardı, düş yorumlayıcıların "kendi başına hiçbir önemi olmazdı ve hatta küçümsenirlerdi."

Cicero, bilicilerle saçma hükümleri yüzünden alay ederken, gelecek hakkında düşler aracılığıyla kehanette bulunmayla, düşlerin *yorumlanmasını* birbirine (acaba kasten mi?) karıştırır. Çok uzun zamandır süregelen (günümüzde bile hâlâ yankısını bulan) bir karıştırmadır bu. Örneğin Shakespeare'in *Cymbeline* adlı yapıtında askerler bir biliciden, yakında girecekleri savaşın sonucu hakkında kehanette bulunmasını isterler. Düşünde bir kartal görmüş olan adam, vardığı sonucu dolambaçlı yoldan ifade ederek bir zafer kehanetinde bulunur. Bu kadar olumlu bir kehanete rağmen savaş kaybedilir. Ama, düşlerin kehanet gücünden hayli kuşku duyan bir felsefe geleneğinden yetişmiş Cicero'nun bu iki farklı girişimi –yani kehanetle, düş yorumunu– birbirinden ayırt etmesi gerekirdi. Biliciler, derdi Romalı entelektüeller, sırf müşterileri düşleri herkesin yorumlayabileceğini düşünmesinler ve kehanetleri karşılığında yüksek ücret alabilsinler diye karmaşık yorumlarda bulunur. Düşler aracılığıyla kehanetin gerçekten doğru çıktığını kanıtlayabilecek örnekler veren kişiler bunların sadece birer rastlantıyı gösterdiğini ve hiçbir şeyi kanıtlayamayacağını düşünmezler. Ama Yunanlı ve Romalı entelektüeller düşler yoluyla kehaneti övmeseler de, bu konuda yazdıkları birçok metinden anlaşıldığına göre, düşleri ciddiye almışlardır.

Bunlardan birkaçı dindışı bir anlayış sergiler. Kyrene'li Synesius, düşleri kendisiyle yaptığı içsel diyaloglar olarak görürdü.

Önemli bir karara varması gerektiğinde, yatmadan önce sorunu derinlemesine düşünürdü. Ertesi gün de ne yapması gerektiğini bilirdi. Çoğu kişi dinsel tapınaklarda alınan tanrısal mesajlara inanırdı ama sözde "tanrıdan esin alan" yorumculara güvenmezdi. Platon böyle bir tutuma tam bir örnek teşkil eder; aydınca ve bilgiye dayalı bu görüşünü *Timaeus*'ta (72) ifade eder:

> İnsanın görevi, tanrısal güç tarafından gerek bir düş sırasında yahut uyanıkken görülen bir zuhurda söylenmiş sözler, gerekse bu gücün ortaya çıkarttığı zuhurlar hakkında, zihinsel gücü zirvesindeyken, bu gücü kafasında toparladığı bir zamanda derinlemesine düşünmektir; sonra da bunları, gelecek, geçmiş ve bugün için kime ve neyi gösteriyor olabileceklerini ve verdikleri haberin iyi mi yoksa kötü mü olduğunu bulabilmek için, mantığını kullanarak analiz etmektir. Esrimiş olan ve hâlâ bu halde bulunan kişiye gelince, gördüğü şeyi yorumlamak onun harcı değildir.

Bazı zor düşler vardı, herkes kabul ediyordu bunu. Ama bu konuda, fiziksel izlenimleri bir kenara koyabilecek, dağınık, karmaşık imgelerin ve seslerin neleri simgelediğini fark edebilecek olduktan sonra, düşü gören kişinin kendisinden daha iyi bir yorumcu var mıydı? Aristoteles'in uzaktan takipçisi İbni Sina, çoğu kişiye düşlerini anlamada yardım edebilecek, ustaca bir sistem geliştirdi: İlk önce, daha önce görüp algıladığınız nesnelere, manzaralara, panoramalara ya da durumlara benzeyen imgelere bakınız. Bunlar size günlük düşünceleriniz hakkında çok basit şeyler söyleyecektir. Esrarengiz zuhurlara gelince, bunları yorumlamanız gerekir. Peki nasıl? Düşler belirsiz gibi göründüğünde, yorumları için gerekli ipuçları büyük olasılıkla onların içinde gizlidir. Kavrama gücü yeterince gelişmiş bir kişi kafasını toparlamalı ve düşün anlamını bizzat düşün içinde bulmalıdır.

Şimdi, Platon'un düşlere karşı güvensizliğini hatırlayalım. Platon'un kanısınca, düşler bayağı kişilere şehvetli hayallere dalma fırsatı verir. Ancak düzeyli kişiler düşleri hakkında dikkatlice düşünüp onlardan yarar sağlayabilir. Kültürlü Yunanlılar ve Romalılar bilicilerle ve düşlere çok özel bir önem veren, onları geleceğe iliş-

kin kehanette bulunmada bir araç gibi görecek kadar saf olan herkesle alay ederlerdi. Yetkin bir akılla düşünüldüğünde, derlerdi, düşler gayet açıktır ve yararlıdır ama sıradan insanlar fantastik, aldatıcı vaatleri tercih eder. Safdillik / uyanıklık gibi karşıtlıklar, dolaylı yoldan bir sınıf çelişkisini ifade eder: Alt sınıftakiler her şeyi yutar, diye düşünür üst sınıftakiler. Böyle bir ayrım, düşler hakkında sistematik araştırmalara girmiş bilim adamları tarafından XVIII. ve XIX. yüzyıllarda hâlâ yapılıyordu. Freud da psikanalizin maliyetini –fakat harcanacak zamana değinmeksizin– vurgulamakla böyle bir ayrımı onaylamış oluyordu.

Antikçağ düşünürlerinin ve modern doktorların akılcı yaklaşımı düş muammasını basitleştirdi. Bu konuda salık verilen yöntem, tutarsız, belirsiz imgelere boş vermek ve sadece yorumlanabilir olanlar üzerinde durmaktı. İşte bu noktada psikanaliz devrimi geldi: Karmaşık, çelişkili, tutarsız görünen şeyler, diyordu Freud, açık ve net olanlar kadar önemlidir. Herkes ikna olmadı buna; hatta psikolojik tedavi sırasında düş anlattırma yoluna başvurmuş kişiler bile inanmadı. Vahşi, saçma sapan fantezilerde hastalarının kaotik ruh hallerinin yansımasından başka bir şey bulamayan psikanalistler vardır. Düşlerin doğasının ne olduğu sorusu hâlâ yanıtlanmış değil. Synesius'un düşündüğü gibi, düşlerimiz kendi kendimizle konuşmamızdan mı ibaret? Bizim içimizde, yüzeye çıkmaya çalışan bir şey, bilinçaltı bir güç mü var? Burada duralım isterseniz, çünkü bunlar antik dönemlerden başlayarak bugüne dek gelmiş, birbiriyle çelişen düş teorilerine geri götürür bizi. Düşler, önce de söylediğim gibi, her şeyi kapsayan sistemlere uygun olmadığından ötürü büyüleyicidir zaten.

Yusuf'la Daniel, krallarına tatminkâr bir şey söyleyemeyen resmi kâhinleri hor gördü. Psikanalistler birbirinden kuşku duyan farklı ekollere katıldı. Ama kime ciddi bir profesyonel, kime şarlatan deneceğini belirleyecek olan ne? Bir dönemde egemen olan, dünyayı yorumlama tarzı, kültürel tutumlar, önyargılar ve meraklar bu konuda çok belirleyici bir rol oynar; Freud'un hızlı bir başarı yakalamasının nedeni, düşüncelerinin XX. yüzyılın başlangıcında kabul edilebilir olmasıdır. Bu sadece bir ön koşuldur, bir açıklama de-

ğildir. Düşlerin analizine dayanan, farklı, sık sık da birbiriyle çelişen terapi biçimlerinin, nasıl başarılı oldukları net bir şekilde anlaşılmış değilse de, yararlı oldukları ve iyi sonuçlar verdikleri görülmüştür. Bu herhalde, düşlerinin tuhaf, anlatılamaz açılımlarından ötürü sarsılmış ya da korkmuş kişilerin, hangi varsayımlarla yapılmış olursa olsun, yapılan bir tedavi sayesinde endişelerinin üstesinden gelebilmenin yolunu bulmuş olmalarındandır. İyi profesyoneller hastalarına kabul edilebilir, güven verici bir yorum sunan kişilerdir. Gecelerden endişe duymayanlara gelince, onlar da kendi kendilerinin düş yorumcusudur.

Sonuç

Neredeyse iki yüz yıldır süren sıkı gözlemlere ve klinik kontrollere karşın düşlere hakim olunamadı. Her ne kadar ilgimizi çekseler de, düşlerin işleyişini açıklamada hâlâ, antik dönem insanları kadar aciziz. Düşleri anlamaya gerek duyuyor muyuz gerçekten? Düşlerimizle, düşünsel olduğu kadar, duygusal bir ilişkimiz de var. Düşlerin bizde bırakabileceği, genellikle ya bizi üzen ya da hoşumuza giden uzun süreli izlenimi hepimiz gayet canlı deneyimlerimizden biliyoruz. Hatta bazı kişiler yoğun bir şekilde etkilenir düşlerden. "Düşlerim yaşamımın özü haline geldi" diye yazmıştır bir zamanlar Coleridge. Söz ettiği kendi *Dræmatis Personae*'si, "uykusal [somnial] ve düşsel [morphean] evrende" hiç beklenmedik sahneler yaratabilen esrarengiz gecesel figürlerdir. Onun duru-

mu bir istisna değildir. Bir televizyon programında,[1] Willa Woolston adında 50 yaşında bir kadın şöyle bir itirafta bulunur: "Tüm yaşamım boyunca, sabah uyandığımda duyduğum ilk his hep korku oldu." Uyku sırasında kafadan geçen imgelerin yarattığı bu takıntılar patolojik boyutlara vardığından Coleridge "gerçek benliğini" bulmakta zorluk çekmiştir ve feci bir çocukluğun anıları Willa Woolston'un gecelerini yıllarca rahat bırakmamıştır.

Hastalarının dengesi, gördükleri kâbuslar yüzünden sık sık bozulduğu için Freud bu tür ıstırapları ciddiye alırdı. Fakat uyku sırasında algıladığı figürlerden hiçbir şey hatırlamayan, görüntüden ve sesten yoksun, işkence çektiren bazı izlenimlerle kalkan hastalara ne yapılabilirdi ki? "Tek hissettiğim", diyordu Willa Woolston, "endişe, korku" ve hepsi bu. Her gece düş görsek bile, bunları her zaman hatırlamayız. Bu gizemli zihinsel etkinliğin bir çelişkisidir bu; düşler bizim için ancak anlatıldığı takdirde vardır. Uyanıldığında varlığı hiç ender olmayan, iyi tanımlanamamış rahatsızlık ya da mutluluk duyguları, salt fiziksel bir tepkimeyle de, bir düşle de bağlantılandırılabilecek çok farklı şekillerde hissedilir.

Şimdi iki örneğe bakalım. Düşünde canlı bir iskeletle dövüşen Robert Southey çok ürkmekle kalmamış, bedensel olarak da etkilenmişti; bu düş onda, sanki bir yerlerinde ezikler olmuş gibi, yaygın ağrılar bıraktı. 30 yaşındaki bir yöneticiyse bunun tam tersine, müthiş formunda kalkmıştı:

> *Düşümde sırtüstü yatıyordum. Leandra Neri girdi, sağ taraftan, sanki bir tiyatro sahnesindeymiş gibi. Kendisi bir iş arkadaşımın kız kardeşidir, bugüne dek onu sadece iki kez gördüm, ayaküstü ve tesadüfen; üstünde hep siyah bir giysi vardı. Düşümdeyse turkuaz bir bluz ve gündelik bir pantolon giymişti. Bacaklarımın üstüne yattı ve kendisinden söz etmeye başladı. Söylediği sözcükleri duyamıyordum ama huzurlu ve rahatlatıcıydı. Bu düşü sırf hatırlamak bile beni iki gün mutlu kılmaya yetti.*

Yukarıda değindiğimiz, düş-sonrası sonuçları açıklayacak nedenlerin duygusal ya da bedensel etkenler olduğu savunulacaktır. Sout-

1. "My Demons: The Legacy", BBC 2 yayını, 5 Eylül 1992.

hey'nin yatağı belki sertti, yer yer topaklanmıştı ve genç bir erkeğin de böyle duygusal bir ruh halinde olmasında şaşılacak bir şey yok. Bu tür motivasyonlar, çaresiz bir rahatsızlık duygusunu da şaşırtıcı bir memnuniyeti de açıklayabilir. Ama duygusal ya da bedensel tepkiler, düş gören kişiler tarafından algılanan görüntülerin yahut seslerin de, onlar tarafından düzülen can sıkıcı hikâyelerin de gerekçesi olamaz. Gece boyu hissedilen ağrıların iskeletlerle ilgili bir fanteziye yol açması gerekmez ve insanın gecesini, bir iş arkadaşının, hemen hemen hiç tanımadığı kız kardeşinin ziyaretiyle şenlendirmesinin nedeni yoktur.

Ayrıca, düşlerdeki hiç beklenmedik, garip bir şekilde bir araya gelmiş figürler anlaşılmaz, ele geçmez şeylerdir. William Blake *America, a Prophecy* adlı yapıtında onların insanlar tarafından kavranamazlığını vurgular: "Düş gören yakalamaya çalışır hoş imgeleri boş yere, onlarsa uçar belli belirsiz izler halinde..." Onun *Thiralatha'nın Düşü* adlı gravüründe böyle geçici bir durum gösterilir (bkz. Resim XI). Thiralatha, yani Blake'in mitolojisinde özgür aşkın simgesi kadın, oturduğu yerde uykuya dalmış, dizlerinin üstüne kapanmıştır. Bir mağaranın iç duvarı ya da büyük bir dalga olan yarı oval bir biçim çevreler onu. Başının hemen üstünde ve arkasında resmedilmiş iki siluet vardır. Bu silik, gölgemsi profiller kadının kafasından geçen bir anlık görünümleri simgeler. Düşte görülen mağaralar ve dalgalar psikanalistler tarafından genellikle uterusla ve amniyon sıvısıyla ilişkilendirilir. Uyuyan Thiralatha, annesinin rahmine hayali bir geri dönüşü yaşıyor olabilir. Bu düşün rahatlatıcı, hoş niteliği, sağa doğru uçan bir kuşla vurgulanmıştır. Ama kadın sadece hoş duygular duymakla kalmaz; buna katılan başka bir imge daha vardır: Bir çocuğu tutan ve öpen ince, çıplak bir kadın görür düşünde. Kendisini annesinin kollarında mı görüyor? Ya da daha büyük bir olasılıkla, kendisi bebeğiyle birlikte mi?

Blake'in gravürü hoş bir düşün yarattığı etkiyi mükemmel biçimde anlatır. İlk olarak bir duygu, yoğun ama net olmayan bir derin düşüncelere dalmışlık hissi vardır. Blake'in karakteri rahatlamıştır; belli belirsiz figürler uçup geçer kafasından. Bunların kökeni tamamen fizyolojik olabilir. Ama kökleri zihinsel yaşamımızın

Resim XI. William Blake, *Trilatha'nın Düşü*, yak. 1794.

derinlerinden gelen nörolojik fenomenlerin yapısında, onları kavrama yolundaki dilsel çabalara karşı bir direnç vardır. Eğer ortada bir imge yahut anlatısal bir öğe yoksa, gece ne düş gördüğümüzü anlatmaktan aciz kalırız. Aklımızda kalanlar görsel ve işitsel olduklarından, bunlar anlatılabilir. Fakat aynı zamanda, bunlar hafızadan çabucak silinip giden şeylerdir. Blake'in kadını hoşa giden, güzel figürler algılamışsa da bunların kimliği pek belirgin değildir. Onun gördüğü şeylerin ne olduğunu açıklama yolundaki her çaba kısmidir ve tam anlamıyla tatmin edici olamayacaktır.

Düşler, bizim onları doğru bir şekilde betimleme girişimlerimizden kaçmalarına karşın, hiç beklenmedik şeyleri bir araya getirdikleri, unutulmuş, kimi zaman ölmüş kişileri ön plana çıkardıkları ve bizi tuhaf hallere soktukları için önemlidir. Olan biten şeylerin içine bizzat karıştığımızı, katıldığımızı hissederiz ama, düşümü-

zün gidişatını belirlemekten acizizdir. Böyle gelip geçiveren haller çok eskiden beri kafasını kurcalamıştır insanların: Antik dönemden kalmış en eski belgelerde bile bu tür durumlardan söz edilir. Bugüne dek sayısız uzman, düşlerin nasıl oluştuğunu göstermeye kalkışmıştır. Ama ne yazık ki, doğrudan kaydedilemeyen ve tekrarlanamayan izlenimlerle bilimsel bir işlem yapmak olanaksızdır. Bizim, ancak uyku sırasındaki ve uyandıktan sonraki davranışlarımızda gerçekleşen değişimlerle sınırlı kalan gözlemlerimiz dolaylıdır, hiçbir şeyi "kanıtlamaz" ve birbiriyle çelişen sistemlere kaynak olmaktan başka bir işe yaramaz.

Şimdi düşlerin en şaşırtıcı yönüyle karşı karşıyayız. Düşlerin varlığı tüm dönemlerden bağımsızdır: Yüzyıllar boyu tüm düşleri birbirine bağlayan, temelde benzer bir şey vardır. Ama düşler konusunda benimsenen tutum, zaman ve yere göre bir değişim gösterir. Babilliler, Mısırlılar, Yunanlılar ve Romalılar bizim gibi düş görürdü. Düşlerinde kafaları bir konudan diğerine sıçrar, birisiyle birlikte yürürlerken o kişi ansızın hem kendi hem de başka biri oluverirdi; içine girdikleri binanın bir delikten ibaret olduğunu fark ederlerdi. Ama düşlerinin geçtiği ortam, bir araya geldikleri kişiler, karşılaştıkları tehlikeler bizimkilerden farklıydı: Düşlerine bazen tanrılar girer, krallar yahut efsanevi kahramanlar tarafından yemeğe davet edilirler ve canavarlarla dövüşmek zorunda kalırlardı.

Freud ilk yapıtında, düşlerin oluşumundaki kişisel duygulara daha büyük yer vermişti. Ama Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kültürel faktörlerin giderek daha çok farkına varmaya başladı. Düş gören kişilerin bazı gizli sorunlarıyla, çevrelerinden aldıkları malzemeleri kullanarak başa çıktıklarını açıklarken çağdaşı sosyologların iddia ettiği bir şeyi onaylamış oluyordu: Düş sırasında gördüğümüz manzaralar ve karakterler, her türlü temsil gibi, geçici birtakım etkilere ve raslantısal usullere bağlıdır. Düşlerimizi anlatırken onları bildiğimiz çevrelere benzer bir çevreye yerleştiririz. Antik Yunanistan'da görülen yolculuk düşlerinde at ve araba, XVII. yüzyıl İngiltere'sindekilerde gemi, XIX. yüzyıldakilerde tren vardı, bugünse uçak var.

Düşlerde geçecek imgeleri toplum üretir ama durum yalnızca

bundan ibaret değildir. Düşlere bir anlam vermede gerekli olan düşünsel araçları da toplum yaratır. Bu durum, farklı dönemler arasındaki uçurumu büyütmüştür. Düş yorumları binlerce yıl boyunca evrim geçirdi; eski açıklamalar bugün gerçekle tamamen ilgisiz kaldı ve olsa olsa safça bir izlenim uyandırır hale geldi. Antikçağda yaşayanlar, düşler çoğunluğun inandığı gibi, dışsal güçler tarafından gönderilen işaretler mi, yoksa bir azınlığın savunduğu gibi, içsel olayların yol açtığı fiziksel tepkimeler mi diye düşünüyordu. Antikçağların entelektüel atmosferinde böyle bir tartışma saçma değildi. Bu düşüncelerden ilkini savunanların, düşte gelecek mesajları gönderenleri tanımaya ve tanrısal haberlerin çeşitli tiplerini sınıflamaya zorlanmasıyla, bu düşler tanrılarla insanlar arasındaki ilişkileri aydınlatmada yardımcı oldu. Ve bu da, bedensel kökeni savunanları, düşleri ve düş gören kişileri dikkatle incelemek ve doğru tutanaklar hazırlamak zorunda bıraktı.

Düşlerin kişiye ve mizaca bağlı bir şekilde oluştuğu, bugün geniş çevrelerce kabul edilir. Düşler hiçbir nesnel değerlendirmeye gelmeyen, ama bilimsel araştırmaya elverişli psişik fenomenler olarak görülür. Özellikle, psikanalizin düşleri bilinçaltımızın nasıl çalıştığını göstermek için kullanmasından beri, düş anlayışımızı psikolojik araştırmalar biçimlendirmiştir. Benim görüşümce düş, uykunun normal bir bölümü ve imgeleme dayalı bir zihinsel etkinliktir: Uyurken düşünme tarzımızdır. Gecesel yaşam hakkındaki algılarımız birkaç yüzyıl öncesinden birazcık daha kesinse de, düşler hakkındaki düşüncelerimiz eskisinden daha mükemmel ya da doğruluğu daha çok kanıtlanmış halde değildir. Değişen sadece, uyku hakkındaki düşünce, betimleme ve anlayışımızdır. Bilimsel terimlerle ve tartışmalarla gözlerimiz öylesine kamaşmış ki, atalarımızın, doğruluğu kanıtlanmamış verilere ve batıl inançlara kapılmış olduklarını düşünmeden edemiyoruz. Ama modern teoriler de sağlam bir şekilde yerine oturmuş değil. Çağdaşlarımızdan bazıları, düşlerin uykunun koruyucusu olduğunu ve gecemizi berbat etmesi muhtemel, uygunsuz istekleri kamufle ettiğini savunur. Diğerleriyse bunun tersine, düşlerin gün boyu sansür edilen, ama baskı kalkınca varlıklarını hissettirme fırsatını bulan yasak arzularla ilgili ol-

duğunu savunur. Ben bu çelişkiden rahatsız değilim çünkü birçok sistem, artık söz dağarcığımızın bir parçası haline gelen psikolojik terimlere başvurur ama, düşüncenin ahlâksal, tanrısal ya da teolojik ilkelere göre düzenlendiği zamanlarda böyle bir terminoloji pek anlaşılabilir bir şey olmazdı.

Düşlerin, kodlarının, temalarının ve simgesel yapılarının betimlenmesi her dönemde, çoğunluğun ulaşabildiği kavramlarla sınırlıdır. Gecesel etkinlikler hakkında teori kurmak, tam anlamıyla temsil edilemeyen tuhaflıkları nitelemek için halihazırda mevcut bulunan düşünce ve kavram stoklarının kullanılmasından ibarettir. Aynı şey yaşamımızın daha birçok yönü, örneğin dünyanın niçin varolduğu ya da niçin böyle olduğu soruları için de geçerlidir. Bu metafizik sorular doğrudan, nicel tetkiklerle yanıtlanamaz. Ve düşlerin kökeni, doğası ve anlamı hakkındaki sorular da böyledir. Basit bir soruyu ele alalım: Uyku sırasında düşüncelerimiz bizim farklı, gizli bir parçamızın yahut organlarımızın gizli bir bölümünün ya da dışsal bir gücün denetimine giriyorsa, insanın gerçekten özgür bir iradesi var mıdır? Bu soruya verilecek her türlü yanıt, kanıtlanamayacak birtakım ifadelere dayalı olacaktır.

Analistler ve bilim adamları düşleri incelerken, düş gören kişinin, kendi fantezilerinin yaratılmasına ne derecede katıldığını ve uyku sırasındaki "düşüncenin" amaçlı mı yoksa tesadüfen oluşmuş bir şey mi olduğunu düşünmeliler. Ama kanıtlar olmayınca yapabilecekleri tek şey kendi çağlarının felsefi prensiplerine dayalı bazı varsayımlarda bulunmaktan ibarettir. Yukarda, yöneticinin anlattığı zuhuru düşünelim. Bu düşün yaklaşık 1850'li yıllarda, yani çoğu kişinin düşleri, beyinde birikmiş ve uyku sırasında "boşaltılan" gereksiz algılamalar olarak gördüğü bir dönemde yazılmış olduğunu varsayalım. O dönemin uzmanları genç adamımızın, iş arkadaşının kız kardeşine boş boş baktığını ve ona karşı bir ilgi duymadığından, onun imgesini gece kafasından çıkarıp attığını söylerlerdi. Yani burada dikkate değer konu, adamın gözünün amaçsızca kaydettiği gereksiz şeyler ve beynin bunları temizlemesi olurdu. Freud *Düşlerin Yorumu*'nda, bir imgenin "yer değiştirmesi" veya başka bir imgenin yerini alması fikrini sundu. Bu kavram bugün, hatta Freud'un

hipotezlerini orijinal haliyle desteklemeyenler arasında bile çok yaygın bir şekilde yerleşmiştir. Psikanalistlere göre, iş arkadaşının kız kardeşi başka bir kişiyi simgelemektedir ve bu kişinin kim olduğu, düşteki tiyatro sahnesi ya da gündelik kıyafetler gibi, önemsiz görünen birtakım ayrıntıların incelenmesiyle bulunabilir.

Düşlerin kökeni ve simgeledikleri şeyler hakkındaki teoriler bize psikanalitik bir söz dağarcığı sağlıyor. Bilinçaltından, düşün akışından ve arzuların tatmininden söz ediyoruz, oysa XIX. yüzyılda bu konu, düşünce çağrışımı ve mantıken birbirinden gelişen imgelerle açıklanıyordu. Bir dönemde kullanılan terimler o dönemin kültürel koşullarına bağlıdır ve o dönemin geçmişteki ve o günkü düşler hakkındaki anlayışını etkiler. XIX. yüzyılda yaşamış uzmanlar, imgelemi bir kenara bıraktılar ve uyanıkken görülüp de geceleri biçimsel benzerliklere göre bir araya gelen nesneleri ya da canlı varlıkları aradılar. Bizse birbiriyle bağlantısız olay dizilerinin arasında gizlenmiş ve başka şekiller almış gizli arzular ve bilinçaltı gereksinimler arıyoruz.

Bazı kişilerse antik dönemin düşlerine modern anlayışları uygulamaktan çekinmez. Bu yöntem yanlış değil midir? Penelope, düşünde Ulysses'in geri döndüğünü gördükten sonra, bir tanrının kendisine hayırlı bir haber gönderdiğini düşünür. Oysa, kendisine, halüsinasyon yoluyla arzularını tatmin ettiği söylenseydi, bu ona anlamsız gelirdi. Kendi anlayışlarımızı antik dönemlere uygulayabilir miyiz? Prensip olarak, hayır. O zamanın alışkanlıkları, düşünceleri ve imgeleri çok farklıydı. Ama geçmişteki düşlere yaklaşımda bugünkü anlayışımızın dışında bir anlayışa da başvuramayız. Penelope'nin Olimpos dağıyla bir iletişim kurulabileceğine inandığını kabul etsek bile, onun tanrısal bir mesaj aldığını savunamayız. Yunan inançlarıyla bir araya gelince ne kadar anakronik dursa da, bu düşün psikolojik bir yorumunu yapmak zorundayız.

Tuhaf ve karmakarışık olmaları nedeniyle, düşler birer muammadır. Kendi başlarına bir şey söylemezler. Çoğu kişi düşlerin bir araya getirdiği tuhaf içeriği özetlemekle yetinir. Az sayıda kişiyse bir açıklama arar ama bu konuda yapılacak herhangi bir yorum, ister istemez, o an geçerli olan dille ifade edilecektir. Şimdi Sout-

hey'nin saldırgan iskeletine geri dönelim. Düşleri, ister dışsal bir gücün, ister bizzat kendi bedenimizin gönderdiği uyarılar olarak görenler için önemli olan, mesajın özüdür. Bu kişiler ikincil öğeleri bir kenara bırakıp düşün en derin özüne yoğunlaşacaktır: "Ölümün bir simgesini gördüm." Öte yandan, psikolojiye daha çok önem verenlerse gizli benlikleri hakkında bilgi verebilecek, konuyla ilgisiz gibi görünen küçük özelliklerin peşinde koşacaktır. Öznellik, felsefi ya da dinsel inançlar ve mevcut kavramlar düş anlatımlarının oluşumunu belirler. Düşler hakkında konuşmak ya da yazı yazmak, düşlerin daha önceden oluşturulmuş biçimlere göre düzenlenmesi sonucunu verir.

Düşünü anlatmak, gördüğü düşten ötürü tedirgin olmuş birini sakinleştirmeye yetmez. Geleneksel görüşe göre iskelet, gelecek hakkında bir haberse, Southey'nin yakında öleceğini mi gösteriyor bu? Yahut gizli bir hastalığın adamcağızın vücudunu yavaş yavaş yiyip bitirdiğini mi işaret ediyor? Yoksa yakında karşılaşacağı bir tehlikenin üstesinden geleceğini mi? Ve eğer bu, psikanalistlerin iddia ettiği gibi, onun bilinçaltının bir ürünüyse, hangi utanç verici arzuların kılık değiştirmiş halidir acaba? İnsanlar düşlerindeki gizli sırları açığa çıkarmaya daima çok heves etmiştir. Her şeyden önce, çok eski yazılı belgeler arasında hemen öne çıkan rüya tabiri kitapları yüzyıllar boyu tekrar tekrar kopya edilip durmuştur.

Kısa ve öz, genelde derin anlamlarla dolu bu başvuru kitapları aşırı basitleştirilmiş düş anlatımlarına kesin karşılıklar verir. Bunlara başvurmak genelde pek tatmin edici olmadığından, düş görüp endişelenen kişiler düş yorumcularına yönelmeyi yeğler. Kitabı Mukaddes'teki kâhinler saygın kişiler olarak gösterilir. Günümüzdeki psikanalistler de sözü geçen kişilerdir ama, genelde safları kandırmakla suçlanan biliciler kötü bir ün edinmiştir. Ama yine de birçok insan akıl danışmak için onlara başvurur ve ne kadar muğlak olsa da, verdikleri yanıtlar müşterilerinin endişelerini genellikle yatıştırır. Düş uzmanları, müşterilerine sorular sorarak ve onlara izlenimlerini açıklattırarak, düşlerin nasıl anlatılacağının belirlenmesinde rol oynarlar.

Düşler âlemi gibi muğlak bir alanda, kanıtla yorum arasında çok

kesin bir ayrım yapılamaz. Düş gören kişilerin şeffaf bir belge olmaktan uzak olan anlatımları, sonradan oluşturulmuş ve dolaylı yaratılardır. Düş anlatımlarındaki ilk yanlılık eğilimi, onları kabul etmek veya etmemek, olabildiğince doğru bir şekilde anlatmak yahut utanç verici kısımlarını gizlemek yolunda bir tercihte bulunan bireylerden kaynaklanır. En açık sözlülerin ise, zuhurlarını düş uzmanınca ya da çağdaşlarının kullandığı anlatı kalıplarınca belirlenmiş biçimlere uygun bir şekilde anlatmak dışında yapabileceği bir şey yoktur. Ve son olarak, uykunun ve düşün niteliği hakkında benimsenmiş bilgi de düşün nasıl yorumlanacağını belirler.

Düş kayıtları büyük ölçüde, önceden tahmin edilebilen masallar ya da toplumca düzenlenmiş kurgulardır: Düşleri, iyi oturmuş düş tiplerine göre düzenlemek gayet kolaydır. Düşü gören kişinin gündüz etkinlikleri, arzuları, endişe ve beklentileri, tanıdığı kişiler ve bildiği yerler arka planı oluşturur. Düşler böyle bir dekorun içinde, yiyecek, yolculuk, aşk, seks, hastalık, ölüm gibi sıradan ve evrensel konuları işler. *"Bir masada oturuyorum, yanımda bir arkadaş var, kendisini daha önce hiç görmemiştim ama tanıdık geliyor"* ya da *"Boş bir odaya giriyorum, yakışıklı bir adam karşılıyor beni, göz göze gelmeye çalışıyorum ama yok oluyor"*; çoğu kişinin yaşadığı, uçup geçiveren sanrılardır bunlar. Düşlerde görülen şeylerin çoğu, binlerce kişinin bildiği sıradan şeylerdir. Bunları ifade etme girişimlerimiz, kendi çağımızda geçerli olan teorik ilkeler sistemiyle birlikte yürür ve kaynağını bunlardan alır.

Şimdi buradan çıkan anlam, çok yoğun bir anlaşılmazlık taşıyan düş yaşantımıza erişmemizin bir yolunun olmadığı mı? Yoksa, uyuyan aklımızdan gelip geçiverenlerin gündüz olunca, anlatısal tarzlara uyarak, sistematik bir şekilde yeniden düzenlendiği mi? Düş yaşamımız hakkında anlatabileceğimiz her şey, çağımızın düşünme tarzının ve düşlerimizi nasıl anlatacağımız hakkında çağın bize verdiği talimatların bir ürünüyse de, düşlerimiz ne yaşadığımız çevre tarafından türetilebilecek bir nesneden, ne de biz uyandıktan sonra uydurabileceğimiz bir kurgudan ibarettir. Uyurken algıladıklarımızla, başkalarına iletebildiklerimiz arasında bir boşluk vardır. Anlattıklarımız, hissettiğimiz izlenimin sadece bir yönüdür ama anla-

tacağımız ufak tefek şeylerin bile çok önemi vardır. Eğer hiçbir şey söyleyemeseydik, düş gördüğümüzü de, düşlerin bizim için önem taşıdığını da bilemezdik. "Akıllı" makineler artık olağanüstü bir gelişim düzeyine vardı: Bunların bazıları son derece muğlak soruları yanıtlamakla kalmıyor, karşılarına çıkan özel birtakım durumların gereklerine de uyum sağlayabiliyor. Ama robotlar asla düş görmeyecek, çünkü onlar önceden kabul edilmiş kalıplara göre yapılmıştır. Kişilerin kendisine ve mizacına bağlı olan düşler, kişiye özel psikolojik ve bedensel tezahürlerdir. Bu nedenle de, hiçbir şekilde biçimlendirmeye elvermezler. Onlar bize aittir ama, son kertede nasıl bir biçim aldıklarını ifade etmekten aciziz. Düşlerimizde günlük etkinliklerimizin birtakım izlerini yakalıyor ve bazı çağrışımları yahut düşünce zincirlerini bulup çıkarıyorsak da, düşlerdeki raslantıların kontrol edilemez gidişatı, dönüşleri ve sahnenin, karakterlerin ansızın değişivermesi şaşkına çevirir bizi. Hayal gücünden en yoksun kişiler bile yaratıcı, hatta zaman zaman şiirsel bir tarz edinebilir, dahası, normalde sahip olmadıkları bir mizah duygusu kazanabilirler uyku sırasında. Daha az esinlenmiş olanlarsa, hiçbir zaman göremeyecekleri ülkelere gider, uzayda gezer, kınadıkları ya da gizliden yapmak istedikleri şeyleri yaparlar. Sanki başka bir kişiymiş gibi davranırlar. "Düşümde Ulysses olurum" diye itirafta bulunuyor genç bir kadın. Psikanalistler erkek olma arzusu ya da macera hevesi diye teşhis koyacaktır buna. Belki de haklılar, ama sınırları aşmada ve kimlik değiştirmede –bir süreliğine başka bir kişi olmada, yani yaşamın bize hiçbir zaman vermeyeceği bir ayrıcalığı yaşamada– var olabilecek bir zevki gözden kaçırmış olurlar.

Düşleri anlatmak, duygularımıza egemen olmamızı, kendimizi gözden geçirmemizi, hoş bir izlenimi sürdürmemizi, doğaçladığımız –tamamen sözlerle ifade edilen– harika konulara hayranlık duymamızı sağlar. Düş anlatmak, bir düşün potansiyelini her yönüyle kapsaması mümkün olmayan bir metne doğru evrilmekteki bir gidişi yönlendirir. Fakat anlatma düşe bir taraftan ihanet ederken, uyanık yaşamımızda düşlere de bir yer vermemizi sağlar. Kimileri böyle bir ödünden hoşnut olmaz. Onlara göre, bu bir eksil-

medir; fakat uyuyan zihnimizde işlerliği olan yaratıcı kapasitenin, çağrışımların, eğretilemelerin, birbirinin yerine geçen anlamların ve söz oyunlarının değerini kavrayabilmek için de başka bir olanağımız yok. Herkes hatırlamaz düşlerini ya da betimleme zahmetine katlanmaz. Bunu yapanlarsa insanın simgesel zekâsının çeşitliliğini gösterir bize. Bir düşü anlatmak, anlatılan bir düşü dinlemek kadar zevklidir – ve hikâyeyi anlatan da, dinleyen de, anlatılanlar aslına tam sadık mı diye hiç dert etmezler.

TEŞEKKÜR

Arkadaşlarıma ve meslektaşlarıma, düş anlatma konusunda yaptığım araştırmalardan ilk kez söz ettiğimde çoğu bana, "Freud bu konuda araştırılacak bir şey bırakmadı ki!" demişti. Böyle bir tepki, günümüzde psikanalizin ne kadar güçlü olduğu yolunda çok önemli bir göstergedir. Ama Freud düşler hakkındaki anlayışımızı değiştirmişse de, onun çalışmalarında, düşlerimizi nasıl anlattığımız hakkında pek fazla bir şey yoktur.

İlk olarak sadece Peter Hamilton ve Christian Metz ilgilendi projemle; bana desteğinden ve güveninden ötürü Peter'a çok şey borçluyum. Yazma sürecinde Chantal Duchet ve Marie-Jeanne Racine'in sorduğu sorular olağanüstü yarar sağladı bana. Psikanaliz konusunda uzmanlığından ve Freudyen metinler kadar, İtalyan edebiyatı konusundaki bilgisinden de müthiş yararlandığım Giuditta Rosowsky'ye çok müteşekkirim. İlk okurlarım olan Steven Englund ve Arnold Rosin'e de teşekkür etmem gerek. Englund katı, fakat iyi niyetli bir sansürcüydü. Rosin'eyse, sabrı, dikkati ve yorumlarının doğruluğundan ötürü şükranlarımı sunuyorum. Onun keskin gözü bu çalışmaya son halinin verilmesinde çok önemli bir rol oynadı. Yayımlanmış düşlerin yanı sıra, yakınlarımın ve arkadaşlarımın anlattığı düşlerden de yararlandım. Bunları benimle paylaşan herkese şükran duygularımı ifade etmek isterim. Eleştirel saptamalarıyla hem benim konuya yaklaşımımı, hem de bu kitabın temel anlayışını derinden etkileyen FOCI serisinin editörlerine de özellikle teşekkür borçluyum.

RESİMLERİN LİSTESİ

Resim I, s. 43: *Firavunun Rüyası*, yak. 1240, Floransa'daki St John Vaftizhanesinde bulunan bir mozaik. Foto: Nicolò Orsi Battaglini.

Resim II. s. 46: Rembrandt van Rijn, *Hz. Yusuf'a Düşünde Görünen Melek*, yak. 1651, mürekkepli kalem, is boyası, kağıt üzerine beyazla zenginleştirilmiş ince suluboya tabakası. Staatliche Museum, Berlin (Kupferstichkabinett Bölümü). Foto: Bildarchiv Preussischer Kulturbesitz.

Resim III, s. 49: Pavel Teige, *Düş 3*, 1924, fotoğraf. Yazarın koleksiyonundan.

Resim IV, s. 60: Gérard Grandville, *Suç ve Kefaret*, *Magasin pittoresque* (1857) için yapılmış ağaç gravür. Yazarın koleksiyonundan.

Resim V, s. 75: Victor Hugo, *Cauterets'te Bir Düş*, 1843, dolma kalem ve mürekkeple çizim, *Oeuvres Completes*'te yeniden yapılmıştır (Paris, 1879), cilt XV.

Resim VI, s. 87: Odilon Redon, *Gözleri Kapalı, Çiçeklerle Çevrili Bir Adam Büstü*, tarihi belli değil, suluboyayla zenginleştirilmiş dolmakalem çizimi. Département des Arts Graphiques, Musee du Louvre, Paris. Foto: RMN/Michèle Bellot.

Resim VII, s. 110: Gustave Doré, *Herman'ın Düşü*, 1861, ağaç gravür, Edmond About'un *Le Roi des montagnes* [Dağların Kralı] (Paris, 1861) içinde. Yazarın koleksiyonundan.

Resim VIII, s. 125: Gerard Grandville, *Gökte Bir Yürüyüş*, *Magasin Pittoresque* (1857) için yapılmış ağaç gravür. Yazarın koleksiyonundan.

Resim IX, s. 133: *La cle des songes* [Düşlerin Anahtarı] adlı bir Fransız rüya kitabının reklam broşürü (1904), fotoğraf ve guaş boya. Yazarın koleksiyonundan.

Resim X, s. 159: Fransisco Goya, *Soplones*, *Caprichos*'un 48. parçası, yak. 1795, gravür. Museo del Prado, Madrid (Calcografía Bölümü). Foto: Museo del Prado.

Resim XI, s. 180: William Blake, *Thiralatha'nın Düşü*, *Large Book of Designs* [Büyük Dizaynlar Kitabı] adlı yapıttan, yak. 1794, mürekkepli kalem ve suluboyayla rötuş yapılmış boyalı kabartma gravür. British Museum, Londra (Baskılar ve Çizimler Bölümü). Foto: British Museum.

Dizin

A

About, Edmond 110
Aeschylus 140
Afrika 24
Alis Harikalar Ülkesinde 35
Allah 79, 154
Altın Çağ 33
Altın Çağ 48
America, a Prophecy 179
Amiel, Henri Frédéric 67
antik Yunan 16
Aquinas, Aziz Thomas 80, 81
Araplar 10
Archealus 113
Aristoteles 56-59, 76, 82, 174
Arizona Kızılderilileri 29
Arnim, Achim von 36, 39, 53
Artemidorius 18, 19, 111, 112, 121, 133, 139, 142, 144, 147, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 172
Artemios'un Mucizeleri 85, 106
arzu 50
Aserinsky, Dr. 10
Ashmole, Elias 16
Asya 24
Auden, W.H. 123
Augustinus, Aziz 18, 61, 62, 66, 91, 114, 135, 145, 146
Aurélia 17, 40, 69, 142
Avrupalılar 25
Avustralya Aborijinleri 32
Aydınlanma Çağı 33

B

Babilliler 181
bastırma 67
Baudelaire, Charles 38
beden 7, 58, 62, 64, 72, 74
benliğin bütünlüğü 14
benlik 56, 64, 68, 71
Bergman, Ingmar 47
bilgin 13
bilinç 14, 55
bilinçaltı 14, 15, 50, 67, 68, 71, 82, 96, 184
Bir Endülüs Köpeği 48
bireysel psikoloji 10
Birinci Dünya Savaşı 11, 26, 181
Blake, William 13, 179, 180
boş inan 24, 62
Breton, André 148
Brettano, Bettina 36
Brontë, Emily 41
Browne, Thomas 65, 129, 145, 146
Buñuel, Luis 47, 48
Bur juvazinin Gizli Çekiciliği 47
Burroughs, William 37, 161
bütüncül benlik anlayışı 13
Büyük Diktatör 129
Byron 136, 142

C-Ç

Calderón, Pedro 17
Caprichos 158
Carol 17
Carroll, Lewis 149
Chaco Kızılderilileri 31
Chagall, Marc 44
Chamberlain, Lesley 103
Chaplin, Charles 129
Chester Beatty Papirüsü 17
Cicero 73, 76, 112, 124, 172, 173
cinsellik 81, 97, 133
Coleridge, Samuel Taylor 8, 17, 21, 33, 34, 37-41, 53, 69, 93, 107, 136, 143, 144, 148, 177, 178
Conrad, Joseph 116
Crevel, René 51
Cymbeline 173
Çehov 36

D

d'Arc, Jan 156
d'Orléans, Ferdinand 27
Daedalus labirenti 40
De Divinaito 76
delilik 69
Dement, W.C. Dr. 10, 11
Descartes 58, 61
Devereux, George 94
Devlet 62, 65, 66
Diaries, Ruskin 85
Dickens, Charles 17
Die Meistersinger von Nürnberg 36
Die Unsichtbare Loge 39
Discours de la Methode 58
dışavurumcu filmler 46
Doğu Avrupa 81
Doré, Gustave 110
Dönüşümler 64
Dr Jekyll ve Mr Hyde 34
Duvignaud, Jean 106, 107
düşler 7-26, 28-38, 41-59, 61-66, 68, 71-85, 88, 90-93, 96, 97, 100, 104, 105, 107, 109, 111, 112, 115, 117-119, 123, 124, 129-131, 135, 140, 144, 146, 148, 149, 156, 157, 161-163, 167, 169, 173, 177, 180-182, 184-186
düş anlatımları 18, 22, 42, 51, 52, 61, 83, 88, 89, 91, 92, 95, 96, 98, 102, 104, 105, 110, 115, 116, 123, 129, 132, 137, 139, 141, 172, 186
düş imgeleri 26, 59, 62
Düş Söylemleri 18, 21
düş teorileri 54, 61, 68, 74
düş teorisyenleri 127
düş yorumcuları 164
düş yorumları 83
düşlerin deliliği 55
Düşlerin Yorumu 14, 67, 70, 95, 96, 97, 98, 134, 183

E

Efesli Artemidorius 17
Eski Ahit 17,111
Eski Mısırlılar 10

Euripides 30, 62, 64

F
fabl 28, 35
fantezi 54, 70, 72, 117, 136, 138, 162
Faraday, Ann 135
Faust 35
Fifth Elegy 72
Fliess, Wilhelm 95
Ford, John 129
Fox, George 89, 93, 115, 129
Freud, Sigmund 9, 14, 16, 20, 24, 25, 50, 67-71, 75, 81, 85, 89, 95-100, 103, 104, 108, 115, 119, 120, 127, 134, 137, 140, 142, 149, 164, 165, 167-169, 171, 172, 175, 178, 181, 183
Friedrich, Caspar David 34

G
Gazap Üzümleri 129
Genç Plinius 77
George, Keşiş 31
Giacometti 51
Gılgamış 14
Goethe 35
Goya, Fransiso de 158
Gökte Bir Yürüyüş 124
görsel canlandırmalar 51
Grandville, Gérard 59, 124
Greene, Graham 16, 37, 66, 102, 115, 122, 123, 129
Guibert 73
günah 66, 80, 136
Günlükler, Kafka 9, 143

H
Hebbel 37
Hecuba 30, 64
Helenistik Dönem 73
Herder, J.D. 35
Herodotos 63, 77, 152
Herodotos Tarihi 76
Hindistan 12
Hindular 12, 72
Hippokrates 76
Hıristiyan 66, 80, 127, 155, 158
Hitler 129
Hoffmann, E.T.A. 40, 41
Homeros 62
Hopiler 92
Hugo, Victor 26, 27, 66, 74
Hz. Yusuf'a Düşünde Görünen Melek 17

I-İ
Iphigeneia Tauris 64
Iphigenia Among the Taurians 62
Iroquoi Kabilesi 91
İbn-i Haldun 157
İbni Sina 73, 74, 81, 174
ideogramlar 51
İhtiyar Denizcinin Türküsü 17
İlyada 13, 64, 152, 154, 165
imge 25, 49, 59, 66, 67, 88, 99, 120, 181
imgelem 24, 51, 53, 78, 80
İncil 82
insan doğası 22
irade 55, 56
İsa, Hz. 93
ispritizmacılar 168
İsviçre 81
İtiraflar 61, 145

J
James, William 74
Jean Paul 34, 36, 37, 39, 40, 41, 42, 52, 53
Josephus, Flavius 73, 91, 92, 113, 153, 160, 164, 168
Josselin, Ralph 129
Judeus, Philo 121
Jung, Carl 9, 16, 25, 81, 82, 89, 96, 99, 101, 115, 119, 120, 132, 143, 144, 149, 172

K
kâbus 30, 40, 46
Kafka, Franz 9, 16, 37, 143, 144
kâhinler 151, 155, 157, 160, 172
Kamboçya 28
Kamboçyalı 28, 29, 32, 52
kapitalizm 33, 50, 138
Karanlığın Yüreği 116
Kartezyenizm 58
Keats, John 17, 35
kehanet 78, 157, 160, 173
kinestetik 100
Kinsey, Alfred 135
Kitabı Mukaddes 13, 16, 17, 18, 43-45, 62, 79, 90, 111, 113, 119, 121, 153-157
Kleitman, Profesör 10
kozmik evren 12
Kral Oedipus 135
Kubla Khan 17, 34
Kudüs 138
Kuran 12, 79, 82, 86, 90, 157, 158
Kurt, Isolde 31, 29
kültür 11, 12, 21, 31, 71, 115, 164
Kyreneli Synesius 65, 78, 89, 95

L
La Belle Dame sans Merci 17
La Vida es Sueño 17
Lamb, Charles 53
Laud, William 16, 129, 132, 136
Leiris, Michel 51, 52
Les Travailleurs de la Mer 74
Lloyd,Charles 69
Loewi, Otto 34

M
Macrobius 15, 73
Mahoriler 139
Mansfield, Katherine 16, 109, 129
mantık çağı 15
Mardudjaralar 32
Marksizm 50
Marobius 121
Marti 36
Matta 156
Maximus, Valerius 90, 91
Meier, Carl Alfred 76
Meryem Ana 93
Meryem, Hz. 73
Mezopotamya 15, 151, 170
Milton, John 72
Miro 51
Mısır 17, 114, 170
Mısırlılar 30, 181
modernlik 32
Modernlik Çağı 13
More, Henry 71, 72
Muhammed 12, 79, 86, 157
Musil, Robert 86
Müslüman 12, 80, 155, 157, 158

N
Navajolar 29

Nerval, Gérard de 17, 40, 41, 69, 142
New Introductory Lectures on Psychoanlysis 119
New York 149
Niebelungenlied 144
Nietzsche 41, 42
Nights Without Night 52
Nogent'li Guibert 72, 109, 156
Nomoi 7
Novalis 33, 38
NREM 10, 11

O-Ö

Odysseia 62, 64, 111, 112, 121, 124, 126
Oedipus Rex 78
Ojibwalar 74
Oneirokritika 17, 111, 133, 168
ortaçağ 76
Ovidius 64
ölüm 30, 31, 50, 59, 142, 144

P

Pains of Sleep 40
Papua Yeni Gineliler 31
Paris 76, 128, 132
Paulos, Aziz 129
Perec, George 82, 108, 127, 128, 132, 137, 138, 141, 142
Perls, Frederick 56
Pevase, Cesare 45
Philippe, Louis Kral 27
Philosophical Poems 71
Plains Kızılderilileri 94
Platon 7, 13, 55, 56, 62-66, 68, 82, 152, 174
Plutarkhos 65, 90
Poe, Edgar Allan 39
Poetry and History 39
Politeia 7
Poole, Thomas 17
Prelude 17, 67
Prometheus Bound 140
psikanalistler 10, 93, 94, 163, 165, 166, 172, 175, 179, 184, 185, 187
psikanaliz 15, 20, 69, 70, 75, 81, 93, 95, 119, 130, 134, 137, 167, 169, 171, 175

R

Rasyonalizm 58
Redon, Odilon 86
REM 56
REM uykusu 10
Rembrandt 17, 45
Resim 8
Resullerin İşleri 156
Romalılar 152, 174, 181
Roman de la rose 35, 118
Romantizm Çağı 33
Romeo ve Juliet 117
ruh 29, 30, 58, 64, 72, 73, 74, 82
ruh bedeni 32
Ruskin, John 16, 37, 85, 109, 126, 129, 132, 136, 141, 143
rüya tabiri kitapları 18, 83, 120, 122, 128, 133, 139-141, 144, 147, 152, 158, 160, 161

S-Ş

sanayi öncesi toplumlar 32, 33, 52, 74
Schnitzler, Arthur 16, 37, 96, 99-102, 107, 109, 136
Scipio's Dream 73, 112, 124
Sembolistler 42
Sembolizm 33
Senecalard 79
Shakespeare, William 17, 117, 173
Shelley, Percy Bysshe 35
Sibirya şamanları 166
Sibiryalılar 31, 74
sinema 47
sinestetik 56
Sofokles 78, 135
Sokrates 13
Southey, Robert 8, 16, 38, 41
Stefan, Aziz 114
Stevenson, Robert Louis 34
Subida al cielo 47
sürrealistler 42, 48, 50, 52
sürrealizm 48, 50
Synesius 78, 95, 175
şaman 74, 53
Şeytan 13, 34, 66, 80, 127, 158
Şeytanın İksiri 40
Şiirin Bir Savunması 35

T

Tagebuch 107
Talmud 80
Tanrı 13, 66, 73, 74, 80, 93, 121, 145, 153-156, 158
Tartini 34
Tekvin 90
Tertullianus 15
The City of God 62
The King of the Mountains 110
The Miracles of Artemios 79, 170
The Prelude 8
Thoreau 130
Timaeus 55, 174
Tonka 86
Toprak Ana 64
Tragedyanın Doğuşu 41
travmatik düşler 26
Tristana 47
Tyron, Theodore Aziz 30

U-Ü

uyanıklık 57, 58, 62
uyku 8, 10, 21, 24, 25, 29-32, 35, 38, 44, 50, 52, 57, 58, 62, 67-69, 71-74, 81, 116, 130, 142, 167
ütopyalar 8

V-W

Viktorya Dönemi 85, 136
Viyana 96, 97
Wagner 36
Wesley, John 132
Winnicott, D.W. 166
Woodforde, James 126, 127, 132
Wordsworth, William 8, 17, 39, 41, 67

Y

Yahudiler 92, 93
yaratıcı imgelem 26
yaratıcılık 25
Yumalar 29
Yunanistan 15, 93, 114, 170, 181
Yunanlılar 10, 64, 93, 152, 174, 181

Z

zuhur 12, 13, 26, 31, 32, 36, 38, 40, 41, 44, 73, 77, 78, 86, 93, 110, 113, 114, 144, 145, 152, 155, 166, 174

Düşünde savaş görmek, ortaçağda yaşamış bir krala ve çağdaşımız olan bir devlet memuruna aynı şeyi mi ifade eder? Düşlerimizde gizli, tanrısal bir mesaj var mıdır? Farklı çağlarda, düşte nasıl uçulur ve bu uçuşlar nasıl yorumlanır? İzafiyet kuramı düşlerin yorumlanmasını, düşlerin doğası sürrealizmi nasıl etkilemiştir?

Hepimiz düş görmenin ne olduğunu biliriz, ama bir düşü, bırakın anlamlandırmayı, başkalarına anlatmanın da ne kadar güç olduğunu biliriz. Bir düşü anlatmaya giriştiğimizde kelimelerin ne kadar kifayetsiz olduğunu fark ederiz hemen. Düşler, kelimelerin ötesindedir.

Peki, "Düş söylemi nasıl oluşur?" Pierre Sorlin bu soruya üç katmanlı bir yanıt veriyor: Düşleri gördüğümüz anda zihnimizde oluşan duyusal söylem; düş anlatımı sırasında oluşan sözsel, sinemasal, resimsel söylem ve düşlerin yorumlanması aşamasında doğan sözsel söylem. Çağlar boyunca insanın düşlere bu üç katmanlı yaklaşımı toplumsal, kültürel ve tarihi olgulara paralel olarak evrilmiştir. *Düş Söylemleri,* bu etkenlerin, düşlerin görülmesi ve anlatılmasındaki yerini tartışırken edebiyat, psikoloji, mitolojiden de yararlanıyor. İletişim, sinema ve sosyoloji gibi komşu disiplinlere de başvuran Sorlin, Aristoteles, Freud, Jung, Coleridge, Homeros, Graham Greene, Ruskin gibi kişilerle, hatta Kuranıkerim ve Kitabı Mukaddes'le buluşmamızı sağlayarak bizi tarihsel, düşünsel ve düşsel bir okuma şölenine çağırıyor. Yazar, kitabın düşleri ele alış tarzına şöyle değiniyor: "Bu bir tarih kitabı değil, düşlerin gizemi konusunda, insani, temel, çağlar boyu tekrarlanan yaklaşımlarla ilgilenen antropolojik bir çalışmadır."

Düş Söylemleri sadece düşlerin oluşumu ve aktarılması üzerinde düşünenlerin değil, tüm bunların arka planındaki toplumsal, kültürel, tarihsel, sanatsal ve felsefi boyutu keşfetmek isteyen herkesin ilgiyle okuyacağı bir kitap.

AYRINTI•LACİVERT
ISBN 975-539-406-0
9 789755 394060

ARTI